

KA HISTORI KA KIEN KIHASI

H. W. STEN

REFERENCE
Not to be Lent out

KA HISTORI KA KTIEN KHASI

H.W. STEN, M.A., J.D.
Lecturer, Department of Khasi
Sankardev College,
SHILLONG.

Library books will give you Joy for Long
If handled carefully with clean hands

State Central Library
Government of Meghalaya
Shillong.

KA HISTORI KA KTIEN KHASI
Copyright—H.W. Sten 1980.

First edition 1979
Second edition 1980

Printed at Scorpio Printers, Mawkhar, Shillong.

KA JINGTHMU

Ka jingthmu bakongsan jong nga ha kane ka kot ka long ban pun mawjam sha ka jingtip bapura shaphang ka thymmel ri bad ka ktien jong ngi. Kawei pat ka long ban pynloh ha ki nongpule ia ka kot pule shaphang ka ktien Khasi ha ka Khasi hi, haba dei ban leh kumta na ka bynta ki kyrdan jingtip bahalor. Lah ban don ki riewstad kiban ym iahap jingmut bad nga shaphang ka thymmei ri jong ki Khasi, hynrei lada ka lynnong IV ka lah ban pynkhih jingmut ia ki ban sei ki sakhi ba ngi dei nawei pat, nga shim ba ka lynnong ka la kot sha ka thong barieh jong ka.

Ia ka dur ka jong kane ka jingtrei la pynmih paidbah ha ki 56 pej ha ka snem 1979; wat lada nga ngeit ba kato ka shynrong ka la pynkhih jingmut ia bun na ki nongpule ban thoh ka kot bapura, kiba kum kita ki kot kim pat mih haduh mynta; namarkata nga sngew la kumba la ieh lut ia kane ka phang ha nga hi ban leh ia mynta ki. Wat lada ngam don ka lad ban pyndep hoh ia ka, ki daw baroh ki kyntu ia nga ban pynmih noh hi ia baroh ki bynta ba la tyngkai mynshem snem. Nga la phiah ruh sha ka lynnong bakyrpang ia ka Jingshim Kylliang ka ktien Khasi na kiwei pat ki ktien. Nga la thoh ka lynnong bakyrpang ruh ia ka Jingkit Khlieh ki longshuwa ia ka ktien la jong. La batal kham bniah ia ki lynnong baroh kum ka dak ba nga burom ia ki riewstad ka jak mynta.

Ha ka por ba shon ia kane (July-August) U Dr. R.S. Lyngdoh u la ai jingmut la kumba dawa hi ba ngan tynsat katto katne sla ki kynja mawjam sha ka Khasi Phonetic Symbol, hynrei namar ba ym don kor ba lah ban shon ia ki ha Meghalaya, ym shym la lah ban leh kumba la dawa, pynban kiba pule na ka bynta ka kyrdan B.A. kin ym duh ei ei namar ba kita ki sla kim long ki bynta jong ka jingpule. Nga ai nguh ruh ia ki

arngut ki nonghikai Khasi ha Synod College kiba, da ka kam, kim shym la sngew dei ban shah ia nga ban shong thaid na kaba pyndep ia kane ka kot ; ia ki samla ka Sankardev College, ka Synod College bad ka St. Anthony's College kiba la pule Honours ha ka Khasi naduh kito ki snem 1976-77 haduh mynta kiba la pynpaw ruh ba ki sngew dei ba ha ka Khasi hi, del pynpule shaphang ka histori ka ktien la jong katba lah ban tip. Khatduh eh nga ai nguh ruh ia ka Salemfort, ka Tranquillity, ka Shibboleth bad u Zenith kiba la leh tip sngi shibun ha ki kynta ba nga la pynleit ha kaba pynbit pynbiang ia kane ka kot. Lada don kael kael ka bathymmal ba ki nongpule ki ioh na kane ka jingtrei, ka daw jong kata baroh kam long eh na ka training ba nga la ioh, hynrei na kitei ki mynsiem baroh ba la kdew haneng.

La nga la ialeh ban bniah lai shah ha kaba pule proof, nga don ka jingsyier ba lah ban don ka jingbakra ha ki katto katne kyntien namar lah da lap iohi hl ba ha ka jaka 1870, la mih 1875 ha ka sla 63. Nga kyrpad rit ia ki nonghikai ban pynbeit ia kum kita haba ki lap ia ki, lane ban kylli na nga ia kano kano ka phang ba kim pat sngew juh lada don ha kane ka kot.

Jaiaw Langsning,
Shillong, July 1, 1980.

H.W. STEN

KI LYNNONG

I. Ka Ktien - ka Thylliej	1
II. Balei Ngi Pule shaphang ka Ktien ?	15
III. Ka Jingsdang ka Ktien	21
IV. Ka Thymmei Ri bad ka Ktien ki Khasi	32
V. Ka Ktien Khasi ha ki Dak Thoh	53
VI. Ka Jingkit khla la ka Ktien	71
VII. Ka Jingshim Kyllang	83
VIII. Ka Shynrong Sentens	87
IX. Ka Ktien Khasi bad ka Grammar	100
X. Ka Ktien Khasi bad ka Dikshneri	107
XI. Ka Jingpynkylla Ktien	110
XII. Ka Ktien Khasi Mynta bad Lawei	124

I. KA KTIEN—KA THYLLIEJ

HA KAWEI PA KAWEI ka jylla don ka ktien ba ki briew ki kren bad thoh ; don ruh ki jylla ha kiba kawei pa kawei ka distrik ka kren la ka jong ka ktien. Kumta man la u briew u dei ban kren lait noh ba u thlun ne ba u la duh ia ka bor kren na ka jingmynsaw ba ktah ia ka khlieh.

Kaei ka ktien ? Ki Khasi ki ju pyndon kam la ka kyntien 'thylliej' ban pynbud la ka nangta ion ia 'ka ktien—ka thylliej'. Kane hi ka la batai ia khyndiat ka jingmut : ka mut ba ka ktien ka long kaba u briew u kren da kaba pyndon kam da u thylliej namar khlem thylliej ngim lah ban mutdur ba ka ktien kan mih. Ka jingbatal kaba mut tang katta kam pynhun ia ngi kiba im ha ka juk thymmal, bad kam lah ban ai jinghun ia ki riwstad jong ngi ha ki spah snem ban dang wan. Shisha uwei pa uwei u nonghikai ia kano kano ka ktien u don la ka jingsngewthuh ia ka jingmut ka 'ktien' wat la kata ka jingsngewthuh ka lah ne kam lah ban pynhun ia baroh ki nongwad la ka jingmut. Te kumba ka la long ka jingmlen briew ban wad la ki doktor bastad haba ngi kem pang, hangne ruh la sngew dei ban leh kumta, namar kito ki riwstad ki la lah pynlut por ha kaba wad ban tip bad batai ia kajuh ka jingmut

Ka Mary Finocchiaro ka thoh ba ka ktien ka "long ka jingbud ter ter ki sawa, ia kiba la synrop lang bun sien ha ki synjuk, kiba iathuh ia ka jingmut ha ki nongsngap." Ka batai shuh shuh : "Ka ktien ka long ka rukom pynbeit ba la shu jied kyrkleh ia ki syrngiew sawa kiba shah ia baroh ki briew kiba isaim kajuh ka

rukum im, lane ia kiwei pat ki briew kiba la pynmlien ban tip ia ka jinglong kata ka rukom im, ban kren lane ban laphai ktien kylliang” 1

Kane ka jingbatai ka kynthup ha lade hi ia kiwei pat ki jingtip ba lah ban tip : (1) Ka ktien ka long ka jingsawa ; (2) kata ka jingsawa ka mih na ka shyntur briew bad ka iathuh ia kiwei pat ia kaba u nongpynmih la ka u kwah ; (3) ka la shim lpa ia ka jingdon u thylliej hapoh ka shyntur u briew ; (4) ka ktien ka long ka syrngiew ne symbol ia kaba ki nongshong shnong baroh ki sngewthuh.

Ha kaba pyndon kam ia ka jingiathuh ha ki nongsngap, ngi iohi ba ka Finocchiaro ka don ia kawel ka mat badonkam : ba ka ktien ka long ka lad ban lasngewthuh shi shnong shi thaw. Ban kham shal sngew dei ban pynl kumne : (i) dei ban don uba kren, (ii) don uba sngap, (iii) kaba mih na uba kren bad kaba lohsgew uba sngap dei ka ktien, hynrei u nongsngap u dei ban lah ban sngewthuh ia kaba u lohsgew khnang ba kata kaba mih na utei u banyngkong kan don jingmut ha u. Haba uwei u nongsngap u sngewthuh ka mut pat ba bun kiwei ruh ki sngewthuh ia kajuh ka jingmut ba lohsgew da uwei. Ka ktien ka long kata ia kaba la pyndon kam bun sien bad ka long kaba la roi la san palat ban ia kiwei pat ki lad ban ia al dak kylliang ba u briew u ioh. Haba ka long kumta, ngi lah ban batai ruh ba ka ktien ka long ka lad ban al dak (signalling system) ha kiwei pat da kaba kren da ki kyntien.

1. Mary Finocchiaro, *English as a Second Language* ba la sot da u H.G. Widdowson ha ka *English Studies Series 8*, ch. 1

U Charles L. Barber u batai kumta hi. U thoh, "Ka ktien ki brieve ka long ka rukom (system) ai dak. Ia ki atiar jong ka pat, ka pyndonkam da ki sawa ka shyntur." U batai shuh shuh. "Ka long ka badonkam ban kynmaw ba nyngkong eh ka ktien ka long kaei kaei ia kaba la kren, ka ktien ba la thoh ka long ka baar bad kaba wan hadien." Kane ka mut ba ka kren ka khana ka mih shwa bad ka thoh ka tar ka bud nadien, ynda ki brieve ki la sngew don kam ban lap ka lad ban pynpaw ha uwei pat khlem da kren, lane ha uba shong ha jngai ubym lah shuh ban sngew ia ka khubor ne ktien ba la kren.

Kitei ki jingbatai haneng ki mut haba shu kren lyngkot ba ka ktien ka long ka *Lad ai dak* na uwei ha uwei pat. Kata ka dak ka long da kaba kren, bad kata ka jingsawa ba mih na ka shyntur ka don ka sur bad ka jingmut. Ka long ka *lad phah khubor*. Ia kata ka dak ba la ai ne khubor ba la phah lah ban pynpaw lyngba ka jingsawa, lah ban phah lyngba ka lyer kaba kit ia ka sawa sha ki tyndong shkor bad ka jabieng u brieve: Lah ruh ban ai ia ka dak ne phah ia ka khubor da ki *dur* ba la pdiang lang ha ka ri ka muluk, bad kita ki dur ki long ki dak ba la thoh hangno hangno, bun sien eh ha ka kot sada. Shisha, thoh u David Crystal: "Ia baroh ki rukom thoh dak bathymmai la ringdur ban kyntiw ia ka *kren*, ban pynkylla dak ia ki sawa; ha kaba leh kumta la pynlong ia ka khubor jong ngi ka baneh slem; kiwei pat ki dak bapaw kim shym la leh ia kane." Wat lada la pdiang ba ka dak, ka khubor, ka jingmut

ne jingsngew ki long ka ktien namar ba ki briew ki sngewthuh ia kaba la thoh, ha u *stad-ktien* (linguist) ka 'ktien' ka thew belt tang ia kaba kren bad ba kata ka lad phah khubor ka long beit kaba mih na u briew.³

Haba ki riewstad ki batai ba ka ktien ka long ka lad ai dak, kim mut ban ong ba ka long tang ma ka hi ka lad ba u briew u lah bah pyni ha uwei pat ia kaba u kwah ne sngew don kam ban iathuh, namar lah ruh ban ai dak da ki kti: khawoit haba ngi khot, pyni ia ka jingheh jingrit jong kaei kaei bad kumta ter ter tangba ia kita ki jingai dak la dei ban sngewthuh lang baroh. U briew u lah ruh ban ai dak ne phah khubor ha uwei pat da kaba kohnguh bad kyrngah la ka khlieh katba kum ka rukom ba la pdiang salonsar ha ka imlang-sahlang. Ha pdeng ki Khasi kaba kyrngah khlieh ka mut bym kohnguh ne bym mon, ha kiwei pat ki jaitbynriew ka lah ban long kaba kohnguh. Lah ruh ban ai dak da kaba khaprip khmat, pynran khmut, bad pynkhih rmiang shyntur.

Ki mrad bad ki sim ruh ki lah ban ai dak para ma ki ha la ka jait ka jait, hynrei ngi ki briew pat ngi iohsngew na ki ia kijuh ki sur. Ka sylar ka ai dak da ka sawa ba mih na u tangkro hi ha la ki khun haba wan ka khlieng ka tyngab; ka pah kawei pat ka sur haba ka wad ryngkuh, bad sa kawei pat hadien ba ka la lah kha pylleng ne haba ka kyndit. Hynrei wat la ngi lah ban jer kyrteng la ki rukom ai dak ka sylar, ngim sngewthuh pat haba ka *kogdok* la kata ka jingtieng ne jingkyndit jong ka ka long la ka jingma ba ka lohi la

3. David Crystal, *Linguistics*, (Penguin, 1971), chapter 1, p.20

u bseif, u ksew, ka miaw ne ia ei. Wan blang sha ka ktien, ngi la shem da lade hi ba ka long ka bashisha ba ym baroh ki sawa ba mih na ka shyntur jong ngi kiba long ktien; ka jyrhoh ka iathuh la ngi ba u paralok u pang, ka synriah ruh kumjuh ba wat la baroh ki dei ki sawa ba mih na ka ryndang briew, kito kim long ktien namar la ka sawa ka ai dak ei ei kam long ktien bad kam lah ban iathuh lut ia ka jingmut u briew ba ka shu wan hi ha u bad ka badonkam eh ka long ba kata ka sawa kan don dur, sur bad jingmut kumba ka ktien ba kren ka don. Hynrei la ka ktien, kumba la pyni, kam long tang ma ka hi ka lad ai dak ne iathuh ei ei, ka long pat ka lad bapaka tam na baroh ki lad ai dak.

Bun ki riewstad ki batai ba ka ktien ka long ka atiar ba ki briew ki pyndon kam haba ki kwah kren. Ngi ju ong ba u briew u la nang ban pyndon kam ia ka ktien English ne ba u Phareng u la nang ban pyndon kam ia ka Khasi haba u lah ban lakren da ka Khasi bad ki Khasi bad ba ma ngi ruh ngi lah ban sngewthuh ia u. U S.Pit Corder u thoh ba "kane ka ai jingmut ba ka ktien ka long ka met (object) kum ka atiar, ia kaba ngi lah ban shim, pyndon kam na ka bynta ka jingthmu bad sa buh blang. Teng teng ki briew ki da khot hi ia ka ktien ka atiar".⁴ Kata ngi sngew ba ka ktien ka long ka atiar la kum ka wait, ka tari, u sdie, khulom bad kiwei kiba lah ban trei kam kat kum ka mon u briew. Kane kam mut pat ba u briew u lah ban ktah ne tba ia ka ktien kumba u lah la ki kynja atiar baroh.

Haba ngi ong ba don ka jinglakren, ka jingiatai nia, ne ka jingialap, ngi shim la ka ktien ba ka long *jingjia*,

4. S. Pit Corder, *Introducing Applied Linguistics*, (Penguin, 1973), ch. 1.

kata, ba la long ka jingiakren. Haba don pat ba kylli ia ngi la ngi lah ban kren, pule bad thoh, ngi shim ia ka ktien ba ka long kaei kaei kaba ngi tip ngi nang bad pyndon kam; hynrei ngi lah ban klet noh pat khamtam ia ka ktien nongwei lada ngim pynmlien ban leh ei ei lyngba jong ka. Ka nuksa : (i) Nga lah ban nang bha la ka ktien Mikir mynshwa namar lehse ba nga dang pyndon kam ia ka haba nga iakynduh bad ki paralok Mikir; hynrei ynda nga la shong ha pdeng kiba kren da da ka Hindi bad nga la pyrshang ban pynmlien ban kren ne pyndon kam ia kata pat ka ktien, nga lah ban klet noh syndon ia ka ktien Mikir ; (ii) u khynnah u nang ban kren Khasi lada u san lang bad ki khynnah Khasi ; hynrei lada u kpa u ialam, ong noh sha Delhi bad shong hangta haduh shiphew snem ne, u khynnah um lah shuh ban kren Khasi namar ba um ju pyndon kam ia ka man ka sngi.

Kum ka atiar ka ktien ka long kaba don shisha ka bor lada ngi la nang ban pyndon kam ia ka. Ngì pynbynta ia ki kam iing kam sem da kaba kren da ka ktien : ngi hikai da ka ktien wat haba hikai ia ka *saians* ne jingkheĩ hi ; ngi pynlong sorkar da kaba kren da ka ktien ym da kaba shu ai dak da ki kti bad kiwei pat ki dkhót met. Khlem ka ktien ka thvlliej ngim lah ban pyrkhát shaphang ka rukom im ne *culture* jong kano kano ka jaitbynriew. Del namar kane ka bor bakhrav ba ka ktien ka don lehse ba uwei u nongthoh shithi u kren shaphang ka ktien u Blei ba ka long kaba kham nep ban ia ka waitlam arllang syrti. 5 Haba shim ia

ka ktien kum ka atiar lah ban peit ia ka jinglah jong ka ban lam sha ka thong uba pyndon kam ia ka: Shisha ka lah ban pynmong ia u briew lada uwei pat u pyndon kam ia ka na ka bynta ban pynsniew; bad ka lah ruh ban pynum ia ka dohnud jong ki nongsngap. Ka lah ban tehsong ia u samla bad ka samla haduh ba kin iashong kurim, ka la pynkhlad tnga ruh bun sien. Ha ka jingbisha la pynrem ne pynksan ia ki briew tang da ka ktien jong ki hi. Kano kano ka atiar ba ngi don ha ting ka long ka nongkynti jong ngi, kumta ruh ka ktien ba ngi kren ka long hi ka hok kynti jong ngi. Shisien ba ngi la nang ban pyndon kam ia kano kano ka ktien kata hi ka long ka atiar jong ngi ha ka jait-byrniew: ban pynkhlaiñ ia ka jingiadei jong ngi para briew, ban pynpaw ia ka jingmut, bad ban pynrung ia ka jinglong babha bad ban wan rah ia ka jingiatrei lang para briew. Da ka ruh u riewstad u pyndon kam ban batai ia ka jingjylliew ka jingstad jong u ha kano kano ka phang. Ka long ruh namarkata ka lieng kaba kit ia ka jingpyrkhat bad jingsngew jong ngi—ka lad lyngba jong ka ngi pynlait shabar ia kaba thnam hapoh jong ngi.

Ka ktien ka long kum ka shin ne *symbol* ba ieng na ka bynta kael kael. Khnang ban kham shai lah ban shim ia ka nuksa ka symbol elekschon ba ngi la mlien ha kine ki khyndiat snem— u Tiew kulab u ieng na ka bynta ka APHLC, u Sing na ka bynta ka HSPDP, ka Kti na ka bynta ka Indian National Congress (Indira) ha kaba lymne u syntiew, lymne u sing, lymne ka kti kum ka symbol ka ieng na ka bynta ia lade hi. Ha kajuh ka nuksa ki briew ki kren shaphang u Khlur ka Bethlehem, bad u Sing ka Judah haba ki thew shaphang u Jisu Khrist; ki Khasi ki kren ia u Dienglei haba ki

thew ia ka Pap. Kaba kdew ia kitei ki nuksa kam mut ba nga pynieng ia ka nia ba ka ktien ka long ka symbol hynrei kum ka symbol, kata ban ong ba ka sawa ka ktien ka ieng na ka bynta kawei pat nalor jong ka hi. Kawei pa kawei ka jaitbynriew ha pyrthei baiar ka don la ka ktien, na kaba lah ban ithuh la ka. Kumta haba ngi sngew ia ka sawa mane Blei "Alah" ngi sngewthuh ba u nongduwai dei u Muslim; ne "Ram Ram" u Hindu. Ngi sngewthuh ba uba ong, "Thank you" bad uwei pat "Khublei" ki iapher. Dei hangne ba lah ban shim la ka ktien ba ka ieng na ka bynta ka jaitbynriew. U Charles L. Barber u thoh ba ka jinglong ba kum ka symbol ka pynlong ia ka ktien ka atiar badonbor tam. "Ka jingkylla na ka jingkyang bapynpaw sha ka symbol sawa ka pynpaw ia ka jingkynthih bakhraw jong ka bor sngewthuh, na u mrad sha u briew"⁶.

Ki jong u Halliday, u McIntosh bad u Strevens ki ai ruh ka jingbatai ia ka ktien kat kum ka sañ pyrthei, bad ki iathoh lang ba ka ktien ka long ka met baim ki ktien-tnat ia kaba la kren hapoh ki pud sawdong jong kawei ka jylla. Ki batai ruh ba ka ktien ka don ka met, ka dur bad ka jingmut.⁷ Ka met ba ki ong ka thew ia ka jingsawa bad ka dur ki dak; ka dur pat ka thew ia ka Grammar bad ki kyntien.

Ki jingbatai ia ka ktien kim kut, hynrei ki riwstad shaphang ka ktien ne Stadktien (linguists) ki shim ba

6. Charles L. Barber, *op cit.*

7. M.A.K. Halliday, *et al*, p. *The Linguistic Science and Language* P. 76,89,223.

ka ktien ka long ka *system*, kata ka mut ka rukom ba la pynbeit bha. Kane ka rukom batai ka thew ban pynshai ia ka shynrong ka ktien. Ka pharia ia ki dkhot ka ktien bad ka pynskhem ia ka jingladei hapteng jong ki. Ka kham kit khia ia ka jingladei hapteng ki jingmut bad ki sawa. Ki *syrtap* bapher ka jingbatai ki don la ki kyrteng kum : syntax, morphology, phonology, phonetics, lexis bad semantics. 8

Ka don la ka jingmut ha kiba sngewthuh. Ki riewstad ki kren shaphang ka jingkha ia ka ktien, ka kur ka jait jong ka, ka jingroi bad jingiap jong ka ruh. Ka long ha lade hi kaba lah ban kylla katba kum ki por. Dei namar kane ka daw ba don kiba kren teng teng ia ka *ktien ba la iap* (dead language), namar lada ka lah ban san ban roi ka lah ruh ban iap nè duh noh. Don katto katne ki ktien barim ha pyrtnei ia kiba la kheiñ ba ki la iap noh. Ym don shuh ba kren ia ki ktien Sumeria, Akkadia bad Hit mynta. Namar ba ym don shuh ba pyndonkam ia ki kum ka lad ai dak ne phah khubor, lane ba sngewthuh lang shi shnong shi thaw kitei ki ktien ki la iap duh. Ka ktien ki Kelt ba la kren bun spah snem mynshwa ha ki katto katne; ki kyntoit ka ri Wales ruh ka la iap noh. U Barber u thoh ba ka briew ba kren khatduh ia ka ktien Kelt ka la iap ha ka snem 1777. Shisien ba ki briew ba kren ia kano kano ka ktien kim kren shuh ia ka, kata ka ktien ka la duh noh hi namar ka lah ban roi tang ha ka

8. S. Pit Corder, *op cit*, p. 25. Ym sngew dei ban pyrshang ai kyrteng Khasi ia kitei ki kyrteng haneng ioh ngi sah dum haba shai tang namar ba ngi shong shit.

jaka ba la kren la ka; hynrei ka dub noh ynda ia ki nongshong shnong la jop thma da kiba kren da kawei pat ka ktien ynda haba ki ar ki jaitbynriew ki iashong kha khleh bad haba la pyndonkam tang ia kawei na ki ha ki kam shnong bad ha ka synshar khadar.

Ha kano kano ka ri bad ka jaitbynriew, don ki ktien-tnat kiba ngi khot *dialect*. Ha u paidbah ba la nang ban pule bad thoh ia ka ktien English hangne ha ri Khasi - Pnar, baroh kiwei pat ki 'ktien' ba iakren ha ki kyntoit bapher ka ri, lait noh ka ktien Sohra ne Khasi ba iakren ha sor ki long ki dialect lane ktien-tnat.⁹ Hynrei ki lah ban dei bad ki lah ruh ban bakla.

Ka KTIEN - TNAT ka mut ka tnat jong ka ktien thoh hi ia iaba la pyniapher katba kum u nongpyndon kam ia ka. Ki kynhun jong ki briew kiba iakren ia kajuh hi ka ktien, ong kum ka ktien Khasi ki iakren pat para ma ki ha ki ktien-tnat. Ka jingpyndon kam ia ki ktien-tnat ka pynlah ia ki nongsngap ban tip nangno uba kren u wan. Lada ha China lehse na Peking, Canton ne Yunnan, lada ha Khasi lehse na Mawsynram, na Nongstoin ne na Bhoi; kumta ka ktien-tnat ka pynlah ia u riwstad ban tip na kano ka dong wat tang jong kawei ka sor ruh ba u nongkren u wan. Ngi lah ban sngewthuh ia u Khasi ba u wan na Mawsynram, Mairang, Nongkrem ne na Bhoi namar uwei-pa uwei u don la ka ktien-tnat, bad haba kiwei pat kum ma u ki

9. Dei ia kata kaba ki paidbah ki sngewthuh ba nga pyndonkam ha ka sla 49 sien shon 1, 1979. Hynrei mynta ba la dei ban pule ia ka kot kum ka bynta ka eksamin, nga pynkyrpang ia ki tnat ka ktien kat kum ka saians ka ktien (linguistics).

kren la ka Khasi sor ruh ka sur te ka long ka jong kata ka ktien-tnat hi. Kine ki tnat ruh ki kylla haba la thaw sor thymmai ne haba la shong khleh ki nongkren ba wan na ki dong bapher. Lah ban sngewthuh kham bha ia kane lada ki nongpule ki shim ia ka ri kat kum ki dong ne hima.

Nalor ki ktien-tnat don sa ki jingiakhleh ki ktien-tnat bad kita ki pynkha ia ka KTIEN-RI.¹⁰ Ia kane ka ktien-ri ngi tip ha ka English kum ka *creole*.¹¹ Ban ioh ia kata ka kyrdan, kata ka 'ktien' ka dei ban pher shibun ha ka sur bad ka jingdon kyntien ha ka sentens haba ianujor bad ka ktien thoh. Ka dei ban long ka ktien kaba ki nongshong shnong ha kata ka ri ki iasngewthuh lut naduh u khynnah haduh u tymmen, bad haba la hikai ia u khynnah ia ka ktien thoh la don kam ban iathuh ia u kumno ka mut ha ka ktien-ri jong u. Ka ktien ba kren ki Pnar ka dei ka ktien-ri, kumjuh ka ktien War, Lyngngam, Langrin ia kiba u khynnah u kren naduh dang rit. Ka dei ka ktien banyngkong lane K1 jong u, bad ka ktien thoh pat ka dei ka ktien baar lane K2: Shim kawei ka nuksa : ia u khynnah ha Lamin la dei ban iathuh ba maw ka mut "chmia", *Blei* ka mut "Pra", *dkhiew* ka mut "lynti" bad kumta ter. Ka shynrong sentens ka lah ban iadei bad ka ktien

10. Ia ka jingmut ka kyntien KTIEN-RI lah ban pyndon kam tang ha ka Khasi, namar ngi ju ong "Ri Bhoi", "Ri War", "Ri Pnar", "Ri Lyngngam" bad kumta. Ngì khot ruh la ki khyndew ha kata ka kyrteŋg, kum "Ri Kynti". Ngim dei pat ban shim ia ka ba ka mut kumjuh kum : Ri Khasi, Bilat, Bangladesh ne ri India.

11. M.A.K. Halliday, *et al*, op cit., p.80

thoh, ka lah ruh ban ym iadei. Ka ktien-ri ne *creole* tang da ka jingpyrkhat bad jingiakut ki nongialam kiba bun sien ki thew tang ban long khlawait shipor ki dei ban pyrkhat kumno kaba kum kata ka rai la kaba syndet ne kaba mih hadien ba la duriap bha kan iarap ne em ia ka jingiatylli ka jaitbynriew ha ka imlang-sahlang, bad ka niam - rukom¹² u longshwa - manshwa.

Ka KTIEN-IEW ka long kawei pat ka mat ba iadei bad ka jingpule shaphang ka ktien. Ha Iewduh ngi iakren da ka 'ktien' ba iapher na kaba ngi kren ha iing. Lada ngi kren da ka Hindi ruh kam dei ka Hindi ba pyndonkam kiba nang, la da ka Khasi ne ka English ruh ka long kumta hi. La iakren tang ban sngewthub ban iapyniaid kam, kata, ban die ban thied bad kumta ter ter. Ka ktien-iew ka long ka ktien khleh, kam dei ka Kl jongno jongno ruh. Ka trei kam tang ha ki khlep ki khlep. Ki ktien-iew kim lah ban kot sha ka rynieng ka ktien-tnant, ne ktien-ri namar ki dei ki ktien khati, kumba batai u J.B. Pride, kiba mih hi ban shu biang ka die ka thied, ka pynkit mar, bad ki mih na ka jingiaphai ktien kylliang ne ba shu pyrthub bud mon sngewbha ia ka jingkren bym beit. Ngi tip ia kine ki ktien iew kum ki PIDGINS ha ka English. 13

Ha ka English ngi iobia ki kyrteng IDIOLECT bad PAROLE de. U John Lyons u thoh: "Ha ka jingpyrshang bakhatdub, ngi dei ban phla ba man la u dkhot

12. Lada ngi thoh imlang - sahleng, longshwa - manshwa, ngi dei ban lah ruh ban pyndonkam "niam - rukom", para noun ha kajuh ka rul ba la pyndonkam ia kitei.

13. "Sociolinguistics", *New Horizons in Linguistics*, ed John Lyons p. 291.

a lah ban kot sha ka kyrdan ktien bapura (language) jong man la ka kyntoit kren u kren ka ktien tnat ba iapher khyrdiat : u don la ka jong ka idiolect". 14

Nga la kdew haneng (sla 10) ba haba kren ia kajuh ka ktien rub ngi kren la ka jong katba kum ka jinasgiñ dur ia ngi da ka ktien-tnat jong ngi. Hynrei wat na kajuh ka iing lah ban pyniapher ia ka sur u hynmen na ka jong u para na kaba ki kren. Uwei pa uwei u don la ka sur, bad ka rukom pyndon kam ia ki kyntien, ka stail jong u hi, bad kata ka pynlah ia bun na ngi ban ithuh ia u nongkren khlem da iohi ia ka khmat jong u, lane ia u nongthoh khlem da lap ia ka kyrteng jong u ha kata ka jingthoh. Kum ia kata ka sur, stail ka jingkren u briew, ngi khot idiolect, bad ki paw kham shai ha ki jingthoh, la ka dei ka jingrwai, -ka essay ne kano kano yn lah hi ban pyniapher ia u na kiwei. 15 U David Crystal u pynshai shuh, "ka idiolect jong nga ka long ka jingtbrit baroh ne ka jingtip jong nga la ka ktien la jong." 16

Ka *Parole* pat ka mut ia ka rukom ang, pynmih sawa shabar haba kren ia kano kano ka kyntien. U Ferdinand de Saussure uba sdang nyngkong ban pyniapher ia ka *langue* bad *Parole* u mut ia ka rukom ang, kynnoh u briew ia ka kyntien ha ka por bathikna bad ka jaka bathikna bad ka jingjia bathikna. Ym don kyrteng ia kane ha ka English. Ha ka jingsngewthuh barit jong nga, tad haduh ban mih ki riwstad ban pynshai da kumwei pat, ka mut ia ka suri bad rukom kren ia ka

14. *Ibid.* p.19.

15. Halliday, *et al*, op cit, p. 95-97.

16. David Crystal, *Linguistics*, p. 163

ktien ha ki khep bapher ka jingim. Ka nuksa ba lah ban ai ka long kane. Haba kren ha jingialang iap briew, da kawei ka sur ka mih; haba kren ha ki jingiaseng mane blei da kawei pat; haba hikai mih sa kawei pat; haba tieng, ne haba sngew shlur mih kawei ka sur bad rukom kren u briew ia ka ktien jong u hynrei ujuh hi u briew uba leh ia kata baroh. Ha ka Khasi lei lei ia kata ruh ngi ju iaong : 'Ish ka ktien jong uto te . . ' bad kumta ter ter. Ha ka jingpule ia ka saians ka ktien, ngim donkam ia kane,

Ka idiolect bad parole kim long ktien namar ki shu pynpaw kumno u briew u pyndonkam ia ka ktien ba la ianang lpa. Ia ka ktien ba iasngewthuh lang ha ka jylla ba la pyndonkam ha ki ophis sorkar hapteng kawei ka jylla bad kawei pat, kawei ka ri bad kawei pat ki khot *lingua franca*. Ha India ka English ka dang long hi kata ka ktien ba iasngewthuh lang naduh Kashmir haduh Cochin, naduh Mizoram haduh Gujarat. Ka United Nations Organisation ka pyndon kam tang da kawei ka ktien, bad kata ka long ka English, namar kata ki khot ia ka *lingua franca*.

La ki kam ka ktien ki pher katba kum ki khep, ka ktien ka long ka lad bakordor tam ba u briew u ioh ban iasngewthuh uwei ia uwei pat kham bha bad kham janai ha ka imlang - sablang.

II. BALEI NGI PULE SHAPHANG KA KTIENT ?

KAWEI PA KAWEI ka jaitbynriew ha sla pyrthei ka don la ka ktien—thylliej. Ki kren bad iasngewthuh uwei ia uwei pat. Ym don shuh ki briew kibym kren, namar wat u briew ubym lait kren na kaba shitom u thylliej ne naduh dang kha u sngewthuh ia kiba kren ia u. Lah ban don hangne hangtai ki briew kiba kylli, 'balei yn leit don kam ban pule shaphang ka ktien ? Ngim sngewthuh hi shaphang jong ka, bad ia ka jingdon kam ban nang ia ka ? Ai un pule ubym nang'.

Ha ka lynnong ba la dep ngi la pule ia ki jingbatai shaphang ka ktien, bad ha kaba leh kumta ngi la iohi ruh na ki jingbatai ba la sot hangto ba kawei ka shim ia ka ktien ba ka long ka lad ban synshar ia ka imlang-sahlang, kata kata ka mut ba ka long hi ka kynja skul da lade hi na kaba kiba kren ia ka ki iapei phang uwei ia uwei. Haba ngi pule shaphang jong ka, ngi pule ruh ia ki kam ba ka trej, ia ka thong ba ka iarap ia ki briew ban kot ha ka jingiadei kam para briew. Haba kdew ia kine, nga iai ban ba dei ban don lpa ki briew kiba kren ia ka lynda kumta kam lah ban long ktien.

Ngipule shaphang kano kano ka ktien ban tip shaphang kata ka jaitbynriew kaba kren ia ka, ka rukom im ki dkhot jong ka, ia ka rukom ba ki pyndon kam ia kata ka ktien ha ki bynta baroh jong ka jingim. Ka jingtip shaphang kano kano ka ktien bad ka jinglah ban kren ia ka ki iarap ruh ia ngi ban tip ia ka akor ong kita ki briew kiba kren ia ka.

Ki jingkylli ki long : kumno lah ban 'tip' shaphang ka jaitbynriew tang na ka ktien ? Kumno lah ban tip ia ka rukom im (culture) jong ki briew tang na ka ktien ? Kumno lah ban tip shaphang ka akor ki briew tang na ka ktien ? Ki *anthropologist* ki lah ban bud dien ia ka jinghiar pateng kawei ka jaitbynriew na kawei pat da kaba pule ia kiwei kiwei ki dak ki shin ha ki briew, hynrei lynda ngi pyrshang ban wad na ka ktien de, kata ka jingüit bniah ka lah ban ym pynhun ia ngi. Da kaba pule ia ka jingiasyriem ki ar ne lai ki ktien ngin lah ban poi ha ka jingpynkut nia ba kham lah ban pdiang. Haba ki riwestad ki pynkut nia ba ki Khasi ki iasyriem ia kiwei pat ki briew, ka mut ruh ba don ka jingiajan ha ki ktien ba ki ar ki jaitbynriew ki kren. Ha kaba leh kumta ki lah ban wad jingtip kano na ki ar kaba la rim eh bad kumno kawei ka iadei bad kawei pat. Ngin pule kham bniah ia kum kane ka jingpyrshang ha ka lynnong V. Ka ktien ka iarap ia ngi ban tip ia ka rukom im jong kano kano ka jaitbynriew na ka rukom ba ki briew ki pyndon kam ia ka ktien jong ki ha ki phang bapher ka jingim : kumno u briew u duwai ha u Blei, kumno u kren bad kiba halor ia u, kumno pat bad kiba hapoh ia u ha ka kyrdan, bor ne rta. Lah ruh ban tip ia ka akor jong uwei u briew bad jong ka jaitbynriew na ka kren khana jong ki hi ; bad ngi ju kren ba u Deng lane u Rit u long u badonakor ym eh na kaba ngi iohi ia ka dur jong u, hynrei na ki kyntien ba mih na u bad na kaba u leh haba u la kren. Kumba la thoh ha ka lynnong I lah ban ai dak shabar khlem kren ruh. Haba ka briew ka khang kynsan ia ka dwar bad ba ngi lohngew ia ka sawa, ngi pynkut nia ba ka dom iano re. Ngil leh kumta haba

ngi tip ba kam shym mareh hapoh iing, bad ba ka snap (element) kyrkieh kam don ha ka dur jong ka. Ngi ai la ka rai ba uba kynjat ia ka miaw ne ksew ruh u dom namar haba leh leit bad leh ñiew kor ia ki mrad u brierw um ju kynjat kumta. Hynrei kata ka jingpynkut nia jong ngi ka buhrieh ia kawei ka jingduna. Ngi ong ba u nongleh u dom, hynrei lynda ngi iohi da la ki khmat ne tip lpa ia ka daw, ngim tip iano uba kynjat miaw u bitar ne bat sngewsih. Dei tang ynda u la kren da ka ktien ba ngi lah ban tip bha ia ka daw, bad haba u kren ngi sngewthuh ia ka akor jong u. Khlem da sngewthuh ia ka ktien-thylliej ngim lab ban sngewthuh shai bad thikna bha ia ka akor brierw.

Nalor kaba la kdew lyngkot haneng dei ban pdiang ruh ia ka jingshisha ba ia ka ktien ngi pyndon kam na ka bynta bun ki jingthmu: Shwa ban khmih kham bniah ia ki kamram bakongsan jong ka, nga shu kdew ba ngi ki brierw ba pyrtnei ngi pyndon kam ia ka ktien khlem jingmut ruh. Ka nuksa : ngi shu ang la ka ang ne kren mynthi marwei haba jynthut, tyngkhuh ka khlieh ha shawkad balyngkot, haba kyndit, haba dom kynsan. Kiwei te kim ioh jingmyntoi ei ei na kaba ngi kren ha kum kata ka por. Ngi pyndon kam ia ka tang ban pynlait jynhaw ba kaba ngi don hapoh kan mih shabar. Ha u myllung pat ka ktien ka long teng teng tang kum i tiar ialeh kai : u ban la kijuh ki kyntien, u kren kyllaiñ ha ka jaka ban kren beit, u jied ia ki sawa jong ka kiba ladei kajuh ka jingkut.

Ha kano kano ka jaitbynrierw, ka kamram bakongsan ka ktien ka long ban iasngewthuh lang. Ki nongsyn-shar ki pynlaid ia ki kam baroh da ka ktien. Ki thaw sorkar da ka ktien, bad ia kano kano ka kam paidbah

la jop ne la pulom namar ka ktien. U David Abercrombie u thoh :

Kano kano ka kam trei lang ba la ju leh da shibun ki briew batbit ia kata ka kam ka shong tylli na ka bynta ka jinglong kawei bad jingjop ha ka ktien, la kata ka ktien kam iathuh ia ki jingpyrkhat. 1

Ha ki kyntien "la kata ka ktien kam iathuh ia ki jingpyrkhat" ngi iohi ba utei u riewstad u la iohi ia ki bynta ka ktien wat lada uba kren um batai ei ei shuh nalor kaba u la khlei. U Abercrombie u pynti nuksa ba kaba hukum la ki shipai kam lah ban iathuh ia kano kano ka jingpyrkhat, hynrei ki shipai ki sngewthuh aiu ki dei ban ban leh haba ki bahalor ia ki ki hukum. Ha kano kano ka jinglalang paidbah, lane ka klas ka jingpyndon kam ia ka ktien ka kham pher namar ka jingbatai ka iathuh ia ka jingsngew jong u nongkren. Kiba sngap ki ioh jingmyntoi na ka jingbatai u nongkren. Kane ka kamram ka ktien ka lap jaka ha ki jingthoh de. Ki nongsngap ne nongpule ki kham stad bad shemphang hadien ba ki la shah shkor ne pule ia ka jingbatai uba batai. Ngi iohi namarkata ba ha kane ka kamram, ka ktien ka long kum ka lieng ba kit ia ki jingmut u briew ; hynrei uba iohsngew ia ka synriah, jyrhoh, uba iathuh khana shaphang ka jingshit ka sngi ne jingdum ka suin, uba iaphai ktien kylliang ha lynti syngkien haba iakynduh kyrkieh, lane haba lakhublei para lok, um ioh jingstad ei ei. Hynrei kaba leh kumta ruh ka don ka jingmut. Dei da kumta ba la ki saiten ba ki khmat kim iohi la pyngkhlaifi kat haduh ba ia ka jaitbynriew la teh song ha ka jingtylli ha kano

1. David Abercrombie, *Problems and Principles of Language Study*.

kano ka daw ne kamram ba don ha khmat ki nong-shong shnong. Kumta kawei pat ka kamram ka ktien ka long ban teh song ia ka jaitbynriew. Shisha, ym lah ban mutdur ia ka jingiatrei ha ka imlang—sahiang khlem ka ktien.

U Charles L. Barber u la lap ka badei eh haba u thoh ba “ka ktien ka pynlah ia ngi ban saiñ dur ia ka akor ki briew, bad ban saiñ dur thikna ia ka, bad da kumta ka pynlah long ia ka jingiatrei lang para briew”. 2

Ngi ia sngewthuh shi iing shi sem da ka ktien, khlem ka ktien ngim lah ban pynbynta ia ki kam: kawei ban shet ja, kawei ban sar iing, kawei ban leit shong skul, bad kumta ter-ter. Ha kano kano ka synjuk trei kam don ka jingbhah ia ki kam: uwei u *president*, uwei u *secretary*, kiwei ban lum peisa, kiwei ban shu mih paidbah haba don kam. Kine ki long tang ki nuksa bajem ban sngewthuh kumno ka ktien ka shakri ia u briew.

U G.W. Turner u shem ba ka ktien ka pynlah ia u briew ban pynbna ia kaba u don hapoh ka jingmut jong u, hynrei ia kata dei ban lathuh ne pynbna ha uwei pat: U pdiang ba ia ka jinghikai baroh lah ban pynrung ha kiwei tang da kaba kren da ka ktien. U briew u kylli jingkylli ban tip ei ei ruh da ka ktien. Kumba la kdew haneng u Turner u batai ha u briew u saiñ dur bad pynbha ia ka jinglong ki briew ruh da ka ktien. 3 Na baroh ki kam bakongsan ka ktien ha kano kano ka jaitbynriew ka badonkam eh ka long ban lathuh ei ei ha kiwei pat. Ha kaba hikai shaphang ka ktien lei lei ngim lah ban leh janai lynda kren. Lah

2. Charles L. Barber, *The Story of Language*, ch 1.

3. G.W. Turner, *Stylistics*

ban pynbynta ia ki kamram ka ktien sha: (1) kaba pynpaw ia ka jlngngeit, ka jingiohi, bad jlngsngew, (ii) bad ia kaba ngi mut dur ruh. Ia kine ar ngi tip ha ka English kum ka *attitudinal function* bad *cognitive function* jong ka ktien.

Lynda ngi pule shaphang ka ktien ngim tip ruh ba ka don kumba la kdew ha ka lynnong I bad ki aiñ thoh ne grammar ki beit ne bakla. Ngim tip kano ka sawa badei eh. Lah ban pyni da ka nuksa. Ngi nang ban kynnob ong ia ka kyntien 'mysiem'/mnsi:m/, ym mnsim/, ne lum /lu:m/ haba ngi thew ia u lum, bad/ lum/ pat ban pynlang ia ki tiar ki tar da kaba pule shaphang ka ktien Khasi. Ngi sngewthuh ba kam beit ban kren: "ma nga yn lashai jong phi iing wan" namar ba ngi pule ia ka rukom trei kam ka ktien Khasi. Kumta ngi pule shaphang jong ka ban tip ia ka sawa badei bad babakla, bad tang shu pyndon kam bakla ki kam kim ia id ryntih shuh.

Ngi tip ruh ba ha kano kano ka ktien don ki kyntien kiba trei artylli ki kam ha kajuh ka por. Shim kum: Di ang (ngi ong ia ka Di ban ang la ka shyntur), diang (ngi ong ia u briew ban pdiang), wat (ngi hukum pyrshah), wat (nalor kiwei pat), wad (wad ban lap), lum (ban pynlang), lum (u lum), khun (ialeh, ban pynkdor), khun (ba la kha na ka kmie), doh (ban doh da ka shyntur), bad doh (ka met u mrad, kum doh-sniang, doh syiar).

III. KA JINGSDANG KA KTIEN

NGI KREN da ka ktien man ka sngi la ha la marwei ne bad kiwei pat; hynrei ngim ju poi pyrkhath ban ky-lli kumno ka ktien ka thylliej ka sdang ha ka pyrthei. Ha ka ktien Khasi hi ngim put ioh pule hawei pat ia kano kano ka jingpyrshang bathikna ban tih ia ka thymmei jong kano kano ka ktien. Nga kwah ban phla shai ba ngam lap kano kano ruh ka jingbatai kaba pynhun ia nga wat haba pule shaphang jong ki ha ki kot ba la thoh da ki riewstad nabar ri ruh, namarkata, ki riewstad kiba sngew ba ki don kam ban wad shuh shuh ki lah lehse ban iit ia ka thymmei ka ktien ha pyrthei.

Ki nonghikai, ki syiem bad ki stad ktien ki la iit bniah ia ki thymmei ka ktien bad ki la da buh jingthoh ruh ia la ka jingshem. Don na ki kiba pule bishar ia ka rukom lm ki mrad : ba ki khot ia la ki khun, ne ba ki wad paralok, bad na kata ki pynwan dur sha ka kren ka khana u khun bynriew. Ki la leh ia kata lehse da ka jingngeit ba u briew ruh u long u kynja mrad hi. Don ruh kiba sngap bad bishar bniah ia ka rukom kren ki khunlung. Kane ka la iarep khyndiat namar baroh ngi la long shisien ki khunlung. Ka long shisha ka baphylla shibun ba ka sawa ba ki khunlung ha pyrthei ki pynmih nyngkong bad kham bun tien eh ka long ka jong u vowel /a/, kata, kano kano ka sawa kaba kut ha u /a/ lane /a:/ kum : *pa, ba, ma, ta*. Na ki *consonant* baroh ba la pyndon kam ha kano kano ka ktien u *p, h, m, t* ki long ki basuk eh ba i khunlung in pynmih na ka shyntur katba i dang bun ki bnai. Ka daw ka long ba ki lai tylli ki banyngkong ki shu mih hi haba pynlait

ia ki rmiang shyntur bad khyndiat ka bor pynhiar mynsiem, bad ba u /t/ u mih hi tang shu pynkhih ia u thylliej hapoh shyntur. Ha ngi ki Khasi ruh ngi iohi bad lap ia kata kajuh. Ynda u khunlung u la nang bun ki bnai, u la dap snem, bad nangta man ka sngi u pynmih ia ka sawa, bad ha kata ka rukom ki sawa u /m/, /n/, /d/, bad kiwei ruh ki shu mih hi. Na kaba iohsngew ia ka jingkren kiba la san, ki khunlung Khasi ki sdang sa ki a-a (ka syiar), ah-ah (khunlung), mom-mom ne mam-mam (bam ja), aw-aw (ka miaw) bad kumta sa kiwei de ki kyntien kiba shu mih hi na ki. Haba duriap ia ka ktien khunlung ngi lap ba ki don bun sien tang ka *noun* bad ka *verb* ne baroh ar. Ka jingkylli ka long : hato ka ktien ka thylliej ka la sdang tang da ka noun bad ka verb ? Shuh shuh, haba ki khunlung ki jer kyrteng ia ki mrad ba ki ju iohi, ki leh kumta da kaba khot ia ki kat xum ka sawa ba ki iohsngew na kito ki mrad. Na kum kitei ki sawa ba mih na ki khunlung u Charles L. Barber u mutdur bad thoh ba

Kane ka batai balei, ha bun ki ktien, ki kyntien khunlung ia ka kmie bad u kpa ki long *mamu* lane *dada* lane *baba* lane kaba la syriem kumta ym don jingiasnoh baphylla hapdeng ka jingpyrkhat la ka jinglong kmie bad ki kyntien ha kane ka dur: ki shu leit jia hi ba ki long ki sawa baring sur ba u khynnah u pynmih, bad ka kmie baphuhmat ka batai hi ia ka jingmut jong kl. Kiba kum kita ki kyntien ki lah ruh ban long ki kyntien banyngkong eh jong u briew barim tam, wat la ka jingmut kam ladei bad kane.¹

1. Charles L. Barber, loc cit, p. 28 29.

La u briew barim tam ha pyrthei u long kum u mrad, kumba ai nia u Charles Darwin,² ne u long kumba ngi long mynta, ka jingtlp ia kata kam ai ksai sha ka mynnor jong ka jingsdang ka ktien namar ka la her sha bymjukut. Kawei kaba ngi tip na ki kot ki sla ka long ba ka jabieng briew ka bun syrtap bad ki jingmut bakhih ha ka ki pyrmih ia ka ktien ka thylliej. La ka eh ban pdiang ia kano kano ka nongrim ba la seng ha kaba wad ia ka thymmei ka ktien, namar ba la bun kiba la pyrshang ban wad la ka, sngew dei ban iathuh lyngkot ia ki hangne; bad namar kaba u Barber u la leh ka kham suk ia ki nongpule bym pat da pynlut por ban tip shaphang ka saians ka ktien, ngan bud hangne ia kaba u la iathuh ha kajuha ka kot ba la kdew kyrteng, shwa ban ai la ka nia.

1. Kaba pyrthuh ia ka jingsawa
(Bow-wow theory)

Nga la kdew haneng ia ka rukom kren kren ki khunlung haba ki la sdang ban pynkhih la ki rmiang shyntur, bad ba ki ai kyrteng ia ka syiar bad ka miaw da ka a-a had aw-aw. Na kane hi ngi ioh ia ki kyntien khunlung kum *bobo* ia u masi, *hew hew* ia u ksew. Ki stad ktien kiba shim nuksa na kine ban pynieng ba ka nia ba ka ktien ka mih na ka jingsawa ba mih na kaei kaei, bad ia kane ka nongrim (theory) ki khot ka *bow-wow theory* ha ka English. Ka daw ka long ba don kum kita ki kyntien ha ka English ruh : ki ioh ia ka kyrteng Cuckoo namar ba ka sim Pyrem ka pah kumta. Don bun ki kyntien ba mih tang na ka jingsawa. Ha

2. *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1871).

ka English lah ban kdew kum *quack, peewit, splash, slush, grumble, grunt, bum* bad *sneeze*. Ha ka ktien jong ngi ruh don bun kum kita ki kyntien. Haba tied da u dieng iano iano mih ka sawa na ka jingiakynduh ki artylli ki met, bad ka lah ban long “pdek”, ne “pduh”, ki sa ioh ia ka kyntien “pduh” bad sa ong de, “pduh da u dieng.” Lah ruh ban kdew ia kiwei pat kumban kyrshan khyndiat. Ngi ioh ia ki kyntien *siaw-siaw—biaw biaw, ruk ruk—rek rek, kaw kaw—daw daw, hum hum, kyrhuh, kynhied, kyrkait* etc. U Barber lei lei u thoh ba ka shongnia shisha “ban nge t ba u nongbeh mrad barim tam, uba kwah ban iathuh ia ki paralok ia ka jait mrad ba u la lap, u lah ban pyrthuh ha kaba pyni nuksa ia ka sawa kaba kum kano ka mrad ka long—ka kulai, ne ka hati, ne ka syiar khlaw, bad kane ka lah ruh ban trei la ka bynta ha ka jingmih ki symbol sawa.” Hynrei kane ka nongrim kam shym la lah ban batai kumno kita ki sawa ki kylla long ka ktien ba don sur bad kumno ka roi ka phuh.

2. Kaba mih na ka jingsngew (Pooh—pooh theory)

Ka jingsngew hangne kam mut ka jingioh sngew da ki shkor, hynrei ia ka jingsngew ka jingmut kum kaba kyndit, bitar, sngewbha ne sngewsih. Haba u brieve u sngew kumta ka mih ka jingpyrta kaba u shu kyang kaba pynpaw ba ka met jong u ka pang kyndit, ne ba u pynpaw ia ka jingkmien jong u. Ha ka rukom Khasi jong ngi lah ban kdew kum ka sawa *ba ! lane aaaw ! ani ! Dedede, ish, shish !* haba u brieve u iaroh, kyang kyndit ne ba u sngewtynnat katba kum ki khep. Haba pyrshang ban sngewthuh ia ki jingmut ka paw ba

kito ki sawa ki mih na ka jingkren kyrkieh ne kyndit kaba pynpaw ia ka jinglong ka jingmut. Lah ruh ban pyrkhat ia ka jingmut barieh hapoh ki kyntien kum *la dep* ! ne ia kat kaba u briew u pynmih haba u la lap ia kaei kaei kaba pyrshab ia ka jingkhmih lynti jong u Shim sa ia ka jingkyang uba mynsaw ne uba tieng iano re ba shu mih tang RAP ! Kito baroh ki iathuh ia ka jinglong ka jingmut. Ia kane ka nongrim ki khot ka *Pooh-pooh theory*. Namar ba ki mrad ruh ki pah ne ud haba ki kyndit, kane ka nongrim ruh kam biang ia ngi namar lada baroh ngin iakren tang haba ngi kyndit, sngewsih ne sngewbha kumno ngin lah ban ioh ia kiwei pat ki kyntien ban sngewthuh shai ia kaba don ha u briew ; kam lah ban iathuh kumno ka ktien ka roi tang da kaba kyndit bad kumno ka sur ,kren ka mih, balei ba don ka hiar ka kiew ha ka jingkren ia kano kano ka ktien ha pyrthei;

3. Kaba mih na ki daw (Yo-he-ho theory)

La don ka jingpyrshang ban wad ia ka thymmel ka ktien na ka sawa ba shu mih hi na ki briew haba ki latrei lang ha ki kam shnong kam thaw kum ha kaba larah dieng, laring maw. Ha kum kane ka kam ka sawa ka shu mih hi na ka shyntur u briew namar ba u sei ia ka bor brlew jong u, kumta ka mih ka jingpyn-noh mynslem kum /hu:/, /he/, /U:ph/, bad kiwei. Lada kata ka kam ka jia kum ha London mynta, kiba kum kita ki sawa ki lah ban san haduh ban long kyntien ban ~~men~~ *heave ! rest !, lift !* na ka "heeph ! rrsst !

"llp !". Ia kane ka nongrim la pynieng da u Noite.
U Barber u lap kumne ha kane ka nongrim :

Kane ka nongrim ka don artylli ki jingmyntoi ba-
khrav : ka ai ka jingbatai bashong nia ia ka
jingsdang ka shynrong consonant - vowel jong ka
ktien, bad ka pyrshang wad ia ka thymmei ka
ktien ha ka khap kaban don kam ia ka jingiatrei
lang para briew da ka jingthmu babiang lpa. Ka
pyrshang wad ruh ia ka jingkren ba na shwa tam
ba ka long kum ki hukum bad ngi la lah iohi ba
don ka sakhi bakynja ktien na ka jinglong rim
kiba kum kita ki ki rukom hukum 3

Ia kane ka nongrim la khot *Yo-he-ho theory*. U A.S.
Diamond u mynjur ba ki kyntien badon sur ba u
briew u pynmih nyngkong eh ki long ki kynja hukum
kiba la mih kaha ki briew ki iatrei lang bad haba don
kam ban pyneh ia ki dohksah, bad ki kyntien barim
eh ki lah ban long *strike ! cut ! break !* (tangon, ot,
pynpait). U pyrshang wad ia ka jingsdang ka ktien na
ka jingdon kam u briew ia ka jingiarap na uwei pat. 4

Lada shim ia kane kum ka nongrim ba lah ban pdiang
tang namar ki jingmyntoi ba la kdew da u Barbar,
ngin mynjur pat ba ka eh shibun ia ka juk banyng-
kong eh ban ban iasngewthuh namar ba ki kyntien
ba ki kren haba pynmih hukum kim don ka dur
bathikna, kata nga mut, kim don grammar. Nalor kata,
ki briew ki la dei ban shaniah ha kaba shu iakdew,
iapyni ne ai dak shwa ba kin ialeh lang ia kano kano
ka kam.

3. *The Story of Language*, p. 34

4. A. S. Diamond, *The History and Origin of
Language*, (Lond. , 1959)

4. Kaba mih na ka jingai dak (Gesture theory)

Kawei pat ka nongrim ba la pynieng da ki Stadktien (linguists) ka long ba ka ktien ka mih na ka shyntur briew hadien ba u briew u la pyrshang ban pyndon kam ia la ki kti, ki kjat, ki khmat bad ki dkhoh met da kaba pynkhih bad pyni dak. Ki la lap shisha ba ki Red Indian na North America ki iasngewthuh para ma ki tang da kaba pyni dak ban iathuh ia kaba ki don ha ka jingmut. La kata ka lah ban long kumta, ban lap ia ki rukom pyni dak bapher ka dawa ia ka jingsngewthuh ka jabieng bad ka jingtrei kam ki thied jabieng kiba pyniaid ia ki dkhoh met baroh. Kam mynroi ban antad naduh mynno ki briew banyngkong ki pyndon kam ia ka jingai dak da ki kti ne kaba pynkhih met namar kam pynhun ia baroh. Lah ban pyrkhath ba ki briew ki ai dak ym tang da ki kti, hynrei da ka shyntur ruh, da kaba ang, pynnep ia ki rmiang, pynkhyrwait khnang ban pyni ia ki jingthmu. U Sir Richard Paget, u pdiang ia kane ka nongrim hynrei u sei ka nia ba ka ktien ka bud ia ka jingpynkhih rmiang shyntur bad katba nang slem u briew u pynmih sawa ban sngew kiwei.⁵

Lada bud ia kane ka nongrim, lah ban pyrkhath ba ka ktien ka mih ynda u briew um lait kti shuh ban pyni dak hangno hangno; bad lada kata ka nia ka leng lah ban mutdur ba u briew u sdang ban kren naduh ba u sdang pyndon kam ia ki atiar, kum ki mawshamok, bad ki atiar banep. La ka long ka dak ba ai da ki kti ne da ka shyntur, kane ka nongrim ka don ki jingduna. Kumba thoh u Barber, ym lah ban ai dak hapoh

5. Richard Paget, *Human Speech*, (London 1930)

badum, ne haba u briew u rah ia kaei kaei ka bakhia, ne haba ia jngai. Niuma, lah ban leh kumta haba ia lohi mar khmat; hynrei ka dak aiu lah ban ai lada uwei u phai sha mihngi bad uwei pat sha sepngi! Kumno ki nongbeh mrad kin ia ai dak hapoh khlaw kum haba pyrta paralok? Ka eh shibun ban pdiang ba ka ktien ka mih namar ba ki briew kim lait kti shuh. Ha pdeng kine ki jingduna, kane ka nongrim ka iarap ban batai ia ka jinglong badon sur ka ktien briew, bad ia ka jingiadei ha pdeng ka sawa bad ka jingmut.

5. Kaba mih na ki jingkynud (Musical theory)

U Otto Jespersen u pynieng ia ka nia ba ka ktien ka sdang mih na ki jingkynud sur bakhlem kyntien mynba u samla u ialeh ieit bad ka samla, bad kata ka jing-kynud sur kam lah ban batai ia ka jingsngew u briew hynrei ka shu pynpaw, kumta ka long kum ka sur poitri kaba iathuh ia ka jingsngew mynsiem u briew. U batai ba ka jingieit ka long kawei na ki badonbor ban pynmih ia ka sur bad jingrwai. Kat kum kane ka nongrim, ia ka ktien la kha ha ki sngi ialeh ieit u briew; bad ba ki kyntien banyngkong ki long hapdeng ka jingrwai jingieit bad ka jingrwai ka nightingale.⁶ Kane ka pynmih ia ka jingkylli: hato ki briew ha ka juk maw bad juk rnong ki lah ma ban pynmih sur kumta? Ym sngew lah ban mut dur ba ki briew kin iatrei ia ki kam bakhraw khlem ktien, hynrei da kaba shu ia kynud. La kumno kumno u Jespersen u bna eh ha kaba wad ta ka thymmei ka jingring sur haba ki briew ki kren.

6. Otto Jespersen, *Language, its Nature, Development and Origin* (1922)

6. Kaba mih na ka jingia kynduh lang (Contact theory)

Kawei pat ka nongrim ka pynieng ia ka nia ba ka ktien ka mih na ka jingdon kam ban iakynduh lang, lane na kaba iakynduh. Ki khot ia kane da ka *contact theory*. Nyngkong eh ka wan ka sawa kaba shu pynpaw ia ka jingkwah u briew ban iakynduh la ki para lok jong u; hynrei kam dei ka sawa ba don jingmut ba lah ban iasngewthuh lang. Ki nuksa ki long ki sawa ba mih na ki sim ne ki mrad haba ki kwah kurim bad kaba khroh ki khun sim haba ki don ha ka jingma. Hadien ia kane wan sa ka jingkhoh ne jingpyrta tang iano re; ka long kum ka jingpan ban pynhun la ka ka jingkwah, bad la pynshong nongrim na ka jingpah ki mrad ba ri ha ting kum ka jingpan ja ka miaw, ka jingpah ki sniang haba ki thogan bam; bad ka jingiam i khunlung haba i don kam ia ka jingkdup bad jingsumar ka kmie. Hangne la iohi ba kine ki jingpah, jingiam, jingkhoh bad jingpyrta ki long kum ka jingsdang ban mih sur haba kynud ne haba kren. Hadien eh wan ki kyntien, bad kiba la pyndonkam nyngkong dei kiba hukum ba yn leh ei ei, kum *um*, *wan*, *thiah* etc bad nangta pat ki kyntien ki long sentens bad mih ki jingiathuh, ki jingkylli bad kiwei kiba pynlong ia ka ktien. U Stadktien uba pynieng ia kane ka ka nongrim dei u G. Revers ha ka kot ba u jer kyrteng *The Origins and Prehistory of Language* (1956). Kane ka nongrim ka shaniah than ha ka jingia kynduh lang kum ka jingshem ia ka ktien. Wat la ka buh rynthi kumno ka ktien ka roi na ka jingsdang, kam lah ban batai kumno ba don ka kiew ka hiar bad ka sur ha ka ktien bakren.

7. Kaei ka jubab jong ngi ?

Kitei ki nongrim bad ki nia ba la sei da kiwei katba ki paw ha nga hi ki mih na ka jingmut dur bad ka jingproh jabieng, namar kumba la kdew, ki mrad ruh ki pah, ki ud, hynrei wat ki mrad basian tam bad kito ruh kiba iasyriem dur bad u briew kim pat lah ban kren briew. Ki sim pynban ki lah ban kren haba la ri slem ia ki ha iing. Lah ban kdew ia ka Saro, ka Tuta, ka Lorni bad u Moina kum ka nuksa, hynrei kim lah ban leh kumta lada kim iohsngew ba kren ki briew. Ka long ka baphylla shisha bad kitei ki sim ki pan bam, pan um bad rwai de, bad ba ki pynmih sur kum ki briew hi; hynrei kiwei pat ki saru, tuta, larni bad moina kiba ha khlaw kim lah satia ban sngewthuh ia kito kiba la ri lada ki kren da ka ktien briew jong ngi. Shim pat ia ka jingiakynduh lang bad jingiatrei lang : ki dkhiew ki ki iatrei lang ia ki kam jong ki, ki iatan ia ki jingbam jong ki, sha skum, ki tep ruh ia ki batap jong ki pynban wat ki bahch tam kim lah satia ban kren briew. Lah ban kubur ba u briew u sdang nyngkong eh ban ai dak da kaba pyrta, nangta u al hukum ia ki batlot bor, u kren rit ha ki bakhraw bor, u khot ia ki para lok ban iarap, u pan jingbam, kaba lah ban mut ruh ba bun eh ki verb ia kiwei pat ki *dkhot kren* (parts of speech). Ka ktien ba ki briew barimki kren nyngkong ka lah ban long ka bakbor, hynrei ym lah ban pdiang ba ym don ktien naduh basdang.

Ia ka jingkieu kyrdan ka ktien na kiba kum kitei ki rukom shaduh ban mih ka ktien ba iasngewthuh lang bad kham bha ka mih na ka jingroi ka bor sngewthuh bad ka jingdawa ki kam katba kum ki khep bapher ka

jingim hapteng la ki para briew. Ka jingmih ki ktien bapher ha ka pyrthei pat ka long na ka jingkyndriah jaka nawei shawei ynda haba ki briew ki la iabun, ne ba ki la shah beh na ka shnong ka thaw ha ki khraw bor, bad ha kata ka rukom kiba la phet noh ki klet artat ia ka sawa ba la ju pyndon kam nyngkong katba nang slem ki snem ba ki shong kyrpang. Ka jingiapher ha ka shit ka khriat, ka jingjrong, ka madan ki jaka shong ki briew ka pynpher ia kawei ka ktien na kawei pat. Nalor kito ki jingshisha, ju don ka jingkyntu ha ka mynsiem briew ban kylla khnang ia ki kyntien ha ki sentens khnang ban buhrieh ia ka jingmut na kiwei pat. Ia kane ki leh ba ki por tbma. Ki samla ki iakren pyrdet ia ki kyntien ha ka sentens ban kham rieh ka khubor ba ki don ban ai kyrpang para ma ki. Ha ri Khasi bad ri Pnar ki rangbah bad ki tymmen ruh ki sogewbha teng teng ban leh kumta, wat u myllung Soso Tham u la thoh ia ki synjuk kyntien pyrdet kum "snoh ha piew", "bhor ha la", bad "daw ka piaw" ha ka jaka "sniew hapoh", "bha halor", bad "diaw ka paw". Ka jingmih ka *pyrthei thymmai* bad *Kulat kynthei* ha ki Khasi ka lah ban long ruh ba ki kwah ban kylla pyrdet khnang ia ka *pyrthai thymmei* bad *kulei kynthai* jong ki babun ki nongkren ha ri Pnar na kaba ki kpa tymmen ha ri Khasi ki la wan karih sha kine ki lum. Ha kata ka rukom ki kyntien bad kyrteng thymmai ruh ki mib.

Lada ngi ngeit ba ka pyrthei kam shym long hi khlem da don ka daw, bad lada ngi ngeit ba ia ngi ki briew la thaw da u Blei, ngeit ruh ba ka daw ba la thaw ka long ka daw Blei, ia ka ktien ruh dei ban kha lang ia ka bad u briew hi, hynrei ka roi pat haba u la pyndon kam ia ka.

IV. KA THYMMEI RI BAD KA KTIEN KI KHASI

1. *Uei u Khasi*, 2. *Ka Thymmei Ri*. 3. *Ki Khana pateng*.
4. *Ka Jingpynshong nia*. 5. *Balei ki wan shane*. 6. *Ka Jingsdang ka ktien Khasi*.

1

NGI LONG ki Khasi bad ngi sngew sarong ban khot ialade kumta, hynrei don kam ban iakhmih kiei kiba lah ban kam ialade ba ki dei ki Khasi.

Na ka dur ka dar bad ka rukom im baroh ki nongshong shnong ha ki lum Khasi Pnar mynta ki long ki Khasi. Katba ki snem ki laid, ia kine ki briew la tip pat kat kum ki thain bad jaka ba ki shong. Kumta ngi ioh ia ki Pnar kiba shong ha pdeng eh ka ri jong ki, ki Khynriam kiba shong ha pdeng ki lum Khasi, ki Bhoi kiba shong ha ki padun ban pynnoh sha ri thor Assam, bad ki War kiba shong shathie sha ba pynnoh sha Bangladesh. Ngi ioh ruh ia ki Lyngngam kiba shong ha khap ki lum Khasi bad lum Garo. Baroh ki long ki Khasi. Haba kren pyrkhing, baroh ki khun ba la kha na ki kmie bad kpa Khasi ki dei ki Khasi, hynrei ka ain khlem thoh ka imlang - sahlang ha pdeng ki Khasi ka iar shibun katban kynthup ha ka hl ia ki khun ba la kha na ka Khasi bad na ubym dei Khasi kum ki Khasi hi; namar kat kum ki ain tynrai jong ngi, ki khun ki dei ki jong ki kmie ym ki jong ki kpa.¹ Ki briew kiba la kylli tohkit shaphang ka thymmei jong ki kur ha kine ki lum Khasi ki batai ba baroh kito ki jalt Dkhar, lane kiba sdang "Khar" ha ka kur jong ki, ki la wan shane na ri thor Brahmaputra lane na ri thor Surma. U. A. S. Khongphai u ai kawei ka sakhi shaphang ka jingsdang

1. AIR 1958, Assam 128, *Wilson Reade v. C.S Booth and others*.

ki jait thymmal ha pdeng ki Khasi. U shim la ka nuksa ki lai ngut ki khun kynthai jong u Mohon Diengdoh bad ka tnga jong u ka Pushpalata kiba kyrteng ka Bani, Rani bad Sati bad u thoh, "kine ki khun kynthai kim lah ban long Khasi ha ka jingim jong ki, wat ha ki snem ba hadien, lynda ki la shong kurim la ki Khasi, ki la im kum ki Khasi, bad bud ia ka dustur Khasi"2

Ban rai la u briew u long u Khasi ne em la dei ban pyrkhat kat kum kine ki kyndon : (i) u dei ban shong kurim ia ka samla Khasi; (ii) u kheiñ ia ka jinghiar pateng bad ka jait jong u na ka jait ka kmie; (iii) un phong ki jañ ki nep-kumba phong lem ki Khasi na ka por sha ka por; (iv) u dei ban pdiang ia ka rukom im bad ka dustur Khasi; (v) u dei la kumno kumno ban kren da ka ktien Khasi lane kawei na ki ktien tnat lane ki ktien-ri jong ka Khasi; (vi) u dei ban pdiang la ka niam lane kawei na ki niam ba la pdiang da bun ki Khasi; bad (vii) u pynpaw ialade kum u Khasi hi ha baroh ki jingkyrmen bad jingtieng ba ki Khasi ki don. Don shibun ki kur hapdeng ki Khasi kiba la kylla Khasi shisha na kane ka rukom. Kam long ka bach la ki dkhot jong kum kita ki kur ban wad ia ki thymmel jong ki bad ban iathub la ngi kumno ki kmle tymmen jong ki ki la poi shane, bad hangno ka shnong tynrai jong ki ka don. Dei ka shnong ne iing tynrai jong ki Khasi banyngkong eh kaba pynmh ia ka jingkylli baktik jingmut lajan ha baroh ki nongthoh Khasi,

kynthup ia u Soso Tham, u Homiwell Lyngdoh bad u Primrose Gatphoh.

2

Kine ki lum ba ngi shong mynta kim dei ka ling Tynrai jong ngi. U Khasi u lathuh ba ki kpa tymmen jong u ki la wan shane na kawel pat ka ri ha kaba ki la shong la sah da bun pateng la kum ha *paradais* ne Ri Basuk. Ki myllung jong ngi ki rwai shaphang ka Sotti Juk ne Aiom Ksiar. Ia kane la pyndon kam haba u nongleh niam Khasi u iakren bad u Blei lane duwai ha u. U Homiwell Lyngdoh u la thoh ba ki kpa tymmen jong ki Khasi ki la poi sha kine ki lum lyngba ka Nowgong, Lumding bad Haflong kiba don sha shiliang ka wah Kupli.³

Lada ka ktien bad ka rukom im Khasi ka iasyriem bad ka jong kito ki briew ha ka bynta ba shaphang mihngi ka Assam, lah ban ring nia ba kito bad ki Khasi ki dei na kajuh ka jaitbynriew; hynrei ka jinglapher ka khraw shibun ban pynlah ia ngi ban buh lang ia ki hajuh. Kine ki briew ki shong nyngkong ha ri Pnar bad katba ki nang iaroi bad katba nang isid ki por, bun na ki ki la karih shaphang sepngi sha ki lum Khasi bamyn-ta. Ha ri Pnar, ki riew tymmen bad ki nongkren blei ki kdew ia kata ka Sohphoh Lynrum kum ka iing trai jong ki, Kane kam dei ka Sohphoh Lynrum ba don ha ri Pnar ne kaba don ha ri Khasi mynta. Haba shlm na sla, kane ka kyrteng ka mut ba ha kata ka ling tynrai la don shibun ki dieng sohphoh Khasi. Nga sngew dem ka mon ban pyrkhath ba kane ka kyrteng ka long tang ka pharshi

syllək, ym eh kaba mut ia ki sohphoh hl. Ka teng na ka bynta ki kynhun ka longling - longsem kiba la shong la sah lang ha kajuh ka ri haduh ba ki la roi bun shah ha ka jingñiew khlieh bad ba ki sa krih sha kiwei pat ki bynta ka pyrtel bafar, bad ba ka jait Khasi ka long tang uwei na kita ki sohphoh pharshi na ujuh u dieng. Ka jingpyndon kam ia ka pharshi syllok ne symbol ha ki phawar, jingrwai bad jingkren Khasi ka kyrshan ia kane ka jingpyrkhat. U Primrose Gatphoh u kdew sha kata ka jaka ha *U Sier Lapalang* haba u rwai sha-phang ka jingryrshang uta u sler pharshi ban wad ia ka ting trai jong ki Khasi : "Nangta u bud dien sha Sohphoh Lynrum / Syrwet kiba shai ba pareh ba parum". 4

Ia kata ka shnong trai la ju kren kum kaba don sha jugai bah na kine ki lum. La ong ba ka shim por ia ki kpa tymmen jong ngi jin haduh khatar snem lynti ban poi shane. Ia kane ka jingkheñ ia ka jingjrong kata ka lynti ba la iathuh pateng la rwai ruh da u Soso Tham :

Ma phi, ki Khun ka Step phyrngab,
Iathuh ma phi, Meilieng, Mei-ab,
Haba phi her sawdong pyrtel,
Ka Thymmeiri jong ngi nael !
Ba ngan da lah ngan jagi kum phi,
Shaduh ki Khadar Snem Lynti. 5

Shano keñ kata ka ting ka lah ban long ? Ka lah ma ban don hangno hangno hajan ka Kampuchea (Cambodia) lane Siam ? Kito ki ri ki don sha mihngi eh na

4. *U Sier Lapalang*, dk IX
5. "Ka Mel Rilung", dk. 1.

State Central Library
Government of Meghalaya
Shillong

ka ri Khasl. U.P.R.T. Gurdon u lathuh ba kita ki longshwa jong ngi ki la wan "na sha mihngi bad ym na sepngi"⁶ na kane ka ri. Ka iasyrlem bad ka jingia-thuh u Homiwell Lyngdoh; hynrei ngim ju iohsngew shaphang kano kano ka Ri Basuk ba ka don sha mihngi eh kaba lah ban pynlasoh ia ka jingngeit ki Khasl bad kata ka jaka. Dang del ban tip da kaba shem hi la ka la shim por ne em ia ki briew ban ia id kjat haduh khatar snem na Kampuchea sba Kupli ha kito ki sni. Ka jingmut bakyrpang ka kyrteng "Soh-phoh Lynrum" ka dawa ia ka jingtohkit khyndiat. Kham bun na ki riewstad ka ri sepngi ki mynjur ba ki kmie bad kpa tymmen jong ki ki long ki Aryan. Lada ia ki Aryan yn n̄iew kum ki kpa tymmen jong ki Khasl ruh ngi ioh hi ia ki hyn̄n̄iew kpoh ne hyn̄n̄ew kpa kum ki hyn̄n̄iew trep ba ialap bha hpdeng ki Khasi bun sien khlem da tip bha. Kine ki kpoh ne ki tnat jong ki Aryan ki del (1) ki nong India, (2) ki Kelt, (3) ki Persia, (4) ki Slav, (5) ki Greek, (6) ki Tuton bad (7) ki Roman. Kine ki tnat baroh ki la ju lm ha ki lum ba shaphang shathle jong ka Russia shwa ba kin kynriah sha ki dong bapher ka pyrthel suki suki. Ha ka jingkynriah jaka, ki nong India ki bad ki Persia ki buhai shnong shaphang mihngi. ⁷ Hato ka lah ban long ba ki Khasi ki long na ka tnat ba pait na ki nong India ne ki Persia? Ki tyngka pliah barim ki syiem Persia ba la lap ha Jowai 16 snem mynshwa ki ieng sakti ba la don ka jingladel kam ha ka khail pateng hpdeng ki nong-Persia bad

6. *The Khasis*, p. 4.

7. L.P. Smith, *The English Language*, (1969), p. 66-67.

ki Khasi; hynrel ka histori ka Peisa ka iathuh la ngi ba ki la shim ia ka jingkylliang mar dang kham hadien ban ia ka histori ka jaitbynriew Khasi. 8 Ki Aryan hi ki la pol sha India dang kumba 2000 snem shwa ka snem Khristan. Na kane ngi iohi ba kim lah ban long ki kpa tymmen ki Khasi haba kita ki longshwa jong ngi ki iathuh ba ngi la long lpa ka jaitbynriew bakyrpang la kumba 4000 snem mynta.

U Homiwell Lyngdoh u kyntait pyrshah ia kano kano ka jingpyrshang ban ñiew ia ki Khasi kum kawel na ki kpoh jong ki Aryan namar ka dur, ka ktien bad ki jingleh niam jong ki Khasi kim kyrshan ia kata ka nla. U la poi haduh ban ong ba ka jaitbynriew Khasi ka la don lpa ha kine ki lum palat 4000 snem mynshwa bad ba la lap la ka ha Punjab, ha South America, bad naduh ki lum Makashang shaduh New-zealand. 10 U la ring nia na ki kot kum ka *Hindu Exogamy* (1929) jong u Karandikar bad na ka *Bhagabat* kiba la kdew sha ki Khasi kum ki briew jong ka ri India bad kiba la rim eh. Ban pdiang ba ki la don hangne haduh katta snem ruh ka dang eh ia mynta hi, kumta dang del ban pynthikna ia kane da ki riwstad bamynta ne kiban dang mih.

Ngim da don jingthoh eh ha la ka ri shaphang ialade; pynban ngi pule ia ka jingkdew bashal shaphang ka jingialeh thma jong ka jaitbynriew ha ki spah snem hadien ka snem Khristan. U R.C. Majumdar u buh jingthoh shaphang ki riw thma bashlur ki Khasi. Ha ka *Ancient India* u ñiew la ki kum kawel na ki riwlum

8. R.C. Majumdar, *Ancient India* (1964), sla 29, 119.

9. H. Lyngdoh, *Ka Niam Khasi* sla xvii-xix.

10. R.C. Majumdar, op cit, p. 353.

bapawnam ha India hyndai ; bad kiwei pat ki la long Abhira, Mella, Andhra, Vaideha, bad Magadha. U la buh jingkynmaw ia kawei na ki jingjia sah nam shaphang ki Khasi, bad kata ka long kumne : "Ha ka snem 1287 ki Khasi ki la hiar thma ia ka Nepal na shaphang mihngi bad ki la pynjot ia kata ka hima. La kane ka jingjop jong ki long tang khyndiat por, ka jingiatylli jong ka Nepal ha ki kam hima ka la duh noh, bad ka la lam lynti ba yn pyndem ia ka da uwei pat u nongshun ba ki sngi bym da jngai eh." Kata ka jingjop jong ki Khasi ka la jia ha ka por ba u syiem Malla uba kyrteng u Arimalladeva u synshar ia ka Nepal. 11

Ha katei ka jingthoh u Majumdar la ong ba ki Khasi ki wan na shaphang mihngi ka Nepal. Sha mihngi ka Nepal bamynta don ka Sikkim, ka Bhuttan, ka Arunachal, ka Assam, ka Nagaland bad ka Meghalaya. La katei ka jingbuh jingkynmaw ka long kaba dang shen bad ia ka jingjia ba dang ha ka spah snem bakhat-lai, ka kyrshan ia ka jingiathuh khana pateng ba ki Khasi hyndai ki dei ki riew ialeh thma kiba la pyndem. bun ki hima. Katei ka jingthoh kam shym plie lynti ban tip ia ka shnong tynral jong ki kpa tymmen jong ngi. La ki la synshar ia ki hima riewlum baroh shaphang mihngi ka Nepal ne ba ki iaide lynti lyngba ka hima Kamarupa, ngim don sakhi ei ei na ka jinglathuh khana pateng ki ki riew tymmen. Kaba ngi don ka long tang ka puriskam.

-
11. Nga kwah ban pyrkhath ba une u syiem Khasi uba la leit jop ia ka Nepal dei u syiem Sutnga uba la pynlong ia ka Raitong kum kawei na ki sor jong u ha ka por u Manik Raitong.

Don ar tylll ki puriskam kiba iadei bad ka thymmel ri u Khasi; kawel na ki ka la iathuh ba ka thymmel ka long na u Blei; bad kawel pat ba ki kpa tymmen ki wan na shaphang mihngi ha kata ka jingshlei um. Wat lada ngi kynmaw bha la kaba ngi la iohsngew, don kam ban shu buh jingkynmaw hangne khyndiat ia kawel pa kawel shwa ban bishar ia kaba lah ban long.

Ka khana banyngkong ka ong ba ha kaba sdang U Blei u la thaw 16 ting ki briew ha bneng, ne "sha jrong". Ia kine la shah ban hiar sha pyrthel mynsngi bad ban leit phai sha jrong mynmiet hadien ka jingtrei. Ki iakiew iahiar katba kum ka por ba la buh da u Blei Nongthaw na ka jingkieng ha kliar u lum Soh-petbneng kaba ki ngeit ka pyniasoh ia ka bneng bad ka khyndew. Katba nang slem ki por hynfiew na kine ki la leh pap pyrshah ia u Blei bad ki la pom pyndkut noh ia kata ka jingkieng ban pynthikna bha ba kin ym iohl shuh ia ka khmat u Blei. Naduh kata ka sngi u briew u la ngat ha ki jingpang, jingshitom, bad u la mad ruh ia ka jingiap hi. Ka daw jong kane ka jinghap noh na ka jingsuk ka long na u Ksuid u Khrei uba la phong ia ka dur ka Tyngab ban pynshoi ia u Masi uba la long u nongkit ktien syiem u Blei, ban iathuh ia ka khubor ha u khun bynrlew. Ka hukum Blei ka long ban bthah ia u briew ban shet ja shishir u khaw mynstep bad shishir pat mynmiet ban im koit im tymmen. U masi u la klet ia ka khubor u Blei bad u iathuh da ka khubor u Ksuid. Kumta u la bthah ia u khun bynrlew ban shet ja shiser mynstep bad shiser pat mynmiet marwei, ban shah la ka pang ka khrew bad ban iap noh hi. U briew u la leh kumta.

Hadien bun snem u Blei u la iohi ia kaba la jia bad u la bishar ia u masi bad ia ka tyngab. Ia u masi u la pynhap ia ki bniat na ka tyngam ba naneng da kaba tynruh ia ka shyntur jong u da u diengduh ksiar, bad u la kura ruh ia u na krung, dei da kumta ba kawei ka krung kam ju dap. Ka jingbitar u Blei ka shla la ka tyngab de bad u la tah ia ki sner jong ka da ka pring na u khiew ranei. Haduh mynta ki khynnah Khasi ki ju pynrem ia ka tyngab kumne :

Ka tyngab ka thok iu Blei
 Ka shah tah du khiew ranei :
 Peit ka iong kumtei.

Ki Khasi ki ngeit ba ki wan na kita ki hynñiew trep. Ka jingpyrshang ban wad ia ka jingmaia kane ka khana ka la sdang naduh mynshwa. Nga lap ba u Homiwell Lyngdob u la bishar bniat la kita ki "hynñiew" ki don jingiasoh ba kita ki hynñiew Riewstad jong ki Hindu ne em. Kita ki la long u Visvamisra, u Jamadagni, u Bharadvaja, u Gautama, u Atri, u Vasisthala bad u Kasyapa. La ka kyrteng Kasyapa ka sawa kumba u long u kpa ki Khasi ym don dular pat ban pynshisha ia kane. Ki kot ki sla ba la mih ha India kiba ngi lah ban pule kim shym plie ei ei sha kane ka phang. Nalorkata ruh, kine ki riewstad ki la long ki Aryan. 12 Namar ki jingeh bym lah pei phang mynta, u Soso Tham ruh u la ñiew la kita ki hynñiew trep ba ki long tang ka "pharshi syllok" 13 ia kaba ym lah ban shu shim kum ka jingiathuh ba la tynjuh bha shaphang ka thymmei ri jong ngi.

12. *Ka Niam Khasi*, sla xx.

13. "Ki Symboh Kalar."

Kawel pat ka puriskam ka kren shaphang kata ka jingshlel um bakhraw ha ka pyrthel kum ka daw ba u Khasi u la wan kiew sha kine ki lum. "Dei na ka daw jong kane ka jingshlel um, ka khana ka iaid, ba u Khasi u la duh noh ia ka buit thoh dak, kaba mut ia ka kot jong u mynba u dang jngi ha ka por kata ka jingshlel um, katba u Bengali pat u la lah ban pynsah la ka jong". 14 Ka khana ka iathuh ba ka jaka tynrai u Khasi ka don shaphang shatei na kane ka ri jong ngi, hynrei ka jingkdew sha u Bengali ha ka khana ka pyni ba kane ka jingshlel um ka la long kaba dang da ki hajar snem mynshwa. Kata ka jingshlel um ba la kren da u Khasi ka la jia kham na shwa ban mih ka jaitbynriew Bengali ha ka pyrthel. Ha ka jingbishar jong nga, kata ka la jia kumba 6000 snem mynshwa, shwa ba ki Aryan kin krib sha ki bynta bapher ka pyrthel. Kane kan plie ia ka lad ban ktik ia ki *arkhiologist* (archaeologist) ban pyndon kam ia ka jingtip bad jingshemphang jong ki ban trei la ka kam.

4

Kitei ki khana ba la kdew haneng ki dawa ia ka jingkhmih ba kham thikna. Ka banyngkong ka kren shaphang ki longshwa jong ngi kum kiba la hiar na shajrong, kaba mut na bneng ; ka baar pat ka pyniasoh ia ka jingwan pol jong ki shane bad ka jingshlel um. Ka bneng pharshi bad ka jingshlel aŭu kine ?

Ka jingmut dur shaphang ka bneng hapteng ki Khasi mynshwa imat ka la long kaba kum ka jong ki khunlung : ka sdang na ka jaka kaba i kumba ka bneng bad ka khyndew ki lakynduh ha kilar lum bad ka kut ruh

kumta hi. Ki lumbah bad ki lumrit ki lah ban long bneng kat ban pynhun ia kane ka khana. U Khasi ubym don jingnang jingstad u dang kren hi ba u bnal, ki khlur bad ka sngi ki iaia na mihngi sha sepngi, lane ba ki neh ha pynta bajngum ka bneng; hynrei ka saians kam kyrshan ia kata ka nia barim. Ha kane ka pali ia ki lumbah Mangkashang ruh lah ban ñiew kum ka bneng, u lum Ararat ruh u long ka bneng. Ka thymmei ri ki Khasi kaba la long bneng lane "sha jrong" ka long ki lum bah. Ka lah ban long ki Makashang, ki lum Armenian, ka Kashmir, ka Russia lane ki lum ba ha pdeng eh ka ri Siam. Katba ka long ruh, ym dei ban laia lait ia kawei ka jingshisha, ba ki Khasi ki ju kren shaphang kane ka pyrthei kum ka "ingbasa shiphang sngi." Ki ngeit ba ka ñing shong neh jong ki ka long sha lyndet ki lyoh. Ki khot ia ka "ka ñing u Blei," kaba mut thik kum ka *kuriakon* ki Greek kaba mut "ka ñing u Trai." Kane ka jingngeit ka pynphai ia ka jingpyrkhat jong ngi sha ki riewstad ki Greek, khamtam u Plato, kiba bat skhem ia ka nia ba ka mynsiem briew ka wan na u Blei bad ka leit phai biang sha u. Ha ka jingkren u Soso Tham ba kito ki puriskam ki long tang ka pharshi syllok ia kiei kiei kiwei pat ngi lohi ia ka jinglajan ka jingngeit u Khasi shaphang ka ñing trai jong ka mynsiem briew. Ka jingiapher ka long ba ki Khasi ki ngeit ba ki thawlang bad iawbei jong ki ki la long ki briew banyngkong eh ha pyrthei katba ki Greek pat ki hlar pateng na ki Aryan.

Ki longshwa jong ngi ki iathuh ba ki briew ha pyrthei ki rol na kita ki hynñiew trep. Ka lah ban long ba ki kren shaphang kata ka bynta jong ka pyrthei kaba la don lpa bad miet bad sngi tang ha ka jingtyllun

ba shisien man la ka arphew saw kynta jong ka pyrthel sawdong ia ka sngi; hynrei kim ju kren pat ba don ki bynta ka pyrthel kiba tang arsngi ar miet ha kl khatar bnai. Kumta kim lah ban don lpa ha kito kl bynta ba kum kita jong ka pyrthel. Namar ba kl kren ruh shaphang kata ka jingshlel um, la dei ban phai sha kata ka jingshlel sah nam ha ka por u Noah kaba la jia 2349 snem shwa ka snem Khristan. Ka la shim por ia ki um haduh kumba shi snem ban leit phai sha kl duriaw. Kane ka jingngeit ia kata ka "jingshlel um" ka don jingiasoh ruh bad ka jingiathuh khana pateng ba ki kpa tymmen ki im ha "ka jinglui lui bamyllung ba kum ki nongap langbrot bad ha ka jingdap kyrhai" ha kaba kita ki hynñiew trep ki la im ka lasyriem shibun bad ka por u Noah. Hadien ka jingshlel um, u Noah "u la sdang ban ri jingri bad u la thung ia kl dieng sohwaifñ" thoh u Moses. ¹⁵ Wat lada la don lai jur ki briew ba la pynrung da u Noah shapoh kata ka linglieng, kim shym la don pat hynñiew trep kiba la lait im. Ka *Kotbah* ka lathuh ba baroh kl saw ting kl im suk bad ba u Blei u la kyrkhu la ki bad u la iakren beit bad kl namar ym don shuh mano mano ruh ba un iakren ha pyrthel. Kl Khasi ruh ki lathuh ba u Blei u iakren bad kita ki thawlang jong ngi hyndai. Katba ka por ka nang iaid, ka kllar u lum Ararat hi ka lah ban long kata ka "sha jrong" ne ka bneng pharshi u Khasi. Ka por ba don shisha hynñiew trep hynñiew skum ka long mynba ki khun u Japhet ki la heh. Kita kl la long u Gomer, u Magog, u Midai, u Javan, u Tubal, u Meshech bad u Tiras. Ki la don hynñiew, bad la kha ia ki hadien ka jingshlel um ka pyrthel kumba ha ka snem 1998 shwa ka snem Khristan. Ngi la pule

15. Jenesis, ch 4 vrs 1-20

shaphang ki ksiew u Noah na u Shem bad u Ham, hynrei ngim lap ha ka *Kotbah* ba la thoh shaphang ki ksiew u Japhet. Ka *Kotbah* ka kren shaphang ki khun u Japhet kum ki kpa jong ki nongmane blei thaw namar ngi pule kumne ;

Da kine ia kita ki dewlynnong jong ki jentil la iasam ha ki jaka jong ki; uwei uwei baroh ha la ka ktien, ha la ka iing, bad ha la ka jaitbynriew.¹⁶

Kam long ruh ka baeh ban pyrkhat ba ki syiem Rajput ki hiar pateng na u Japhet, namar katba nang slem ki por, 'Japhet' ka lah ban kylla 'Japet', nangta pat 'Japut' bad na ka raj jong u la kylla pynban sha ka Rajput; wat u Gomer hi ruh u lah ban kylla Khmer ha ki kynnoh bad jingkynmaw ba hadien eh. Kata ka kyrteng "Sohphoh Lynrum" ba nga shim ba ka long tang ka kynja symbol ia ki khun u Japhet bad kiba hiar pateng na ki, ka mut ia ki khun ki ksiew u Gomer lane Khmer. Kata ka thymmei ri ka la dei namarkata ban long ka pdeng eh ka Asia na kaba ki khun u Japhet ki la sdang ban krih shaphang mihngi, khlem da leh kano kano ka dular shaphang ka tynrai jong ki lait noh kata ba la kren ba ki la shong ha ki dewlynnong sha shilliang ka duriaw.¹⁷ Kane ka duriaw ha kata ka por ka lah ban mut ka um saw ka jingshlel ka pyrthei kaba dang dei ban rnat bad ban kynriah shaduh ka sohmyndur India bad ka sohmyndur Bay of Bengal. Ki stad salans ki ju kren hi ba kane ka bynta ba ngi shong, kata ka thain bashatei lam mihngi ka ri India ka la don shisien hapoh ka duriaw. Katba ki um ki wad jaka them, ki lum ki nang paw kum ki dewlynnong bad ki bri lum baiar.

16. Ibid, 10:5

17. Jeremiah, 25:22; had Salm 72; 10.

Ka jingkylli ba mih mynta ka long: kiei pat kita ki khyndai sha jrong? Kita ki khyndai trep khyndai skum kim dei ki paidbah angel kumba la iathuh khana. Shuh shuh ym shym la ong thikna ba ki la don "ha bneng" hynrei "sha jrong", kaba mut ruh ba kita ki briew ki dang iashong halor ki ri lum Armenla. Kita ki khyndai ruh ki long ki ksiew shynrang u Noah na u Shem bad u Ham. 18 U Shem u la pynkha san ngut ki khun: U Elam, u Ashur, u Arpachshad (ne Arphaxad), u Lud bad u Aram. U Ham pat u la don saw ngut: U Kush, u Mizraim, u Phut, bad u Canaan. Kine ki la don la ki lok bad ki la rol kyrhai ruh ha la ki jaka. Ki lakren tang da kawei ka ktien shi snieh pyrthei, 19 kumba ngeit ki Khasi. Hynrei kaba pynshitom jingmut ka long ka pharshi u Sohpetbneng, namar ki tymmen ki kren ba kita ki hynñiew ki leit thiah miet shata sha jrong. Te uta u Sohpetbneng ruh u la long ka Babel kaba ki ksiew pateng u Noah ki la tei ban kot shaduh bneng namar ba ki tieng ioh ba yn pynsaphret ia ki kylleng; hynrei u Blei haba u la lohi ba ki briew ki la stad bad kim sangeh shuh ia ka jingtei; u la pynkulmar la ka ktien, nangta sa mih bun ki ktien ha pyrthei. 20

5

Kita ki kpa tymmen jong ngi ki la kynriah jngai bah na la ting trai. Ki la poi shaduh ki ri ba sha mih-ngi eh hagdeng pyrthei. Nga pyrkhath ba ki la long ki nongshynshar ia ki bynta jong ka Annam (Vietnam), Siam (Thailand), bad Cambodia (Kampuchea). Ki kyrteng jong katto katne ki sor ha Thailand kiba dang

18. Jenesls, 10:6,21.

19. Ibid 11:1,6.

20. Ibid, dk. 7-8.

haduh mynta ki lam sakhi ia kata. Don hangto ki sor kiba mut kum ka Khasi hi, kynthup ia ka Nongpao la kum Nongpoh, Nonghan, bad Nongkai. *Nong* ha ka ktien Siam ka mut hi "shnong" kumba ha ka ktien jong ngi. Kane ka rukom khot lyngkot da kaba pynjah ia kawei ne ar ki sawa ka dang long ka bynta jong ka jinglong ka ktien Khasi haduh mynta (1980). Ki Jaka bashatei na ka Thailand pat ki khot "meng", bad ki katto katne ki bynta ka Burma ha kaba ki Mon ki ju synshar mynshwa, ka *nong* ka kylla *mong* noh; hynrei ki Khasi ki dang bat hi ia ka kyntien rim jong ki. Haba ki la long ki nongsynshar hi ia la ki jaka puta, balei ki la poi shaduh shane? Don ar tylli ki daw ba lah ban pynleh ia ki kumta.

Kawei ka lah ban long ba kita ki longshwa jong ngi ki iai wad khlem thait ia la ka iing tynrai kaba ki la ju lathuh pateng ba ka long ka ri basuk, ka ri ka jingdap kyrhai. Ha kata ka jingwad ki phai biang shaphang sepngi haduh ba ki la poi sha kine ki lum kiba la long ki kum kata ka ri Basuk ne *paradise*. Ka jingtur ban poi sha kata ka ri ka kut noh ha kaba hiar thma ia ka Tibet. Mano ba tip khlem dullr la kata ka jingleit hiar thma bakhatduh kam long ka jingthew ban poi sha ki lum Russia bashaphang shathie kaba ki Greek bad ki English ruh ki ju pyrkhath ba ka long ka *paradise*. Ynda la kut ka jingwad, u Khasi u hun ban pdiang ba u la sah khynnah, u la jah lynti bad u sa pynnoh mynslem bad pisa kum ki Greek hi bad ong "a pyrthei shong basa shiphang ngi!"

Katei ka daw ka lah ban ym pynhun la ki riewstad jong ngi wat lada kin shem jingeh ban kyntait jyndat. Ngam bat ba ka dei ka daw bah, hynrei sa kawei ka

daw bad kaba shong nia ka long ba kita ki longshwa jong ngi ki la phet wir na la ri haba la jop thma ia ki da kawei pat ka jaitbynriew ba kham khlaifi. Haba ki la phet wir kumta na ki nongjop thma, ka jaitbynriew ka long kaba la mad ia ka jingtynjuh bad jingshitom babun jaid khamtam haba ki kynmaw tymfang ia ka por ba ki synshar hi ialade. Kane ka jingsngew mynsiem ka la hiar pateng na ka kmie ha ka khun kat haduh ba ki sur bathiang tam ba la ju rwai da ki Khasi ki long ki sur diaw, sur tymfang basngew myllung la kumba ki iathuh ba ngi long ki nongwei bad sohshnong ha kine ki lum.

Don ka nia ban pyrkhat ba kata ka jingphet wir kam long satia kaba shu phet thylli tang ka met. Haba ki wan shane kum ka kynhun kai khlaw, ki lawan khyndiat pa khyndiat bad la ki khun ki kti, ki jingdeng jingkup, ki dustur riti ba la thoh ha ki mawlyngkniap ka dohnud, bad ki paralok parajor katba ki lah ban ioh ban iaphet lang bad ki. Kita ki longshwa jong ngi ki la sah shwa ha ka hima laitluid ki *Mon* la kiba la tip ruh kum ki TALAING kaba ha Burma (la ka Burma la tip kum ka Brahmadesa mynshwa). Kine ki Mon lane Talaing ki la paw kyrting ha ka histori ki riewthma kiba leit jop la ka bynta bashatel ka Siam, bad ka bynta ba shaphang sepngi ka Laos. Ki long ki brlew kiba don la ka thoh ka tar.²¹

Kumban kyrshan la kitel ki nia haneng, ngan sot 14 kyntien na ka jingthoh u Ernest Kunt ban pyn i ba ngi dang kynmaw la ki katto katne ki kyntien rim.

21. R.C. Majumdar, *Ancient India*, sla 483-485.

<i>Khasi</i>	<i>Mon</i>	<i>Khmer</i>	<i>Palaung</i>
Snem	snam	—	—
Leilih	l'i	—	—
Maw	k'maw	—	maw
Um	—	—	em
Pung	—	ping	—
Khaw	—	—	sekao
Ksew	—	—	hsao
Khla	—	kla	—
Sim	katsim	—	hsim
Tham	k'tam	—	—
Briew	brou	—	—
Khun	—	kun	—
Kti ('ti)	—	te	—
Khmat	mat	—	— 22

Ha kitei ki khyndiat kyntien ba la sot na kiwei lah ban pyini kumne : *sekhae* bad *hsao* ba ki Palaung ki pyndon kam ki sawa kum *sakho* bad *ksaw* ha ka ktien-ri ki Pnar, *em* pat kum ka *am* ki Amwi, *brou* kum *brou* ha ka ktien-tnat Nongkrem bad *bru* ha ka Pnar. Haba phiah ia ki kyntien ba iasyriem ngi ioh kumne : Khasi-Khmer san, Khasi-Mon hynriew bad Khasi-Palaung san. Lada don ba la pule bnlah bad batal la ka ktien Khasi da kaba ianujor ia ka bad ka jong ki Khmer bad ki Mon, kaba uta u nongwad jingtip un lap ka long ba ka ktien tynrai ki Khasi ka long ka Khmer. Ia ka jingsaiñ dur ka ktien Mon ki Burma ia ka Khasi lah ban ngenwthuh, namar haba la sah bad iakhleh slem bad kita ki jaitbynriew, ki nongshong wir ki lah ban klet ia bun ki kyntien tynrai jong ka ktien jong ki bad pyndap da kiwei pat. Kum-ta haba ki Mon ki pyndonkam /u/ haba thew ia u

22. *Beitrage zur Sprachenkuude Hinterindiens* (1899), as quoted by P.R.T. Gurdon in *The Khasis*, p. 201.

shynrang, bad ki khot *eng* la ka jaka shong jaka thiah, ha ki Khasi pat ka kylla long 'iing', bad nga ngeit ba don shibun kiwei pat ki kyntien ba lah ban jied na pdeng kine saw jait ban pyni la ka jingshisha ba ki kpa tymmen ki wan shane na sha kito ki ri ba la kdew.

Shaphang kita ki Khmer pat, u R.C Majumdar u thoh ba ki la long ki briew baiaid lyngkhuid shwa ba ki Hindu na India kin poi shata bad hikai ruh ia ki ban phong jaiā. 23 Ka iing jong ki ha kaba ki la shong slem hadien ba ki la krih na ki lum Armenla ka la long ka Siam bad katto katne ki bynta jong ka Cambodia. Lada dang don haduh mynta (1980) ka shnong ha ri Lyngngam ha kaba ki briew ki dang long kum kita ki Khmer barim, kata hi ka la ai ksai ia ngi sha ka mynnor ka jaitbynriew la jong.

Haba lanujor bad kito ki kyntien ba la pyndon kam da ki Mon, Khmer, Palaung bad Wa bad ki kyntien ba ngi pyndon kam ha ki kyntoit bapher ka ri jong ngi, sngew dem ka mon ban pyrkhath ba kita ki longshwa jong ngi ki la kren lpa da kito ki ktien-tnat bad ktien-ri naduh ba ki iamih ban wan shane. Shisha ngi don ha kine ki lum jong ngi ki jait WA (War, Phawa), ki jait Talaing (Talang), jait Stieng (Synteng, Situng); bad ki riew rim jong ngi ki ju sngewbha ban jer kyrteng ia la ki khun da ki Mon, ki Mer la kumba ki blei Khasi ki pynkynmaw ia uto u nongjer ia ka jingiadei barim. Ia kane ka phang dang dei ban rep bha da ki riewstad bamyntha bad ban dang mih.

23. R.C. Majumdar, *Ancient India*, p. 479.

Ha ka jinglathuh khana pateng ki tymmen jong ngi la ha ki briew ne ha u Blei, ki ju kdew ruh sha kata ka sngi banyngkong - nyngshap eh ba ki thawlang jong ngi ki la iakynduh bad u Blei hadien ba u la thaw bynrlew la ki. Ki kren ia kata ka jingsdang ka ktien Khasi kum "ka banyngkong ka sngi" ha ki jingtim kñia jong ki bad ki jingduwai blei jong ki. Ki nongkñia ki khot ruh la kata ka sngi kum "na myndang long ka pyrthel," lane "naduh basdang." U Homiwell Lyngdoh u la buh jingkyndumaw kumne shaphang ki kyntien ba u Khasi u jakren bad u Blei ha kawei ka kkep :

Ko Blei Trai Kynrad, ko Nongbuh, ko Nongai
Ia ka niam ka rukom ha nga

U khun Khasi u khun Khara.

Hei, nga bat ho la ka jutang

Ka bamynnyngkong ka sngi.²⁴

Na kane ka jingtim kñia u longshwa-manshwa, ngi sngewthuh ba u Blei u la buh la ka ktien - thylliej naduh basdang ka pyrthel. Kumba la pyni ha ka lynnong II, ym lah ban long 'jutang' da kiwei pat ki bynta ka met tang da kaba khaprip khmat, pynran khmut, ne ai dak. Kaba wlat samrkhe ia ka samlane u samla kam dei ka jutang, kaba kohnguh bad kyrngah khlieh kam dei ka jutang. Dei tang da ka ktien ba u briew bad u Blei ki lah ban pynpaw la ka juban lah bad iateh jutang. Dei tang da ka ktien ruh ba ki briew ki lah ban iateh jutang ne khlei la ka juban lak ban iarap kyliang uwei la uwei, bad ban lashong kurim ruh.

Ki Khasi ki ju kren ruh ba u Blei u buh da ka kheiñ ka blshar, ka kyli - tohkit ha kita ki briew barim ha ka

pyrthei. Lah ban bishar khlem kren ruh, kata da kaba pyntrei kam la ka jabieng, lah ruh ban khelfi khlem kren; hynrei kumno lah ban kylli tohkit khlem kren? Haba don uba kylli, dei ban don ruh uba jubab. Kat kum kane ka jingngeit pateng la pateng hagdeng ki Khasi, dei u Blei hi uba kren nyngkong bad uba hikai la ki briew ban kren da ka ktien. Kumta haba u Blei u la thaw bynriew, ka ktien ruh ka dei xa jong u hi. Kane ka jingngeit jong u Khasi ka iasyriem bad ka jingialap u Plato ki Greek ba ka ktien ka la don naduh basdang, bad na ka sa mih sa ka nia ka jutang. Haba ianujor shuh shuh, ki ngeit kumjub kumba la thoh da u Ioannis ba "ha ka bamynnyngkong la don ka ktien".²⁵

Ki nongkñia bad ki nongthoh ha ka ktien Khasi ki bat ia ka nia ba ka ktien Khasi ka la don naduh basdang long briew ha kane ka pyrthel, bad ki iasngewthuh uwei ia uwei tang da kawel ka ktien. Ia kane ka ktien la sngewthuh ruh da ki kynja baim baroh, wat da ki dieng ki siej hi. U Soso Tham u thoh kumne shaphang ka ktien ha ka Iew Luri - Lura :

Dei ha kata ka Iew ba u khun bynriew u pynseng kaba kum kata ka ktien. Kata ka dei ka ktien jong u hi. Ha kata ka iew te baroh ka sim ka doh ka la klet noh la ka ktien ka ktien. Baroh ka iakren Khasi tiak tiak kumba pyniaid kam u laiphew bynriew mynta da ka ktien Phareng, bad naduh kata, hangno hangno ba ki iakynduh uwei la uwei u jaid ha ka thma ka ktien ne ka pariah - parai, u iakren da ka ktien Khasi. 26

25. *Kotbah*, Ioannis 1 : 1

26. "Ka Iew Luri Lura" bad "Ka Phreit" ha *Ki Umjer Kstar* ba la pynmih da u P. Gatphoh.

Kitel ki kyntien na u Soso Tham, la ki long kiba ladel bad ka puriskam ki lathuh ia ngi la ar tylli ki mat ban pyrkhath : (ii) ba la don lpa ki ktien bapher ba la pyndon kam hapdeng ki sim, ki mrad bad ki syntiew ki skud; bad (ii) ba don tang kawei ka ktien ba iakren para briew ha pyrthei bad kata ka ktien ka la long ka ktien Khasi. Ha "Ka Phreit" pat u Soso Tham u iathuh ba kata ka por ka la long "mynba dang hok ka pyrthei." Hato ngin mut dur ba ka pyrthei ka dang hok wat haduh ba ki Khasi ki la wan sha kine ki lum ? Lada ka la long kumta, ka daw ka long ba ki dang lakhyndiat paid, bad ba dang don ka jingiarantih ha ki kam baroh bad ba ki dang bleit.

Katei ka jingiathuh haneng wat la ka iasyriem bad kaba lathuh ha ka *Kotbah* ruh ka long tang ka puriskam. Dang don kam ban wad jingtip shuh shuh shaphang ka ktien Khasi da ka kylli ka tohkit, ka kheif ka bishar namar kaba shu shaniah ha ki puriskam u Sohpet bneng bad ka Diengiei ia kiba u Soso Tham ruh u niew ba ki long tang ki pharshi syllok kam biang shuh ia ngi. Hynrei ka biang ban pyrkhath bad pynkut nla ba la ka ktien Khasi ruh la kha lang bad u Khasi banyngkong tam ha pyrthei, naduh ba ka kpoh jong u ka la seng shnong thymmal bad ba ki ksiew jong u ki la roi kyrhai, tangba ia kaba kum kano yn niew ba ka dei ka ktien ba u kren nyngkong, lane kaba kum kano ka ktien Khasi barim eh ba la pyndonkam da ki longshwa shwa ba kin iakhleh bad ki Mon ka Burma, ka shong shibun eh ha ka jinglap ki riewstad kane ka pateng bad ka jong kiban dang mih namar haduh mynta hi ngim don jingthoh barim bajeh satia ban plie lynti la ngi haba ngi wad la kata tang ha la la ka ri.

V. KI KTIEN KHASI HA KI DAK THOH

1. *Ki dak dur.* 2. *Ki dak thoh* 3. *Ka ktien-tnat Sohra.* 4. *Ka Alphabet.*

1

SHWA BA U briew un lap ia ki dak thoh, ia ki jingsneng jingpyni la hap ban shu spel lyndet khnang ba uta uba spel un lah ban hikai ia kiwei de. Khnang ban lah ban pynsah jingkynmaw pateng la pateng, uba shah hikai ha u longshwa u la dei ban long u bakoit bakhlah. Kane ka rukom barim ka dawa ba u nongshah hikai un don ka jingioh sngew bad ka bor kynmaw bakhlaiñ, lym kumta un ym lah ban leh hok ia kaba u la nang. Nalorkata hi, u la dei ban long u bashisha bashida ba un ym pynkylla ei ei ia kaba u la lah leh bha. Ki briew ki dei ban leh janai ia kane khamtam ha ki jingspel ba iadei bad kaba kren ha ki jingpang ba kin phet noh na u briew; namar lada bakla khyndiat ka lah ban poi sha ka basniew pynban. Don kam ruh ban kynmaw bha ia ki kyntien had ka sur kren haba kheiñ ksuid, bad haba shat ba khan ba u Blei un hun un pdiang kat kum ki dustur barim. Kane ka la dei ban long tang ma ka ka lad ba la pyndon kam da ki longshwa manshwa ha ka pyrthel bi baroh kawel.

Ka bor kynmaw kam lah ban neh slem namar katba u briew u la sdang ban trei ia kiwei de ki kam bad ba u la dei ban kynmaw la ki buit ban leh ia kita de, u klet noh khyndiat khyndiat la kaei kaei kaba u la nang. Te la don kam ban lap ia ki lad ban phah khubor, ia kiba mynta ngi khot "shithi"; ban pynsah jingkynmaw ia kaba mynta ngi khot "dullr". Kata ka jingdon kam

ka pynmih ia ki stad bathymmai kiba pyndon kam da u thri, u lang iap bad ki thning ban kheiñ ia ka ram kba ne ram sbai. Ka nuksa : haba nga shim ram na uno uno shi khoh, uta u nongai ram u shim da u thri bad pynkheiñ shi sien, lada ar khoh, ar sien bad kumta katba nang bun ka jingkheiñ nang bun ka jingpynkheiñ ia u thri. Ki longshwa ki ju ot ruh da ki dak ha u dieng ban buh jingkyrmaw haduh ba ia ka ram la siew dep bad ba ia uta u thri, dieng ne thning ki thang ne ot lyngkhot noh. Tang kata hi kam biang namar ia ka khubor ym lah ban pule tang da kaba pynkheiñ ia u thning ne ot dak ha u dieng. Nangta ki longshwa ki lap buit thymmai bad pyndon kam sa da ki kyrwoh ba la syrdoh ban pynpaw ia ka khubor ba u nongphah u don. ¹ Ia kane ka buit barim la ju leh da kiwei pat ki jaitbynriew ka pyrthei. U Charles L. Barber ruh u buh jingkyrmaw ba ki briew barim ki pyndon kam da ki syrdoh ha ki tyllai, lane da ki dak oh ha u dieng ban iarap ia ka bor kyrmaw. 2

Kitei ki syrdoh tyllai, ki kyrwoh, bad ki jingoh dak ha u dieng ki dawa ia ka jinglong hok, jinglong khuid na uba bat ne rah ia ki. Lada u la leh biria ne leh thok, katba ka khubor kan da poi sha uta uba pdiang ia ka, ne katban poi kata ka sngi siew ram, kita ki dak ba la buh ki lah ban pynmih ia ka jingkulmar jingmut bad ia ka jingiania rub. Kitei baroh kim long ki dak thoh.

1. U Sain Lamare ia uba la sin u Threng u dang phah khubor da u thri na Barato sha Mukoilum dang kumba 25 snem mynshwa.

2. C.L. Barber, *The Story of Language*

Kaba lah ban pdiang ba ki brlew ki la sdang ban thoh ka long naduh ba ki la sdang ban trud dur brlew, dur mrad bad kano kano ka dur ha ki mawjem, ha ki dieng ki siej, bad ha ki tiar ba klju pyndon kam ha ting. Ki ju leh kumta wat ha ka khyndew ruh. Ia ka jingsdang thoh dur kaba ki riewstad ki la lap ha ki bynta bashathic ka Mesopotamia ba la thoh da ki brlew ba la khot SUMERIA ruh la ong ba ki long ki dak ba shu trud. La antad ba kata ka jingpyrshang ka la jia hapdeng 4000 bad 3000 snem shwa ka snem Khristan. Kumno ki leh ia kata, u Charles L. Barber u thoh ba ki nongthoh jong ki Sumeria ki la thoh ha ka dewbyrtha da u thning ba la thaw na u khah hynrei ki shem ba ka dewbyrtha ka pdang bad ki dak ki snlew dur noh. Nangta ki shu ban ia u thning ban mib ki dak ki bajrong kumba lai pawa insbl. Namar ba ki la leh kumta ki khot ia kata ka jingthoh *cuneiform*, kaba mut 'dur thning.' Ha kane ka rukom la ka dur khlieh masi ki khot 'masi', bad la ka dur ba kum ka lyngkor ruh ki khot 'lyngkor.' Ki nongthoh barim ki Egypt ruh ki pynpaw nyngkong ia ka jingthok dak da ki dur. Suki suki na ka dur khlieh brlew ioh ia u R, dur khlieh masi u dak A (alpha), dur bseiñ ia u N. dur lum u S bad na ka dur baranda u B. 3

Kumba nga la thoh ha ka snem 1977 nga dang bat hi la kajuh ka nla ba la ka ktien Khasi la pynpaw nyngkong ha ki dur. Kumta, haba u brlew u lap la ka jingring dur ha u mawslang ne maw tylli, ha u khiew khyndew ne kano kano ka tiar ba da ka rnong kaba syriem ia u brlew u kynnoh beit khlem bakla 'brlew'. 4

3. Ibid.

4. Ropecs, May 1977, p. 6.

Ia kane ka nla lah ban kyrshan khlem jingeh shlbun
 namar bun ki jingpruid dak ha ki maw kiba wat ki
 longdien jong ngi kin dang lah ban pule ia ki khlem
 bakla. Ka jingpule bad jinglah jong ngl ban sngewthuh
 ia ka jingmut kito ki dur kam mut ba ngi dei ban wad
 kumno u longshwa u la thoh dak. Lada uno uno u
 artatien ia kane, un lah ban weng ia kata da kaba leit
 sah miet sha ki nongkyndong ka ri Jaintia ban lap
 ba kibym nang thoh nang pule ki dro ia ki dur
 mrad, sim, syntiew, brierw bad kiwei ha
 ki tyndong tymbew, ha ki ryngkap bad ha ki dap
 (jingbat) tari jong ki. Kane ka jingthoh dak dur imat
 kan sa duh noh katba ka jingstad ka nang pur ha ki
 nongkyndong baroh. Don bun ki dur ki dar ha kylleng
 ki lum Khasi Pnar ia kiba la thoh ha ki maw. Ha
 kawei ka jaka ba khot "Seh Lama" ha ka shnong
 Barato ha ri Jaintia dang don haduh mynta ki dak
 ha u maw kiba syriem ia ka lyngkor bad ka brierw.
 Kat kum ka jingiathuh pateng, la don kawel ka syiem
 Latympang kaba la iakob lur masi bad u syiem Sleñi
 ki Mukroh; bad hadien ba ka la jop ia u ka la thoh
 dak ha uta u maw ban sah kynmaw shi rta. Katba
 ka paw na ki dak barim, imat la trud da ka atlar
 banep kum ka nar. Kine hi ki kyrshan ba ka jingthoh
 dak ki Khasi ka la long hi da ki atlar banep. Wat kita
 ki dienjat u lalphew mrad ha kata ka Yew Luri Lura
 kim long satia ki dien ba la ruh ki mrad halor u maw.
 Kam lah ban long kumta haba da lei lei ruh. Kano
 kano ka saians kan ym kyrshan ia kata ka nla. Ka del
 ka jingproh jabieng u Khasi mynnor kaba pynmih ia
 kata ka khana. Ki Stad bahadien kin kyrshan ia kane
 ka nla thymmal; kata ka long ba kito baroh ki long

ka khanasamari ia ki mrad baroh ba la don ha ki khlaw ka ri jong ngi ha kita ki hajar snem ba la leit, bad ban pynthikna ia kata, ki stad bamynshwa ki dro da ki dur kjat syndon. Da kane nga pynieng la ka nia ba u Khasi hyndal um long u babieit hynrei u bastad, bad kata ka jingstad ka la long ka barim eh.

Ka jingthoh da ki dak imat ka la sdang ha kane ka ri jong ngi naduh ka spah snem ba khathynñiew, hynrei ngim don jingthoh barim bajah shuh ban pynshisha ia kata, lehse ba ki nongsynshar jong ngi kim shym kit khia ban tyngkai ia kiei kiei ki barim. Hynrei ngi sngew nguh shibun eh ia ki riewstad ka ri Assam kiba la pynsah dular shaphang katto katne ki jingjia kiba pynpaw ba ki syiem Jaintia hyndai ki la long kiba nang thoh dak. Ha ka por ba u syiem Ahom uba kyr-teng u Gudadhara Singha u la synshar ia ka Assam, lehse haduh ka snem 1695, la ong ba don ka jingthoh shithi u Syiem Jaintia sha u kumba la lap ha ka laibra-ri jong ka Kamarupa Anusandhan Samity da u Dr. S.K. Bhuyan. U Bhuyan u thoh kumne shaphang kane :

Ha kine ki jingthoh don ka jingiathuh khana shaphang ki siem Jaintia lem bad ka jingiathuh shaphang ka khanatang ka jingmih jong ki siem barim. Kaba shynna eh ha ki ka long ka jingphah shithi da uwei na ki siem Jaintia bad kata ka pyni ba imat don ka rukom thoh ha ri Jaintia shiwa ki por ka History. Kine ki jingthoh ki batai artat la ka daw jong ka rukom biar pateng na ka liang kyntel hapdeng ki Jaintia.⁵

Ngim tip ha ki dak aïu ba la thoh ia kita ki shithi, bad kumno ba u syiem Ahom u sngewthuh ia kita ki dak lymda ki la long ki dak ka pyrthel stad ha kata ka spah snem, hynrei pat lada la tip la ki ruh kan long ka

5. *Lurshat*, July 1926, p. 2.

jingpyrshang ban kut tang ha ka tдем lada ngi kwah
ban pynrung thymmai da ka rukom thoh dak barim.

Ka khana ba dang ha ka spah snem bakhathkyndai
ka iathuh ba la don ka jingthoh dak ia ka ktien jong
ngi. Lah ban long ba ki nongsynshar ha ki thairi
War ki la thoh da ki dak Roman naduh shwa ka
jingwan jong u Thomas Jones I ruh. Nga kyrmen ba
ka por ken iathuh ia kane ka jingsuba jong nga. Katba
ngim pat iohi ia kita ki sakhi ia ka histori ka jingthoh
dak ha ka Khasi dang hap ban shim tang kat naba la
don dulir ba la pynmih paidbah. U Rev. T. Rodborne
u la iathuh ba wad ki skul hikai ruh ki la don ha Shala
naduh ki snem 1800 ei ei bad ia kita ki skul la seng da
ki khar Bramon kiba la wan na Calcutta lane na Dacca.
Ka jinghikai ka la long ban sngewthuh ia ka niam
Hindu bad la hikai ruh tang da ka Bengali bad Sans-
krit.⁶ Kita ki nonghikai kim shym la pyrshang imat
ban buh jingthoh ha ka ktien Khasi. La kumno
kumno ruh, ka jingpyrshang jong ki kam shym la sei
soh.

Ka jingsdang bathikna ka jinghikai thoh dak bad
jinghikai skul ha ri Khasi ka la jia long ha ka snem 1813
mynba u Krishna Chandra Paul, u nongialap niam
Khristan banyngkong uba la poi shane, u "la sdang ban
kylla Khasi ia ka Testament Bathymmai namar ba u
Dr. Carey u angnud eh ba ki Khasi kin ioh ia ka Ktien
U Blei ha la ka jong ka ktien; bad ha ka snem 1824 la
pynmih ia ka, ba la shon ha ki dak Bangla". Ha ka
snem 1832 u Alexander B. Lish, uba dang 18 snem ka
rta u la wan poi ha Sohra bad "u la plle laltylli ki skul

6. T. Rodborne, *U Khasi*, (1979), p. 140-141.

ha Mawmluh, ha Mawsmal, bad ha Sohra, ha kaba la don ka jingroi kaba bha bad ki khyannah antad kumba laiphewhynriew ngut ki la wan skul thikna man ka sngi tang ba ynda hadien - hadien ki la ngiah noh, bad ka skul kam shym la long shuh".⁷ Ia ka mishon u Dr. William Carey la hap khang khyrdep noh hangue ha ka snem 1838 namar ha "kata ka snem ka Serampore Mishon ka la iasoh lang noh bad ka Baptist Mission".⁸ Na ka jingtrei u A.B. Lish la mih u Duwan Rai bad u Jungkha ki samla Khasi kiba la iarap ia u Rev. Thomas Jones I ban nang ia ka ktien Khasi. U Rev. G. Angell Jones u la buh jingkyndmaw ia ka jingtrei utei u rangbah kumne, "U Alexander Lish u hap leit phai sha Calcutta khlem da iohi ia uno uno u soh uba paw, hynrei ia kaba u la bet, u Thomas Jones u ioh ot."⁹ Da kine ki kyntien, lah ruh ban pdiang ba ki long ka dak jong ka jingkit ram bad jingsngew nguh jong ki Welsh ia ka Baptist Mishon baroh kawei.

Ka jingbuh jingthoh ia ka ktien Khasi ka la mih hi na ka jingkyntu ha ka mynsiem ki mishneri kiba la long tang ki nongwei shisngi ban hikai ia ki khyannah ban nang thoh bad pule ha ka ktien la jong, namar lada kim nang ban pule hi da lade kin ym lah ban sngewthuh ia ka niam Khristan tang da kaba sngap ia ka jinglalap.

Ka ri Khasi ka la duh nonghikai noh jin haduh lai snem ei ei. Ka jingthoh dak ba ki khyndiat ngut ki la

7. D. Ropmay, *Ka Centenary History ka Balang Presbyterian*, 2nd ed 1975 p.2 La shon ia ka Bible ha ka snem 1831, ym dei 1824 kumba la thoh, u D. Ropmay cf Lyn XI.
8. W. Reade, *ibid*, p. 60.
9. G. Angell Jones, *Ka History Jong Ka Balang*. (1966), p. 8.

nang ha ki dak Bangla ka sah tang ha ki hi. Hynrei ha ka 22 tarik Jylliew 1841 la wan poi na ri Wales u Thomas Jones I bad ka lok jong u. Tang hapoh khyndiat bnai u Jones u la nang ban lakren Khasi. Um nang ban kren lane pule ia ka ktien Bangla namar ba u la wan beit na ri Wales. Une u nongialap niam u la hikai ban thoh ia ka ktien Khasi da ki dak Roman, "ban pynlong ia ka ktien Sohra ka ktien pdeng pyrthei Khasi, ka 'tien kot 'tien sla, bad ban thaw ki A.B Khasi." bad ha kaba leh kumta u la pyndon kam ruh ia u Y ha ki dak, bad ka sawa jong u ka la long kum ba ki Welsh ki la pyndon kam ia ka.¹⁰ U la pynmih ia ka kot pule banyngkong, *Ci Citab Ban Hicai Ci Citien Cassia* ha ka snem 1842. Ka kot ka la don tang phra sla. Dei na kane ka kitab ba ka jinghikai thoh dak bad pule ha ki skul rit ka la ioh suhthied bha. Ha kata hi ka snem, u Thomas Jones u la plie biang ia ki skul u Lish ha Mawsmal, Mawmluh bad Sohra. Ha ka basdang u la hikai shwa katto katne ki khyannah samla ha bangla ki sahep shipai ha Saitsohpen kumba hynriew bnai haduh ba u la ioh khyndiat ki samla shynrang ban thung kum ki nonghikai skul rit. Ban ioh kot ban pule ha iingmane pat u Thomas Jones u la pynmih ia ka *Kot Laiphew* (namar ba ka don tang 30 sla) ne Ka *Kot Nongialam* nalar ba u la pynwan sha ka Khasi ia ka *Rodd Mam (Kot Tikir)*. Une u sahep um shym la neh ha ka mishon shislem namar u la ieh noh ia ka kam ha ka snem 1847, hynrei wat lada ki mishneri kiba da ka jingdom ki la pynejah kyrteng syndon la u na ki kot

10. D. Ropmay, *loc cit.*

ba u la thoh, une u Thomas Jones “u la jia long, namarkata, u kpa jong ka Khasi Alphabet, bad u nongseng ia ka nongrim baneh jong ka Khasi literature”. Kata ka kot nyngkong ba u la thoh ka “la neh 60 snem khlem pynkylla ia ka”¹¹. Kata ka mut haduh ba la pynbha ia ka da u John Roberts ha ka snem 1903 bad ba la jer ia da *Ka Khasi First Reader*.¹² Ka jingwan poi sa u Rev. William Lewis ba ka lok na ri Wales ha ka 2 tarik Kyllalyngkot 1842 ka la nang pynshlur ia u Thomas Jones ban nang laleh ban pynmih kot thymmai ha ka ktien jong ngi. U la dem ban pynkylla Khasi ia ki bynta jong ka *Bible*, bad ha ka snem 1847 ki Khristan Khasi ki la ioh ia ka Gospel U Mathaios lane ka Kot Matthi. U William Lewis u la pynwan ruh sha ka Khasi ia Ki Kam Ki Apostolos, Ki Saw Gospel, bad *Wan Sha U Jisus*.¹³ (1856). Ki mishneri na Wales ki la pynroi ia ka thoh dak Roman ha ka Khasi. Naduh kane ka por artat ba la nang mih shuh shuh ki kot thymmai ter ter ban pyndon kam ha skul bad ha iingmane Khristan. Kane ka jingpule (ba kane ka kot) kam ai lad ban tuklar ia ki jingmut kawei pa kawei ka kot ba la pynmih, namar ka

11. Ibid. cf W.Reade, p.60

12. Ngim lap shuh ia kane ka kot hangno hangno ruh. Hynrei ka jingwad kam pat kut. Ban iarap ia ki nongwad ban lap ia ka, dei ha kane ba ngi pule ia kawei ka sentens: “U Bob u dei u khun ksew babha”, bad “Nga pop, phi pop....” katba nga lah ban kynmaw.

13. U William Lewis um shym la ioh jinghikal ban nang ia ka Bengali, namarkata, ma u ruh u la leh ia kito baroh da ki dak Roman, ym kumba la buh jingkybmaw ha *U Khasi Mynta*, Lber 1, 1897 ba u la thoh da ki dak Bengali.

long ka kamram jong kawei pat ka jingpule ban leh ia kata. Lah namarkata ban kdew katto katne kiwei pat ki kot ba la pynmih hadien ka snem 1847 kumne: *An Introduction to the Khassia Language* (1855) da u William Pryse, *Ka Scripture History* (1857) da u Robert Parry, *Ka jingiaid u Prilgim* (1857) da ka mem Lewis. Ki Khristan kiba la ialong jingiaseng mane Blei la kham slem ki la ioh ia ka Kot Jingrwai niam ba tang 32 tylli ki jingrwai ha ka snem 1850, ia kaba la pynbeh ha ka snem 1860, bad kham heh shuh shuh ha ka snem 1876, kat kum u W. Reade.¹⁴ Kata ka kot ka don haduh 242 tylli ki jingrwai niam. Ha kane ka kot jingrwai la mih ruh ki jingrwai ba la thaw hi jong u Larsingh Khongwir kiba la long mynta 202 bad 203 ha ka *Kot Jingrwai* (1977). Ia kane ka jingshisha ba ia ka nombar 203 ruh la thaw da u Larsingh Khongwir lah ban ianujor ia ki synjuk kyntien "ba kin iaseng" ki kylla "kin wan kyrhai" ha ka 203, kumjuh ia ka "Ban pynkhraw i'U Syiem byneng" la buh harum "Kin pynkhraw i'U Khun U Blei". Bun kiwei de kiba la iathaw jingrwai, hynrei nga kdew ia kitei da kaba sngewphuh mat ba u Khasi ruh u la nang ban iashim bynta naduh kato ka por. Baroh ar ki jingrwai ki pynpaw ia u Larsingh kum u nongiathuhlpa.

Ka Jiwtang Ka Bathymmai Ka Jong U IIsous Khristos ka la mih ha ka snem 1868, bad kane ka don tang

14. CHBP, p. 74. Namar kane ka jingshisha bathikna ba iathuh da u W. Reade, ka jingiathuh u Dr. R.S. Lyngdoh ba ka kot Jingrwai ba la mih ha ka snem 1876 ka la long ka kot poitri Khasi banyngkong ka don kam ia ka jingpynbeit, *Ka Histori ka Thoh Ka Tar* (1979) p. 49.

haduh ka Shithi u Apostol Paul sha u Philemon. Ia ka jingpynkylla ktien la sdang da u Thomas Jones I kumba la kdew mynshwa, la bud dien da u William Lewis bad la pyndep haduh u Philemon da u Hugh Roberts.¹⁵ Une ujuh u rangbah u la pynmih ia ka *Anglo - Khasi Dictionary* ha ka snem 1875, bad ia ka kot Grammar ia kaba u la ai kyrteng, *A Grammar of the Khasia Language for the Use of Schools, Native Students, Officers and British Residents* (1891). U John Roberts ruh lyngba ka Khasi *Second Reader, Third Reader*, bad *Fourth Reader* u la ialeh ban batai ia ka rukom pyndonkam ia ka ktien Khasi ha ka jingthoh da kaba batai ruh ia ki rukom thaw sentens bad kiwei. Dei u John Roberts ruh, kat kum ka *Tenth Serampore Memoirs* uba la pyndep lut bad pynbha shuh shuh ia ka ktien ba la pyndon kam ha ka New Testament bad ia ka kyrteng ruh la pynbha sha *Ka Testament ka Bathymmai ka Jong U Jisu Khrist*.

Ka histcri ka jingthoh dak Khasi ka pyni ba ka la long ka kam ki mishnori tat haduh ba u S.M. Amjad Ali u la pynphriang ia ka *Myntoi* jong u ha ka snem 1888. Naduh ba u Rev. William Williams u la pynmih ia *U Nongkit Khubor* jong u ha ka snem 1889 ki trai ri hi ruh ki la sdang ban ioh lad ban pynpaw ia ka jingnang jong ki ban pyndon kam ia ki dak Roman ha kaba thoh ia ka ktien la jong. Ki jong u Joel Gatphoh, u Ramjan (ne Kpa u Philip), u Rabon Singh, u Morkha Joseph bad kiwei ki la ia ai jingthoh

¹⁵. U Dr. R.S. Lyngdoh un dang hap ban pynbeit ia kaba u la thoh ba ia ka New Testament ha ka Khasi la shon lut ha katei ka snem, cf *Ka Histori ka Thoh Ka Tar*, p. 46.

sha katei ka kot khubor bashisien shi bnai. Kiwei pat ki rangbah ruh kum u Idonkha, u Sib Charan Roy, u Hormu Rai Diengdoh ki ia pynmih kot khubor hadien ia kane. Hynrei ka thoh Khasi ka la roi suki suki naduh ba u Jeebon Roy u la seng ia ka Ri Khasi Press ha ka snem 1896 ba la mih kiwei pat ki kot Khasi ba la thoh da ki Khasi hi. Lah ban ong ba lada katei ka press kam shym la don, ka thoh ka tar kan dang long tang kaba mih na ki mishneri bad ba ka ktien Khasi ka lah ban shim ia ka dur bathymmai kaba lah ban ym iadei dur bad kaba ngi kren. Kitei ki rangbah Khasi ki don la ka bynta ha kaba pynphriang ia ka ktien thoh ha ki dak Roman, bad ia kaba kiwei pat ki lah ban pule kyrpang hi. Uba bynñiaw ba la pyndon kam noh da ki dak Roman dei tang u Hormu Rai Diengdoh uba la thoh: "Lada naduh kito ki sngi ngi la iai ialeh ban kham sngewbha ia ki dak Bangla, ia ka ktien Bengali bad Sanskrit, lehse ngin jin da la lap ia la ka thymmei la slem bah".¹⁶ Katei ka nia ka long ka babakla shibun, namar u Khasi un ym lap ia la ka thymmei da kaba nang ia ki dak thoh ki para nong-India bad pyndon kam ia ki ha ka ktien jong ngi. Ngin jin da la leh bha lada ngi nang hi ia la ka jong naduh basdang ka sngi. Ki nia u Hormu Rai ki long tang ki nia pynsngewbha ia ki Bengali ha kito ki por.

3

Ia ka jingsdang ban thoh dak ia ka ktien Khasi la leh ha ka ktien tnat Shala da u Khrishna Chandra Paul. U Thomas Jones pat u la shim da ka ktien tnat Sohra ban long ka ktien thoh ktien pule ha ka ri.

16. Letter to *Bengalee*, Cal, 1902 ba la kyntiew ruh ha *U Khasi Mynta*.

U I.M. Simon, u Director of Research bamynshwa ka Arunachal Pradesh u thoh ba ka ktien-tnat Sohra ka kham sngewtynnat ban ia kiwei pat ki tnat nalar ba ka la don lpa ka sur kren ba la pyndon kam bha: "Shuh shuh ka Sohra ka lah da long lpa naduh shwa ka jingjop ki Phareng ka jaka khaii mawshun, dewiong, sohñiam-tra, kwai bad tymphew, kiba ka jingdawa ia ki ha ri thor ka la long naduh mynkata ka babun. Lah ban sngewthuh ba bun na ki kyntien Indo-Aryan kiba la rung shikatdei eh ha ka ktien Khasi ki la poi lyngba ka Sohra." 17. U T. Rodborne u pynieng ka nia ba ka "dei ka shyllang mat jong ka Ri Khasi." U ong kumta namar, hana, ba lah ban iohi ia ka Bengal na Sohra "katba ka khmat briew ka lah ban kot." 18 Kawei pat ka nia ba u sei ka iahap bad kaba u I.M. Simon u la kdew kumba la pyni haneng. Ban rai ba tang namar ba ka ktien-tnat Sohra ka long kaba kham sngewtynnat, bad ba ka Sohra ka la long ka jaka khaii, te la biang ban pynlong ktien thoh ia ka, kata ka nia kam khlaññ satia! Kaba bat ia ka nia ba namar ba lah ban iohi ia ka Bengal baroh na Sohra bad la biang ban pynlong ktien thoh ia ka ktien tnat Sohra ruh kam biang; namar na Nongtalang, Lamin bad na Nongkhlieh ha ri Pnar ruh lah ban iohi kumjuh kat shaba ka khmat ka dang lah kot, hynrei ym shym la pyrshang ban thoh ia ka ktien

-
17. "The Khasi Language — Its development as a Literary Language", ba la pule ha ka 27.11.1978 ha ka jingialang ka Meghalaya Linguistic Club.
 18. *U Khasi* (1979), u Rev. T. Rodborne u la pynmih la ka kot jong u khyndiat bnai. hadien ba ka sien shon banyugkong jong Kane ka la iald bha ha ki nongpule.

tnat jong kito ki shnong. Ka sur kren ka larap tang lada uba la jied nyngkong la ka ktien tnat Sohra u la leh ia kata hadien ba u la nuor ia baroh ki ktien tnat ha ri Khasi bad Pnar bad ba u la pynhun lalade ba ka babha tam dei ka ktien tnat Sohra. U Thomas Jones um shym la leh ia kata. Dei ban don kiwei pat ki daw ba lah ban ieng ha ka jingbisha bniah la kane ka phang. Ka Sohra ka la long lpa ka sor rit jong ka East India Company ha kine ki dong ka ri India shwa ba u Thomas Jones un poi ha Sohra. Ki rangbah shipai kane ka company ki la shong trei kam hangto. Kata hi ka jingsbisha ka la pynlong ia ki briew na kylleng ki hima Khasi ban poi ha Sohra ha ki jingladei kam jong ki bad ka company. Ngi la iohi haduh kine ki ngi jong ngi ruh ba hangno hangno ba don ki ophis sorkar, ka iew ruh ka la shu heb hi, kumta kiba wan khaai ruh ki bun. Kaba kum kata ka shnong kaba bun ki briew ba iawan lalelt ka la dei ban long ka jaka babit eh ban sdang ia kano kano ka niam. Ka jingiadei jong ka East India Company bad ki sylem Sohra ruh ka la nang khlaifi naduh ki por u David Scott, bad kata ruh ka la khring ia ki nongwei ban jied ia ka Sohra kum ka jaka trei kam. Ka jingdon ki pyrton shipai ha Sohra hi ka la pynshngaiifi ia ki saheb lalap niam ban poi hangto namar lada don kano kano ka jingiakhib pyrshah na ki tra ri ruh la don ka jinglada hajan eh. La iathuh ia ngi da u G. Angell Jones ba u Captain Lewin u "shaid lasaid shibun bad u Jacob Tomlin na ka bynta ka ri Khasi, bad naduh ba u Jacob Tomlin u la leit phai sha la ka ri, u Captain Lewin u shait duwai tista ha u Blei, da kaba kyrpad ba Un phah

missionari ha ri Khasi." 19. Ngi sngewthuh ba ki mishneri ki la lah da rai lpa ba dei ban sdang ia ka jingtrei jong ki ha Sohra namar ki briew ki dang shu duh ia ka jinghikai ha ki lai ki skul ba la seng da u Alexander B. Lish, kita ki la long ha Mawsmal, Mawmluh bad ha Sohra, bad ba kan ym long ka bach ban plie biang ia ki. Ha ka snem 1841 la don ki samla Khasi kiba la loh ka nam babha ha ka jingnang ia ka ktien English bad kiba la nang thoh dak ruh. Kine kiei kiei ba la kdew ki la pynlong ia u Thomas Jones ban jied da ka ktien tnat Sohra ban pynlong ktien thoh noh. Hynrei sngew del ruh ban pyrkhath ba ki saheb ka company²⁰ ki la pynshlur ia u Thomas Jones ban leh ia kata ka kam kum ka dak ka jingburom ia ki syiem Sohra kiba la iada shibun ia ki ha ki por bamynshwa, khamtam ha ka thma Phareng.

4

Ym shym la loh lad shuh ban lohi ia ki dak pule banyngkong eh ba la pynrung da u Thomas Jones mynba u la pynmih ia ka kot pule banyngkong eh; hynrei lah ban sngewthuh ba u dak C bad u K ki laiaid kam lang, namar ia kata ka kot la spel *Ci Citab Ban Hicat Ci Citien Cassia*. Ym shym la lap pat wat ha *U Nongkit Khubor* ba la pyndon kam ia u F Q V X Z. Imat ki dak ki la long: A B C D E N G H I J K L M N O P R S T U W Y, kata 22 tylli. Ia u /w/ la kynnoh /u/ bad ia u Y /ɔ/ , kata O, namar ha ka jing-

19. *Ka History Jong ka Balang*, p. 6.

20. Ka long ka jingialam bakla ia ki nongpule ban ia-thuh ba ka Sorkar Phareng ka la don kti ha kine

rwai ba la hikai ia ngi ha klas rit la rwai ruh kumta "P R S T U U O" etc. Ia ka rukom kynnoh ia u W (dabliw), bad Y (wai) la pynkylla hadien ynda ki jong u Hormu Rai Diengdoh bad u Radhon Singh Berry ki la iai pyrta ban pynbeit ia kata lyngba U *Khasi Mynta*. Namar ba u nongthoh ia ka artikl "Ka jingspel ia ka Ktien Khasi" (Lyber 7, 1896) um shym la ai kyrteng ialade, ka lah eh ban long ba u editor u la thoh hi da lade ia ka jingthoh baroh; namarkata u nongpyndon kam banyngkong eh ia u Nā bad Yi u la long hi u Hormu Rai Diengdoh. 21 Dei ma u hi ruh uba la dawa nyngkong ba dei ban pyndon kam ia kitei ki dak. Ban kyrshan ia katei ka nia, nga sot harum la ki jingthoh na katei ka kot khubor :

- (1) Namarkata u dak thoh u ban don ka jingkyknoh "enj" kum u 'n' Spanish dei ban pynmih ha ki Alphabet (A.B.K).
- (2) Ka dei de ban don u dak i (yi) . . .

ki lum ha kito ki por u Thomas Jones. U G.M. Traveyan ha ka *English Social History*, pp. 215-216 u thoh ba ka East India Company ka don bor ban thaw aiñ bad pynmih hukum ha baroh ki jaka ba ka trej kam kiba sha shiliang ka Cape of Good Hope. "Ka company ka la hap namarkata ban iada ia ki karkhana jong ka da ki shipai ba ka siew tulop". Ka sorkar Phareng ka la sliah noh ia ki bor katei ka company dang ha ka snem 1870, bad ba la khang khyrdep noh ia ka ha ka snem 1874 kat kum u Robert B. Eakles bad Richard W. Hale ha ka *Britain: Her People and the Commonwealth* (1954).

21. Haduh mynta ruh bun na ki editor Khasi kim ju pynpaw ia ki kyrteng jong ki ha. Ka artikl ba ki thoh hi. Kane ka la pynduh nong ia ki nongwad jingtip hadien.

Ha katei kajuh ka artikl la kdew ruh ba ka long ka babieit ban "kyrteng kajuh ia kine ki dak 'u' bad 'W', 'o' bad 'y'". U ai jingmut ba ia u /w/ lah ban kynnoh 'wu', bad imat la kynnoh *dabliw* hadien u Naiwieng 1904. U Radhon Singh Berry u iamynjur bad katei ka jingkdew namar ha u Jymmang 1896 ha katei kajuh ka kot khubor u la pyndonkam ia u Ñ bad u Ĩ bad ki dak thoh ha ka ktien Khasi ba u la buh beit buh ryntih ki long : a b k d e g ng h i i j l m n ñ o p r s t u w y (23 tylli). Ym pat lah ban lap naduh mynno ba la weng noh ia u C na ka alphabet Khasi, hynrei lah ban ong ba katei ka jingbuh ryntih ia ki dak ka sah haduh mynta. Ia u ñ la pynrung da ki mishneri ruh ha ka snem 1904, katba ka paw ha ka shithi u Nelson Jaid Dkhar sha u Editor, *U Khasi Mynta*, 1905 (January).

U Thomas Jones u la seng ka nongrim thoh dak ka baneh, u Hormu Rai Diengdoh u la pynbha shuh shuh, bad u Radhon Singh Berry u la pynskhem ia kaba la pynbha. 22

Kumba u Hormu Rai Diengdoh u la pynbiang shuh shuh ia ka jingdawa ka sur kynnoh, nga lahap jingmut bad kl jong u L.G. Shullai, u W.R. Laitflang, bad u I. Kharkongor ba la dei ban kynthup sa ia u C F V X Z²³ bad ym tang kito hi hynrei ia u Q de. Ki daw ki long :

-
22. Haba ngi lap kumtei da ki sakhi, ka jingtyrwa ba dei u Jeebon Roy uba la bsuh ia u Ñ bad u Ĩ ka dawa ia ka jingpynbeit. Sngewnguh shibun ia u Kynpham Singh ba u la shon ia kito ki jingthoh barim ha ka *Jingspel Dak* etc. (1969) lym kumta ngin nang bakla shuh shuh.
 23. *Improved Instruction in Khasi*, ed H. Bareh (1977).

(i) ba la don bun ki Khasi ba loh ki kyrteng ba hap spel da kitei ki dak kibym don ha ka Khasi ; (ii) ba kan iarap ruh ban buh jingthoh thikna ia ki kyntien nongwei ba ngi la pynrung ha ka ktien Khasi ; bad (iii) haba ngi spel ia ki ktien-ri bad ktien tnat ka Khasi ngin lah ban leh kumta khlem da shem jingeh.

Ka long ka bashisha ba ha ki dak Khasi ym shym la hikai ia ngi naduh basdang ban kynnoh 'ji' ia u G bad "eh" ia u H bakhatduh ha ka kyntien ; hynrei kata kam da pher eh tang lada ngi la lah ban pynleit kam ia ki dak. Ha kawei pa kawei ka ktien ym ju duh hi ki jingduna sur kynnoh. Ha ka English ia u G la pyndonkam ha ki ar sur : Government, General etc., ia u C ruh kumjuh : Cinema, Camera., bad kane kam mut pat ba ki English ki don kam ia kiwei pat ki dak nalar kiba la don. Dei tang ha ka jingpule bathikna ia ki *syrngiew jingsawa* ba ngi da don kam shisha ia ki sawa bathikna ki dak ba ngi thoh. Dei ha kaba kum kata ka jingpule ruh ba ngi lah ban iohi ba kawei pa kawei ktien ba la thoh kam don dak thoh kiban blang shisha ki sawa kumba la don kam.

VI. KA JINGKIT KHIA IA KA KTIENT

1. *Ka Jingspel.* 2. *Ka Khasi ha ki kyrdan pule*

1

KUMBA LA plle phang ha ka lynnong V, lmat la pyndon kam ia u C ha ka basdang ka jingthoh dak Roman ia ka ktien Khasi. Ka jingweng noh ia u ka long ka jingkylla ha ka thoh bad ka spel dak Khasi. Kaba pynrung ia u Nñ bad u ĩi ka la long kawei pat bad kaba dei iaroh, bad mynta lada pyndon kam ia kiwei pat ki dak, kumba ki la iaïd hi ha ki kyrteng briew bad kyrteng shnong, kan long shuh shuh ka jingkylla kaban kot sha ka jingjanai ki dak thoh jong ngi. Ka jingpynbun shuh shuh ia ki dak kam dei ka dak ka jingsah dien, hynrei ka dei ka dak ka jingroi hi. Ki English ki la leh kumjuh. Shwa ba kin pyndon kam thikna ia u Qq ki la spel *cwene* (kynthei), *nanhta queen*; *geong* (young), *dogga* (dog), *bera* (bear), bad kumta ter ter. Kine ki la long tang ki nuksa.

Ka rukom spel ia ki kyntien ha ka ktien jong ngi ruh ka lai kylla na kawei ka phew snem sha kawei pat bad katba ki nongthoh ki lap la kaba kham bha; hynrei katba ka nang kylla kumta ka nang kham wan dur wan sur bad ka rukom kren jong ngi.

Ha kaba sdang thoh ia ka ktien tnat Shala da ki dak Bengali ki nongthoh hapoh ka jingkhmih u Dr. William Carey ki la spel ia ka ktien Khasi ha ka rukom ba ki dkhar ki kynnoh ia ka ha kito ki por, kum : *phibandro* - phi baroh; *usebok* - u nongpynpaw, *nongseba* - u shakri;

udut - u angel; *mondoli* - ki balang; *Kashee* - Khasi. 1
Wat ka kyrteng *Khasi* ruh la spel *Cassia*, *Cosyah* ha ki
por bapher jong ka jingthoh dak.

Lada u T. Rodborne u la pynwan thikna la ka
jingkynnob, kumba nga ngeit u la leh, ngi iobi ha kitei
ki khyndiat kyntien ba la spel ha ka Khasi tang da ki
dak thoh ba ngi pyndon kam mynta. Pynban ki
jingmut ba ki nongthoh ki don ki ai kam la ka jingmut
jong ngi ki longdien khamtam haba ngi ianujor la ki
sentens bad ki kyntien ba kren bad sngewthuh mynta.
Ka *phibondro* u Carey ka lah ban long ka 'phi baroh'
jong ngi mynta. Hynrei ka *usebok*, kaba sawa kum 'u
shabuk', ka mut pat, nongpynpaw'; ia u briew balieb kum
ka dud ne u angel la ong beit *udut*. Nyngkong eh ngi
iohi ba ki jingmut ki long kijuh kumba ngi pyndon
kam, hynrei la pynkheh lang ia kata ka jingmut bad ka
sur Bengali. Ka baar pat ka long ba ka jingspel ka
pher na kaba ngi iasngewthuh mynta, ia ka artikl bad
ka *determiner* la pyniasoh lang bad kiwei pat ki dkhot
kren. Nalor ba ka ktien Khasi ba la pyndon kam ka
sngew pher shibun, ka pynpaw ruh ia ka kynrum
kynram bakhraw. Wat haba u Pastor Rodborne u la
spel da ki dak ba ngi iatip lang ruh, ka Khasi u Carey
kam iarap ia ngi. Shim sa kawei ka nuksa :

Ka babha ka kam ia ka bani pateng ngojongphibondro,
habe neng nabasong nongkopa ban kripat kajong
phibondro kapanchai hakhmakibring kaba ban long.

Ka jingialeh ki mishneri na wales ban ioh ia ka jing-
spel bad jingpyniasoh ia ki kyntien ka la kham bha

1. T. Rodborne, *U Khasi* (1979), pp. 143-146. Ng
sngew nguh shibun la u Pastor ba u la ai jingbatai
ia kito ki kyntien,

ban ia kaba u Carey u la leh. Ka daw ba ki la kham lah ka long ba la don lpa ki trat shnong kiba la iashim bynta ha ka kam. Te namar ba ka dei ha ka por ba dang sdang ka thoh dak thymmai, bad ba ia ka sawa ki dak Roman ha ka English la pyrshang ban rah sha ka Khasi ruh, don ka jingiwit ia ka rukom spel dak haba peit da ki khmat bad thew da u diengpruh jong ka mynta. Ki jingialeh ban pynbeit ki la sdang naduh ki sngi u John Roberts, kata naduh ka snem 1903 mynba u la sdang ban sngewthuh kham bha ia ka ktien jong ngi. Ym dei tang ki mi-shneri na Wales kiban bakla ban pynbiang ia ka jingspel, hynrei uno uno uwei pat u stad uba nabar un shem jingeh kumjuh. Ym don nong-India ba lah ban kynnoh ia u /h/ khatduh jong ngi kum ha ka 'noh', 'lyngdoh', 'soh', kaba ki la ialeh bha ban nang kin ioh ia ka sawa u vowel bakham ring ilan, bad kaba ngi iohsngew bun sien ka long ba ki kren "lingdo", "so", bad kumta ter ter. Ka daw ka long ba ym don koit u symbol babiang eh ban pynpaw ia ka sawa une u /h/ khatduh jong ngi. Wat u *glottal stop* /ʔ/ um lah ban ai jinghun. Sa kawel ka jingeh ka long ba ha ka English, lada ngi don /h/ ne ngim don ki English ki kynnoh lang la u de kum: 'nga la losngow la pl ba pl khren shapang kha ri basuk', lane "Khit khit phi ler la jingong". U dak /h/ u jah haba ngi don kam ha ka Khasi, u sawa lang haba ngim don kam la u; namarkata ki lah ban spel 'tli' la ka 'thlieh', 'rih' ia ka 'ri', bad kumta la kiwei pat ki sawa ruh.

Naduh ka snem 1824 haduh 1892 ka rukom spel la ki kyntien ka la kham bha shibun. Ka jingkit khia ia kane ka mat ka paw ha kine ki sentens;

Sha ki nongthohi ngi'n sngow nguh shibun ia kiba thoh sha kane ka kot khubor lada ki'n pyrshang katba lah ban spel ia ki ktin kumba jiw spel ia ki. Ngi la dei ba'n thoh biang ia bun ha kane ka kot namar ba ki lok ki'm shym la sumar shaphang kane.²

Wat la ki la pyrshang ban pynryntih, u Ramjan u spel hi 'kyni' ia u 'kñi', 'sh'iing' ia ka "shi iing; "p'neh" ia ka 'pneh' bad 'kynjabatri' ia ka 'kynja batri'. La nang pyndon kam thikna ruh la u (') ha bun ki jingthoh, ³ hynrei kim shym la pynbeit satia namar ba ia u Ramjan la ñiew uba kham sngewthuh ia ka sawa ha kito ki por.

Lah ban sngewthuh ba la pynrung katba lah ia ka jingiaid ryntih ka rukom spel dak ia ka ktien jong ngi lyngba ki nonghikai skul. Pynban dei naduh ba u Hormu Rai Diengdoh u la pynmih ia *U Khasi Mynta* ba la don ka jingtai nia bathikna halor ka rukom spel dak bad pyniasoh ia ki kyntien. Ka ju long ka rukom ha ka ri jong ngi ba haba u editor u thoh hi ia ka jingthoh, um ju ai ia ka kyrteng la jong ha kata ka jingthoh, namarkata ia ka jingthoh ba la mih ha ka 7 tarik Lber 1896 ha katei kajah ka kot khubor lah ban shim ba ka dei ka jong u editor hi. Ngan kdew tang khyndiat na ki jingpynbeit jong u ban pynshisha ia ka jingkit khia jong u ia ka ktien la jong:

ihmat—imat; shintur—shyntur; loh-ih—ioh—i;
sinduk—synduk; kuah—kwah; shlnrang—shynrang;
shri ne shrih—shrieh; jillah—jylla, etc. ⁴

2. *U Nongkit Khubor*, August 1892;

3. *Ibid*, Dec 1892

4. Ki kolom ba 2 ki long ki jingpynbeit jong u Hormu Rai Diengdoh.

Ia kane ka kam la nang laban sa da u Radhon Singh Berry, u Nelson Jaid Dkhar bad kiwei de.

Ngi kit ram ha u Radhon Singh Berry ba u la pyni kumno ban spel bad pyndon kam ia ki *consoant cluster* (ki consonant ba lashong lang hajuh. Nga iarah kti ban kyrshan ba dei ban spel noh ña, ñak, ñad, ñang, ñam, ñom 5 bad weng noh ia u/i/ namar ba um pynmih sawa kaban iadel dur ; (hynrei tad haduh ba yn iapdiang lang kumta, yn nang bud ha kane ka jingthoh ia kaba la ju pyndon kam.). Sngew dei ban spel “ñuhmoh” khlem /i/.

Haba la pyni kumtel, ngin kubur ba ki kot khubor ki la larap shibun ha kaba pyniaid ryntih ia ka rukom spel dak jong ngi. Kiwei ki kot khubor ruh ki la pynphriang ia kane ka phang. *U Lurshai* u don la ka bynta ha kane wat lada haduh hangto ruh kam pat iaaid beit hi, namar la nang spel teng teng kum ki barim. Uwei u nongpule ia *U Lurshai* u la kylli kumne : “Kumno Ma Lurshai ym lah ia pyni buit ba ki kot Khasi ki ban mih kin iaryntih ha ki jingspel ha ki kot rit ba kin poi ha ka rukom ba ki khynnah kin lah ban pule ?” Shwa la kane ka jingkylli u la kdew ba ki kot ba la shon ha ka Baptist Mission Press, Calcutta, ki don la ki jong ki rukom spel dak bad jingpyniasoh kyntien ha “ki ar, lai, saw kynnoh shi jaka jaka katba ki khynnah ki lah ban kynmaw bad ka sur kynud bad kohnguh khlieh (monotonous sling song)”. U nongthoh u kdew ba ka rukom spel dak jong ka Shillong Printing

5. *U Khasi Mynta kumba la sot da u Kynpham Singh ha ka Jingsdang Ka Jingspel Bad Jingthoh ia ka Ktien Khasi da ki Dak Roman.*

Work pat ka long kaba "artatien ban labud kum leij, bieij, mieij etc". Ka Don Bosco Industrial Press pat, u ong, ka spel ia ki kyntien ha ka rukom kaba "lyngkrum lyngkram" bad ia ka "Shillong" la spel "Shillongae" ha ka Kot Niam Rit. U kdew shuh shuh ba ka jingspel dak ha ka *Khasi Primer* kam shym la long ka hajlih. 6 Ia ka jingsngew kit khia ia la ka ktien khamtam ha ka rukom spel la pynpaw ruh da u S. J. Duncan naduh kito ki por. U kdew kumne :

Don bun ki ktien kiba la shu sah ha ka jingspel bakla tang namar ba la thoh bad spel ia ki kumta ha ki kot ba la shna da ki missionary. Ngim bein ne bitar ia ki Missionary ba ki la spel bakla ia ki ktien, namar kum ki nongwei ki la leh katba don la ka bor na ka bynta ka jingbha, hynrei ngi dei ban sngewthuh ba u Khasi mynta u la lah ban pynbeit ia ka rukom spel ia la ka jong ka ktien. 7

Ujuh u nongthoh u la ial ban ruh ia kane ka phang ha kine ki sngi bahadien kumba ka paw ha ngi ha ka jingai khmat ia ka *Tiew Larun*. Don ruh shibun kiwei pat kiba la pyrkhat naduh ka snem 1926 ba ka long ka kamram jong ka Education Department lyngba ka Text Book Committee ka sorkar ban pyniaryntih ia ka rukom spel dak. Ia kum kane ka jingsngew la pynpaw da u W. Reade ha u *Lurshai* (Sept 1929), bad ka dang sah snap haduh mynta : kata ka long ban bret ia ka jingkit khlich ha kibym dei ki nongthoh kot. Khlem da sei sakhi shuh na ki jingthoh barim, ki nongthoh ha ka ri mynta ruh ki sngew khia shibun la kane namar ym pat don ka jinglaid ryntih ha ka rukom spel dak ban

6. *U Lurshai*, Jan 1926

7. *Ibid*, Nov 1929.

pynlasoh kyntien haduh mynta ruh. Ka Khasi Authors' Society 8 ka la pynlong ka jingiakren bakyr-pang halor kane. Namar ba lajan baroh ki nongthoh kot pule ki lalong dkhot ha katei ka society, lah ban khmih lynti ba kan ialeh kumba ialeh ka English Language Book Society ban wan rah la ka jingiaid ryntih ka jingspel dak bad ka jingpyniasoh la ki kyntien nalar ka jingkit khia ki dkhot ban khyllie biang ia ki bul barim bajah ne ki thlar ki longshwa.

Ka jingspel bad jingpyniasoh kyntien ki long ki badonkam katta katta. Ki samla shong skul bad kolej kibym kit khia ia kitei ar kim lah ban ioh bainong kumba ki la khmih lynti lada ki thoh "jing kmen, pyn ia soh, ku rim" ha ka jaka "jingkmen, pyniasoh, bad kurim". Uwei pa uwei u trai ri u la dei ban peit mat ia kane ka phang.

2

Ia ka ktien jong ngi la pynrung ha ki skul rit naduh ki sngi u Thomas Jones hi; hynrei kum klei pat ki kot ba la hikai ha Sohra khamtam shwa ban mih pyrthel ki kot pule ba la thoh da u John Roberts, ym lah tip shuh. Kumba la kdew naneng. shwa ia ka snem 1891 ka Balang Kbristan ka la pynmih tang ki kot niam. Lah ban pyrkhath ba ha ki kyrdan ba kham halor la pynpule ruh kum la ki bynta na ka *Bible*, *Ka Jingiaid U Pilgrim*, *Ka Kot Laiphew*, bad ka *Kot Tikir* kiba la mih ha kito ki sngi.

-
8. La seng ia katei ka society ha ka 11 tarik Nailur 1979 ha Scorpio Printers ha Mawkharr. U President banyngkong jong ka dei u H.W. Sten, u General Secretary pat u B. Chedrack Jyrwa. Ha katei ka snem ki dkhot ki don tang khyndiat eh. Mynta ki la nang bun,

Naduh ba ka skul mishon ha Sohra ka la kylla minor bad ba la plle skul pdeng shuh shuh kum ba Mawkhar, Sohra, Laitkynsew, Jowai, Shangpung, Mawphlang bad Laitumkbrah ia kiba la kyrshan hi da ka Welsh Mission khlem jingiarap el ei na ka sorkar, ⁹ ki kot Khasi ba la pynpule nalog ka *Bible* ki la bun; hynrei ki kot da ka English ki la palat ka jingbun ia ki kot Khasi namar ki kot Geography, jingkheĩn, hygiene, history baroh ki dang long da ka English suda. Ka Grammar ba ki kham iapyndon kam bha dei ka jong u J.C. Nesfield. Kumta kito kiba la laid ha shwa ia ngi, ki kham tip ia ka English ban ia ka ktien la jong. Haba phai dien mynta ban shynna na kliar lum kane ka spah snem ia kito ki por, ngim don daw ban bynĩaw namar uba la pyndep la ka minor u la ioh kam sorkar. Ka jingkitkhia ia ka ktien la jong ruh ka duna.

Naduh ka snem 1897 ter ter la mih kiwei pat ki kot Khasi da u Jeebon Roy, u Radhon Singh Berry, U Rabon Singh bad kiwei; hynrei kim shym la ioh rung ha ki skul ka ri namar bun na ki ki la long ki jong ka mishon. Ha ka snem 1897 la pynrung ia ka *Grammar* u Hugh Roberts kum ka kot pule (second language) ia ki kynthei ha ka Entrance. ¹⁰ Namar ba don shibun ki rukom spel kibym pynmih thikna ia ki sur kynnoh ia ka ktien Khasi, la kynthoh halor jong ka ha *U Khasi Mynta*.

Ka Calcutta University ka la sngew dei ban pynrung ia ki kot Khasi ha ka Matriculation naduh ka snem

9. *U Nongialam Khristan*, Oct 1935.

10. *U Khasi Mynta*, Jan 1897.

1900; hynrei ha ka snem 1908 kata ka university ka la pankylla ia ki rul bad la weng noh ia ka Khasi na ka First Arts examination. Te shwa ban sdang ka snem hikai ha kolej ha kata hi ka snem, ki rangbah Khasi ki la pynlong ka jingialang ha Shillong ha ka 5 tarik Jymmang hapoh ka jingpyniaid u D. Ropmay bad ki la rai ban thoh sha ka sorkar ban khmih ia kane ka kam. Kumta ha ka 24 tarik Jylliew 1908 u D. Ropmay (chairman), u Alexander Khonglah, bad u Chandranath Roy (ki secretary) ki thoh :

La katto katne snem mynta, la ka Khasi la pynrung ha ka *list* ki ktien baar na ka bynta ka Entrance Examination bad na ka bynta ki kynthei wat haduh ka F.A. Examination. Ia kane ka jingkylluid mynsiem la weng noh mynta. Hapoh ki rul thymmai ia khyndiat ki ktien la pynlong kiba la dei ban pule, hynrei ka jingsngew jew bakhraw jong ngi ka long ba ia ka Khasi la weng noh na ka list ki ktien ba la pdiang da ka University. Kane ka buh ia ki Khasi ha ka jingduh nong bakhraw haba fanujor ia ki bad ki Bengali, ki Assamese bad kiwei. 11

U W Reade u la lap ba ki kot ha kito ki por ia kiba la thew ban long ka jingiarap "ia u khynnah ki long kiba la thoh ha ka ktien nongwei. U shem ba kane ka jingbuh ia kiba kum kita "ki kot ha u khynnah Khasi" ka la long kumjuh kumba "buh ia ka kali ha khmat u kulai ba un shu niah." Ki kot ba la phah pule ha ki skul "bad ki college de ki long tang ito iwei ar ba la thoh naduh ki rta ba la slem". 12 Ka jingsngew khia

-
11. Ka shithi sha u Chief Secretary to the Govt of Eastern Bengal and Assam, Shillong lyngba u DPI, Eastern Bengal and Assam, Shillong, para. 2.
 12. U *Lurshat*, Sept 1929

shaphang ka ktien Khasi bad ka jingsngew don kam ban da don nonghikai bathikna ha ki kolej ka la paw pyrthei naduh ki snem bamynshwa. U W. Reade u thoh biang halor kajuh ka phang ha u November 1929 :

La la pynlong ia ka Khasi Vernacular ka subject ha ki university examinations, hynrei ym pat don ha kano kano ka college katba ia tip, ba don ka class lane u nonghikai na ka bynta kane. Ki khynnah ki dei ban shu trei hi bad shaniah hi tang ha lade, la ka dei ne ka lait, ym don lad satia ban loh jingiarap. . . . Ngi ngeit ngim pallat lane leit shur khlem akor sha ka jingpynbeit lada ngi ong ba ki khynnah Khasi ki dei ban loh lecture ha ki colleges bad ba ki nongpyniaid college, katba don ka lad kin pyrkhath ban ai jingiarap ia ki haba ka kynrei ka jingfail ki khynnah ia ka ktien la jong.

Na katei ka jingthoh ngi loh ia kine ki jingtip : (1) ba la ñiew sting ia ka ktien Khasi haduh ka snem 1929 ha ki kolej da ki nongpyniaid kat haduh ba ki samla shong skul jong kito ki por ki la iakyllur hi ; bad (2) ba la don ka jingsngew khia ki trai shnong hi ia la ka jong ka ktien. Na ka jingthoh ba la shon ha kajuh ka kot khubor ha u Iaiong 1929 ngi tip pat ba ka jingai nong bapura ha ka Khasi khamtam ia ki kynthai ba laleh matrik ka la long tang 88, ym 100. U nongthoh u sngew khia shikatdei la kata bad u la dawa ba ka Calcutta University kan pynlong da ka jingtohkit halor kane. Shisnem hadien kane u Browndro Lyngdoh u la ai jingmut ba dei ban kynthup ia u Ondromuney, u Soso Tham bad u W. Reade ha ka text book committee na ka bynta ka Khasi. ¹³ Kine ki pynpaw shuh

13. U *Lurshai*, April 1930.

shuh ba ki samla ruh ki sngew kit khla la la ka jong ka ktien thoh.

Kham na shwa la kane ruh la don ki jingkdew ba dei ban pynrung ia ki kot ba la thoh da ki Khasi ha ki skol.¹⁴ Ka jingai jingmut, la ka sawa kumba iasaid na ka bynta u paralok, ka pynpaw pat ia ka jingagnud ki longshwa ban wan rah ia ka jingpyrkhat bakylluid shaphang ka ktien la jong.

Lyngba ki jingtynrub ba kum kine, ki kolej bad ka Calcutta University, kumjuh ruh ka sorkar ki la peit mat ia ka jingagnud ki trai shnong ban kyntiew ia ka ktien la jong. Hynrei ka jingpyrkhat shaphang ka ktien Khasi ka sdang wan dur naduh ba la plie ia ka Gauhati University, khamtam ha ka jingpule ha kolej. Naduh ki snem 1966 pat la pynrung haduh san *paper* ha ka B.A, kata ar ia ka M. I. L bad lai ha ka jaka kawei na ki subjekt. Ym lah ban ong ba ka jingjied ia ki phang ka jingpule ka la laid kyrdan pa kyrdan ; hynrei kito baroh ki pyni ba la ñiew kor ia ka ktien jong ngi da ki university hi. Ka snem 1976 ka dei ban ioh jaka ha baroh ki ki histori ka ktien Khasi namar dei ha katei ka snem ba la kyntiew ia ki kot Khasi shaduh ka kyrdan Honours, bad mynta ka la laid shaphrang. Ka jingjied ia ki kot pule pat kam pat da long ka babiang bad laid ryntih ha kito ki snem mynshwa hynrei ki riewstad ba la thung da ka University ban khmih la kane ka kam, ki la pynbiang ia ki kot pule katba kum ki phang pdeng jong ki. Ka jingpule ia ki kot ha kolej kumba la pynbeit thymmai ka la sdang naduh ka snem 1980. Ha ka snem 1978 pat ka Academic Council ka North Eastern Hill

14. *U Khasi Mynta*, Nailur 1903

University ka la pdlang ia ka jingtyrwa ban rah ia ka ktien Khasi shaduh ka kyrdan M.A. 15 La khmih lynti ba kane kan long ka lad bathikna ban pynroi shuh shuh ia ki kot ki sla ha ka ktien la jong.

Kitei ki jingshisha ba la kdew haneng ki pynl kumno ka ktien Khasi ka rol ha ki kyrdan pule. Dang dei ban nang iai angnud ba ki bor ba jied kot pule ha ki skul ruh kin kham pynbha ban ia kaba mynnor.

Ka jingkit khlieh la la ka ktien ka la dei ruh ban long ka kamram ym tang ka jong ki nonghikai, hynrei ka jong ki nongshong shnong ruh, lym kumta ka jingpule kan kut noh tang ha ki skul bad ki kolej ym ha ki iing ki sem de. Ka ktien ka kiew kyrdan haba ki nongkren ia ka ki kit khia shaphang jong ka.

15. Ia ka jingtyrwa la buh ha ka dorbar da u H.W. Sten, ia uba la thung ruh ban long u dkhoh ka komiti kaba shong pyrkhat halor ka kam. Kiwei pat ki dkhoh ki long u Dr. R.S. Lyngdoh, u bah H. Syiemlieh bad u bah C. Wolflang. U Chairman ka komiti dei u Professor A.G. George, Dean, School of Languages, NEHU haduh 31.8.80.

VII. KA JINGSHIM KYLLIANG

KA JINGSHIM kylliang na kiwei pat ki ktien ka pyrthei ka la long ka jinglong tynrai jong baroh ki ktien ba dang im bad lai roi. Ka Hindi ka la shim kyliang bun na ka Sanskrit bad na kiwei pat. Ka Bengali, Assamese, bad Nepali ki la leh kumjuh. Wat ka English kaba la long ka ktien ba iasngewthuh ki riewstad shi-snieh pyrthei ka dang shim kylliang nawei man ka sngi kumba ka la shim kylliang mynshwa na ka Greek, Latin, French bad German. Kum ka ktien ka baroi basan ka ktien Khasi ka la leh bad lai leh kumjuh haduh mynta.

U D. Nihon Singh Wahlang u la iohi ia ka bynta ka jingshim kylliang ia ki kyntien naduh ka snem 1930 mynba u kdew ia ki kyntien thymmai ba la pynrung ha ka *Bible* Khasi. U thoh kumne :

Lada ki lok jong ngi kiba ia thoh kot thoh sla, ki peit bha ia kane, ngin ym ong shuh ba ngi kyrduh ktien ban pynpaw ia la ka jingmut ki jingthoh ha ka ktien Phareng sha ka ktien Khasi. Bad ka jing-spel dak jong ngi ruh kan kham ryntih bad thikna shikatdei eh. ¹

Utei u rangbah u la kdew ia kawei ka jingshissha : ba kaba iakhleh bad kiwei pat ki briew ha ki kam ki jam ka larap ban pynroi shuh shuh ia ka ktien Khasi. Wat ia u kren tang shaphang ka ktien la jong ruh, ka nia ba u sel ka long ka aih khlem thoh ka long briew hi ban tadel kam bad kiwei pat bad ban shim

kylliang na kito la ki kyrteng bad kyntien ba ngim don ha ka Khasi.

Ka jingshim kylliang na kiwei pat kam pynpaw ba kata ka ktien ka duk eh kumba u F.M. Pugh u la iohi shisien ka sngi, 2 ne ba ka khim eh kumba iohi u Edrenel Chyne mynwei; 3 hynrei ba kata ka ktien ka ka long ka baim bakhih, kaba nang san nang roi ha ka jingbun ki kyntien. Kawei na ki nongrim ba la pdiang da kaba sngewthuh ne khlem sngewthuh ka long ba haba ngim lap kloï ha ka por ba kren ne thoh ia ka kyntien kaba dei ka dkhot ka ktien la jong, ngi pyndon kam da ka jong kawei pat ka ktien. 4 Ia kane la leh naduh basdang buh jingthoh ia ka ktien Khasi. Ha kano kano ka kot ba la pynmih naduh ki sngi u William Lewis haduh mynta, ngim duh hi ia ki kyntien thymmai ba la wan rah na ka English ne na ki ktien bamar jan bad ka ktien Khasi. Ia ka jingshim kylliang nawei pat lah ban ñiew kum u mawmer ha ka histori jong ka ktien bad ka jaitbynriew hi. 5 Lada yn don por ban ñiew lut ia ki kyntien ba ka Khasi ka la shim kylliang na kiwei lehse kin palat la ka 5000 tylli haduh mynta. La ha ka niam Khristan, ka Niam Khasi, ha skul, hospital ne ha kano kano ka kam ba ladei lang ngi la don shibun ki kyntien nongwei ha ka ktien jong ngi kiba la long doh long snam ha ka. Tang ha ka Bible hi ngi lap shibun : *apostol, jentil, gospel, majistor, jingpynbaptis, shithi* bad kiwei. Ha ki kam

2. *Ka Thymmei*, 1961, ed. R.S. Lyngdoh, B.Sc.

3. "Ka Jingaikhmat", *Ki Poetry Khasi*, 1925.

4. Otto Jespersen, *Growth and Structure of English Language*, p. 28.

5. *Ibid.*

Khristan ruh, ngi la pyndonkam la ka *sakrament*, ka *Eukharist*, ki *pastor*, ki *bishop* bad byllai kiwei pat. Ha iing ha sem ngi kren ia ka *sarot*, ka *nylon*, ka *desi*, ka *spur*, ka *rog* haba kdew ia ki jaiŋkup; ngi ioh ruh ia ki *ketli*, *tipot*, *sha*, *shini*, *dud*, *ben* etc. Ha ki kam sorkar pat ngi ioh *shipai*, *jernel*, (kumba ki thoh mynshwa), *pulit*, *skul*, *babu*, *shok*, *dastar*. *blakboad*, *hukum* etc. Ha hospital ngi la ioh ia ki *doktor*, *nors*, *bitor*. *iuniphom* etc. Kine ki long tang ki nuksa.

Ka jingiakhleh lang bad kiwei pat ki jaitbynrlaw ha ka khaŋ pateng bad ka jingwan ki tiar thymmai sha ka ri jong ngi ka pynriewspah de ia ka krien Khasi namar ngi sngewbha hi ban khot kyrteng ia kito ki tiar bad mar da ki kyrteng ban iasngewthuh lang. Ha kane ka liang ki kot khubor Khasi ki don ka bynta bakhraw ban pynbun ia ki kyntien. Naduh ka snem 1964 ei ei, ngi la iohi ba la pyndon kam ia kine ki kyntien thymmai: *strait*, *korphiw*, *hartal*, *kondem*. Ha kawei pat ka jingialang, la iohsngew ba uwei u rangbah u la kyntu ia ki samla ban ialong "balongatiar", lehse u mut "volunteer". Kam don jingpher ei ei, kaba don kam ka long ka jingpdian ia kito ki kyntien thymmai da ki babun balang ym tang da ki khyndiat ngut.

Ha ki kot ki sla ngi la lap bun ki kyntien thymmai ba la wan rah na kiwei pat ki ktlen. U Soso Tham u ioh la ka *pandemonium* bad *Mamon* na u Milton. Mynta ngi la pyndon kam kylluid ia ki kyrteng thymmai kum *poitri*, *histori*, bad teng teng *literature* hi ruh. Ha ka *Daialok* u F. M. Pugh lei lei, ngi shem la ka jingpyrshang ban lum lut ia ki kyntien ba ngi shim kylliang na ki English, Greek bad nawei nador ka jingpyrshang ban bret ia u kpu ha ki um, kumba ialap u Solomon shisien.

Katba ngi nang laid sha khmat, ngi nang shim
 kyliang na kiwei, bad kata kan kham suk ia ki paidbah
 paidbun ban sngewthuh ban ia kaba pyndon kam ha ka
 thoh ka tar ia ki kyntien kyndong kynshrot.

Ym shym la kdew la ki tynral jong kito ki kyntien ba
 la jied nuksa, namar u nongthoh u sngew ba ka dei ka
 kamram jong ki nongthaw dikshneri ban leh ia kata.

VIII. KA SHYNRONG SENTENS

1. *Ka sentens.* 2. *Ka shynrong.*

1

KANO KANO ka jingkren ne jingthoh ka kynthup lpa ha ka ia ar tylli kiei kiei kiba iadei bad ka aifn thoh ne grammar: ka babeit bad ka bymbelt. Haba iakren shaphang kane lehse yn don ba ong, 'Nga tip kumno ban thaw beit ia ka sentens tang lada nga tip ka sentens ka dei kaei' lane 'lada nga tip kaei ka sentens, khlem pep ngan thaw kawei'.

Kaei ka sentens? Ki nongthaw grammar pateng la pateng ki batai ba ka long ka bynta jong ka jingthoh, ka jingiakhleh lang ki kyntien ha kaba la kren ei ei shaphang kawei pat. ¹ Kawei pat ka jingbatai ka ong ba ka sentens ka long ka jingbuh lang ia ki kyntien kiba pynmih ia ka jingmut bapura kaba lathuh ia ka kam ba la leh da uno uno u briew ne da kaei kaei. Haba shim lang la baroh, kitei ki jingbatai ki ong tang katne: (a) ba ka sentens ka long ka jingiakhleh lang ki kyntien; (b) kito ki kyntien ki pynpaw ne lathuh ia ki jingpyrkhat ne jingmut bapura. ² Baroh ar ki jingbatai ki long ki badon kam namar lada ngi shim ba ka sentens ka long tang ki kyntien ba la pynkhleh lang kam pynhun ia ki kritik. Ngilah ban pynkhleh lang ia ki kyntien kum,

-
1. J.C. Nesfield, *Manual of English Grammar and Composition*, (1928), p. 1.
 2. Cf Paul Roberts, "The Relation of Linguistics to the Teaching of English", *Applied English Linguistics*, ed Harold B. Allen, p. 397.

haba nga la, namar ba u, ynda me la poi ha bneng etc. Hato ngi lah ban khot sentens ia kitei ki kyntien ba la thoh lang? Ym don kawei na ki kaba iathuh aīu u nongthoh ne nongkren u don ha la ka jingmut. Ka eh namarkata ban pdiang ia ka jingbatai (a) namar kam don jingmut ha kiwei pat kiba sngew ia ka jingkren.

Ym don jingbatai barim ba lah ban pynhun ia ki stadktien, bad kano kano ka jingbatai shaphang ka sentens kam lah ban long ka babha tam ba lah ban iapdiang lang.³ U Paul Roberts u thoh ba u nonghikai ba la mlien ban bud ia ka jingbatai barim shaphang ka sentens un phah pule ia ki khynnah ban nang ia ka jingmut. hynrei u khmih bha pat ba kin ym pyniadei ia kaba ki la nang bad kaba pyndon kam man ka sngi. "Ka jingtip kam wan na ka jingbatai bad jingtai nia ia ki jingmut hynrei na ka nuksa, ka jingpynbeit ia ki jingbakla bad kum kita".⁴

Ki sentens ki don bun jait kat kum ka stail jong u nongkren bad nongthoh. Don kaba tang shisur (simple), don ruh kaba kham kyllaiñ (complex). Nalor kine ki dur jong ka sentens, don kiba don kyndon, kum: *Ngan leit, lada kam slap; Lynda phin siew dor ia nga, ngan ym leit.* Kum ia kane ka rukom sentens kaba don kyndon la khot **HYPO-TACTIC sentence**. Ia ka sentens kaba don ar tylli ki klos (clause), khlem da buh ia ka kyntien pyniasoh, ne kaba pynpaw ba kawei ka shanlah ha

3. David Crystal, *Linguistics*, (1971), p.200.

4. Paul Roberts, loc cit.

kawei, ngi khot PARATACTIC sentence. Ia ka sentens ba kum kane ym ju kham pyndonkam salonsar: *Khlem tyngka, khlem leit; Khlem shitom khlem burom.*

Lah ban mih bun ki jingbatai, hynrei nga sngew-tynnat ban pyrkhat hi ba ka sentens ka long ka jingbuh beit ia ki kyntien *kaba* don la kumno kumno kawei ka Noun bad kawei ka Verb. Ia ki kyntien lah ban pynbun katba kum ka jingdon kam.

Da kane ka jingbatai ngi lah mynta ban rung sha ka shynrong ka sentens.

2

Man la ka ktien ka don la ka rukom ba la pdlang ha kaba ki kyntien kin shong beit ha ki bynta babiang jong ka sentens. Ia kata ka dur ba shong ki kyntien ha ka sentens ngi khot ka Shynrong Sentens, bad ka rukom thoh ia ka ka dei ban long kat kum kita ki shynrong. Ngim pdiang ba ka sentens Khasi ka beit lada yn ong, *ngan lashai jong phi iing wan.* Ka daw ka long ba ki kyntlen kim laid kat kum ka rukom ba ngi ju kren. Lah ban pyrkhat ia kane ha ka dur ka shynrong iing, lada u mistri um pynieng ia ka shynrong ha ka rukom ba ka um kan tuid sha tbian bad u pynang pynban ia ka kumban pdiang um slap, ngi tip ba u la bakla, bad ym duh ubam ong ba uta u mistri u la kulmar jingmut. Kane ka long kumta bad ka ktien ba ngi kren ruh. Kumba don bun ki kyrteng ia ki dieng, ki nar ba ai ha kaba pynieng iing : rishot, shawkad, shyngkub, shah-ksew etc., ha ka ktien ruh ngi don kum kita ki dkhot ka sentens, hynrei ngi khot kyrteng ia ki da kumwei pat.

Ka jingnang bha ia ka shynrong sentens ka ktien ka larap ia ngi ban tip kano ka babeit, kano pat ka

bymbeit haba kren ne haba thoh. Ka pynlah ruh ia ngi ban ianujor bad pyniapher ia kawel ka ktien na kawel pat, kum ia ka English na ka Khasi, ia ka ktien-ri na ka ktien thoh. Ka pynlah ia ngi ban tip kumno la thaw ia ki sentens, bad ban nang ia ki *klas* jong ki kyntien.

Na kaba la mllen ngi la tip hi ia ka babelt ; hynrei ka jingkdew ia kata kan shai lada u nonghikai jong ngi un kdew da ka shynrong ka sentens. Ha ka jingpule ia kano kano ka Grammar ngi kynmaw ba la ban ba ha ka sentens ka dei ban don ka *subject* bad ka *Predicate*, haba ka jrong khyndiat lah ban don sa ka *Object* bad kiwei de. Kane ka long ka jingbatai katba kum ka grammar. Tang da ka shynrong jong kine lai ruh lah ban iohi ia ka jingiapher jong ar ne lai ki ktien ha pyrthel. Shim kum kane :

Nga	la	iohi	ia	u
I		saw		him
(subject)		(pred.)		(object)

Haba shu peit na ka shynrong katba kum ka jingbatal grammar, ngin ong shisien ba ym da i eh ba iapher hapdeng ka Khasi bad ka English. La katta ruh ha u stadktien te un kdew ia ki nongpule ba don ki kyntien batam kum *la* bad *ia*. Ha ka Hindi pat ngi loh da kumwei:

Main	unko	dekha
(sub.)	(object)	(pred.)

Ka jingiasyriem ha baroh lai ki sentens ka long tang ba ka subject ka wan na basdang ; ka jingiapher ruh ka paw shai, ha ka Hindi ka object ka wan ha shwa ia ka predicate bad lada tang shu pynkylla jaka ia katei ka shynrong, ka sentens kam beit shuh. Hangne ka jingpule jong ngi kam long ia ka shynrong grammar, hynrei ia

ka jong ka klas ki kyntien kiba ha kajuh ka rukom, lada pynkylla jaka ngin ym iasngewthuh shuh ban lakren. Ki dkhot jong kane ka shynrong sentens katba kum ki klas ki long : N (noun), V (verb), A (adjective), Adv (adverb), P (preposition), C (conjunction) ; ka Pronoun kam don symbol bakyrpang ha kane ka shynrong namar ka ieng na ka bynta ka noun, ha katei ka symbol N la kynthup ia ka pronoun de. Ka verb pat ka paw ha ki ar tylli ki dur ha kane ka jingthaw shynrong bad ngi khot ia kawel ka V (verb pdeng), bad ia kawel pat L (linking verb). Ha ka ktien Khasi ki kyntien *long, dei, la, lah, sa* bad kano kano kaba lah ban ieng ha ka jaka kitei ki long ki linking verb, kata L. La khot kumta namar tang ma ka hi kam lah ban trei ia bun ki kam jong ka V lane verb pdeng.

Ka Shynrong I

S (sentence) = N + V; ngi buh S
N + V

ban pynbiang ia ka jingkwah kane ka shynrong ngin jied kawel ar ki sentens ha ka English bad ka Khasi, kumne :

S		
N	+	V
John		cries
U John		u lam
Ngan		leit
Nga		treh
Nga		suk

Wat la ngi loh shibun ki sentens ha ka English kiba lah ban rung hapoh katei ka shynrong, ha ka Khasi pat ngi don tang khyndiat eh, bad ha kitei ki nuksa ha la jied ruh ngi la sngewthuh lpa

ba uba kren ne thoh u shu jubab la kaba la kylli
la u dano re, kum :

Kylli : Phin leit sha Calcutta?

Jubab : Ngan leit.

Kylli : Phi treh ban laleit kai?

Jubab : Nga treh.

Ka Shynrong 2

S = SVN

S					S
N	+	V	+	N	lane
Nga		bam		ja	
Nga		leit		skul	

N	V	N
Nga	bam	ja
Nga	leit	skul

Ha ka jingkren jong ngi, ngim ju kren tang kum
kitei ki sentens. Ngii kwah ne don kam ruh ban
batai ia ka jinglong ne ka dur jong ka N. Namar-
kata, katei ka shynrong ruh ka dang rit eh, bad
ngi don kam ia kaba kham heh, lane da kawei pat
ba ngin lah ban batai ia ka jinglong ne ka dur
ka Noun.

Ka Shynrong 3

S
N L A

U Zenith u long u babha

Tang hapoh ka shynrong 3 ruh ngim lah ban pynrung
lut ia ki kyntien ba ngi ju pyndon kam haba ngi kren,
hynrei lah ban pynheh ia kane da kaba thaw kamra ia
kiwei pat ki klas. Hynrei ha ka Shynrong 1 bad 3 ngi
iohi ba don ki kyntien kiba ym imat kin kohnguh ban
long tang ka bynta ka N ne L ne V bad dang dei ban
thaw kamra kyrpang ia kito de. Ban shai ki /u/
bapaw ha baroh ar ki shynrong kim long ki bynta
jong ki klas ba la kdew. Ia kitei ki kyntien kum, u,
ka, ki baieng hakhmat ka N, L lane V, bad A ngi khot

DETERMINER.

Kijuh ki kyntien ki lah ban long Determiner bad Pronoun (N), hynrei ki nongpule ki dei ban shai bha ia ka kamram jong ka determiner shwa ban thaw shynrong. Ka determiner ka larap ban batai ia ka N katba ka pronoun pat ka ieng ne bujli ia ka N. Hato kan kham suk ma ban sngewthuh lada shu kdew ba kine ki kyntien ki long determiner ha ka English? Lada kumta, ki nongpule kin ioh ia ki kyntien ha ka Khasi ruh ban pynlong determiner.

Nuksa :	This	
	That	cat killed rats
	Each	
	Every	
	Many	
	Those	
	Some	cats killed rats
	All	

Ha ka ktien Khasi ki determiner ki ieng ha khmat ka N, L, V bad A de :

Ka miaw ka pynlap khnai
U briew u long u babha

hynrei lada ngin pynkylla sha ka Khasi ia baroh kitel
ki sentens ngin ioh tam ia ki kyntien kum ;

Kane ka miaw ka pynlap khnai
Katai ka miaw ka pynlap khnai
Kato ka miaw ka la pynlap khnai
Bun ki miaw ki pynlap khnai

Kane ka long kawei na ki dak bapaw ka jinglapher ka Khasi na ka English, bad lada don kyrteng bun ia ki determiner, lah ban jied kawei na ki ban pynrung ia "kane ka", "katai ka", "bun ki" etc. Lah ban khot ia kum kine da ki "double determiner" lane *determiner bynrap*.

Kitei ki juh ki kyntien ha ka English ki long N.
(pronoun) kum hangne pat ;

THIS bad
THAT is good
great

THOSE are small

namar ba kitei ki kyntien ha ki dak heh
ieng na ka bynta ka Noun. Ia ka shynrong 1, 2 bad 3
lah ban pyniar kumne ;

1.

S				
N			V	
Det.	N	Det.	V	
U	John	u	iam	
Ka	Di	ka	bam	
2.

S				
N	+	V	+	N
Det	N	Det	V	N
U	John	u	bam	ja
3. S

N + L + A
Det + N + det. + L + Det + A
U Zenith u long u babha
Kashini ka long ka bathlang.

Ka Shynrong 4

S = N + L + N lane S
 N + L + N

S
N L N
Nga dei uta
Nga dei u brlew
U dei u saheb

kane ka shynrong ruh lah ban pyniar kumne ;

S
N L N
Det + N + Det + L + det. + N
U John u dei u khynnah.

Nalor kaba pyndon kam ia ka determiner, dang don sa kawei ka kamra ha ka klas ki kyntien, bad ia kata ngi khot INTENSIFIER. Ha ka English kane ka ieng borabor ha shwa ka adjective bad ka adverb. Ka kamram jong ka ka long ban pynjur ne pyinkhia ia ka jingmut kito ki dkhot. Hynrei kumba long ha ka determiner, ka jingai kyrteng ia ki kyntien ka mih na ki kamram ba ki pyndep ha ka sentens. Sdang biang na ka English, ngi loh shibun ki kyntien ba long intensifier, bad khyndiat na kita ki long kine : *quite, extremely, very, really, somewhat, far, nearly, scarcely etc.* Harum yn kdew kumno ngi pyndon kam ia kane ka kamra ha ka shynrong.

The book is VERY good

QUITE

REALLY

He speaks AWFULLY quickly

FAIRLY

Ynda la pyndon kam ha ka Khasi, ka intensifier kam ieng ha shwa ka adjective ne ka adverb, hynrei hadien jong ki. Kane ka long kawei pat ka jinglapher ha ka shynrong sentens ka Khasi na ka English.

S

N

L

Inten.

A

Adv

Det(b) + N + Det. + L + det. + Inten + A + Adv

Kane ka kot ka long kaba DA bha shisha

Une u briew u long uba DA bha shisha

Shim sa kawei ka shynrong ban pyini ba ka intensifier ka bud ia ka Adv.

S

N

V

A

Det + N + A + det + V + Adv + Inten.

U khynnab rit u iam jur than

U myntri rangbah u dom palat eh.

Haba ka bud ia ka Adjective pat :

S
N L A
Det(b)+N+det.+L+det.+A+Inten.
Kane ka kot ka long ka babha shibun
Utai u brierw u long u basniew shibun.

Kaba ngi thaw shynrong haneng ka long kaba ngi thaw ia ki kamra ha kiba lajan kawei pa kawei kyntien kan don ka kyrteng katba kum ki klas jong ki. Lah ruh ban thaw da ki shynrong ba iaiaid synjuk, bad ia kine ngi khot ki PHRASE STRUCTURE (shynrong synjuk). Ha kaba leh ia kane ia ka sentens baroh kawei la phiah shwa sha ka *Noun phrase* (NP), bad *Verb phrase* (VP), nangta sa pyinkha kamra ia ki kyntien ha ka klas jong kl. Lada don NP hadien ka VP ngi pyinkha sa kawei ka NP. Hadien kata phiah kamra kyrpang noh ia ka V; ia ka NP la pyinkhlad noh sha ka Determiner bad N; buh kamra ia ki A, C, Adv. Spel shwa ia ka V lane L habym don V, leh ha ka laiñ babud kumjuh sa ia ki A C, Det, Inten, bad hadien eh sa spel la ka N. Ban kham suk shuh shuh ka jingthaw kamra, ia ka DETERMINER bamarwei lah ban thoh tang D, bad ia ka determiner bynrap Db: ia ka Intensifer ruh tang I. Ka shynrong phrase kan long kumne harum ;

S
NP + VP
NP + VP + NP
NP + D + L + NP
N + D long + D+N+A+A+C+A+I
N ka long ka N+A+A+C+A+I
N ka long ka N+A+A bad A+I
N ka long ka N balieh, ba'long bad baheh shisha
Kane ka long ka miaw balieh, balong bad baheh shisha
Une u long u khun bastad, banep bad basmat de.

To ngin shim sa tang kawei ka shynrong bad ngin ym
buh + shuh.

S					
NP	VP				
NP	VP	NP			
D	N	D	V	P	N
D	N	D	shong	P	N
U	N	u	shong	P	N
U	N	u	shong	ha	N
U	John	u	shong	ha	ing
I	pa	i	mih	sha	bar
I	duh	i	ieit	ia	nga

Ka sentens ka kynthup ia ki kyntien, hynrei ia ki
kyntien la buh lang katba kum ki dkhot kiba kham rit
ban ia ka sentens. Dei ia kito ki dkhot ba la buh lang
shwa kum NP (U John) VP (u shong), bad NP (ha
ing). Dei ruh ban kynmaw ba "ka phrase" ha
kane ka jingmut ka lah ban long tang kawei ka
kyntien, hynrei *phrases* (synjuk) pat ki long kiba kham
jrong ban ia ki kyntien marwei". 5

Na kitei ki shynrong ba la kdew haneng, kaba ngi
iohi shai kdar ka long : (1) ba ka ktlen Khasi ka don
DETERMINER kham bun ban ia ka English, lehse ban
ia kano kano ka ktien ha India hi; (2), ba ka adjective ka
bud ia ka Noun; (3) ba ka INTENSIFIER ka bud ia ka
adjective bad adverb; (4) ba don ki kyntien kibym rung
tang marwei ha kano kano ka kamra lada thoh lang ia
ki, khamtam kumba la ju thoh la kine : *shabar*, *nadlen*,
shakhmat bad kum kita ha kiba ka Preposition ka don.
Ka jingpule bniah la kane ka mat kan iarap shibun ia
ki nongthoh ha ka ktien la jong ban bud ia ka rukom
pyniasoh kyntien ha ki kot ki sla jong ki.

Nga la thoh shislen ba "Ka ktien Khasi ka don la ka jong ka shynrong kaba pynlapher ia ka na kano kano kawel pat ka ktien ha India". 6 Hynrei nga dang sngew hangne hangtai ba don kiba ong ba ka iasyriem ia ka Hindi : hynrei hangno kata ka jingiasyriem ne lajan. Lada pharia la ka sentens kat kum ka Grammar sha ki Subject, Predicate, Object ruh ka jinglapher ka mih bad ka paw hi: Ha ki Xlas kyntien lei lei ka da paw bha. To ngin shim sa ar tylli ki nuksa bad phlah la ka sentens sha ki ar ki rukom shynrong, kata shynrong Grammar, bad shynrong klas jong ka.

KHASI :	Subject	Predicate	
	Phln	sa wan mynta ?	
	Phi (yn)	sa wan mynta ?	
	N	L V Adv	

Hindi :	Subject	Predicate	
	Aaph	aaz a sake ?	
	N	Adv L V	

KHASI :	Subject	Predicate	Object
	Nga	leit	la u
	N	V	P N

HINDI ;	Subject	Object	Predicate
	Mala	unko	pylar karte hai
	N	N	N V

Ha ka Khasi ngi don tang ar tylli ki Noun, hynrei ha ka Hindi jin hadub lai namar ba ngim lah ban loh beit la ka kyntien ba dei tsak bad ka "leit". Ka mut ha ka jingshisha. "Nga don jingleit la u".

Ka jingpule shaphang ka shynrong sentens ka iarap shibun la ngi ban hikai Khasi ia uba la nang la stad; ka iarap ruh ha ka *translation*, nalar ba ka pynshngaiñ ia ngi hi ba ngi sngewthuh ia ka dur ka dar ka ktien thoh la jong. 7

7. Kane ka lynnong kam hap hapoh ka Historical linguistics, namar ka dei phang jong ka descriptive linguistics. Namar ba ka la don naduh ka sien shon bamynshwa (1979), bad ba ki para lok ki sngew don kam ba kan dang sah, nga la pynrung biang ia ka da kaba batal kham shai ban ia kaba la leh mynshwa. Nga nguh let ia ki nongpule ba ha ka sien shon banyng-kong nga la bakla shibun ha ka jingpule proof kham-tam ha ki sla 16 bad 17. Nga la phikir bha ia kane ha kane ka sien shon.

IX. KA KTIEŃ KHASI BAD KA GRAMMAR

KA GRAMMAR ka long kawel na ki bynta ka jingpule ia kano kano ka ktien ba la roi la san. Ka jingpule ia ka kam don jingkut. Kata ka mut ba dei ban pule ia ka ha ki kyrdan baroh naduh skul rit haduh university. Ngim lah ban nang bha ia kano kano ka ktien khlem da nang ruh la ka aiñ jong ka.

Harum yn pyñi khyndiat ia kaei kaba kiba la iaid ha shwa jong ngi ki la leh ha kane ka phang. Ym shym kdew ne jer kyrteng la ki grammar ia kiba ym don ba ju loh i ia ki, ne ba ju kren shaphang jong ki. Ka jingpule hangne ka long tang ban pruid phang lalade bad kiwei ban pule bad bishar buiah ia baroh ki grammar ba la mih ha kano kano ka ktien kaba batai shaphang ka ktien Khasi.

Ngì sngew nongwei ia kane ka kyrteng "grammar". Ka dei ka kyrteng ba wan poi sha ngi ryngkat bad ka jingplie la ki skul pdeng, bad kam shym la wan beit na ka English. Ki English ruh ki loh pateng ia kane ka kyrteng na kawel pat ka jaitbynriew. U KARL W. DYKEMA u thoh ba ka kyntien "grammar" ka sdang na ki Greek kiba khot la ki dak thoh nyngkong eh, *gramma*. Ka mut *ring dur* ne thoh, bad katei ka kyntien ka wan na ka *graphetn*. "Ka plural *grammata* ka roi ha ka jingmut lyngba ki dak thoh sha ka alphabet, sha ka jingsdang bympaka ka jingthoh, sha ka jingsdang ka jingshab hikai. Ka dur adjective *grammatike* bad *techne* ka la mut ia ka buit ban tip ia ki dak la jong. Na kane ka dur ka wan ka *grammaticus* ha ka Latin". Ka

jingpynrung ha ka English ia u /r/ ka long ka kynja jingmlen jong ki nongkren ban leh kumta, bad u /r/ u mih nyngkong ha ka French haba ki spel *gramaire* nangta ka par na ka English sa sha ki ktien bapher. "... bun sien tang uwei u m bad ka kut ha er. Kawei na ki dur ba kham sngew thamula ka long ba u r banyngkong u kylla l, *Glamour*." 1

Don ki daw kiba pynlong ia ngi ban wad ia ka grammar haba ngi pule ia kano kano ka ktien. Ka lah ban long (1) ban lap ia ka jingbatai shaphang ka rukom pyndon kam ia ki kyntien ha ki sentens; ne (2) ban lap kaei ka badei bad ka bymdei ha ka rukom thoh. Kam beit ban thoh ne kren ha ka Khasi *John iam, lane, Kane long balieh, baheh bad bakhlain miaw*. Dei ka grammar ne aiñ thoh bad kren jong ka ktien jong ngi kaba hikai ia ka babeit, la ngi don ne ngim don kum kata ka kot ha ka ktien la jong.

Ka grammar banyngkong eh kaba batai shaphang ka ktien Khasi ka long kaba la thoh da u William Pryse kaba u la ai kyrteng *An Introduction to the Khassia Language*. La pynmih ia ka ha ka snem 1855. U I M. Simon, u iohi ha ka ia ka jingpyrshang bathikna ban batai bha ia ka ktien Khasi. Nalor ba ka batai ia ka ktien, ka kynthup ruh ia ka jingiathuh khana shaphang ki mokotduma bad ki puriskam Khasi.²

Ha ka snem 1891 la pynmih ia ka grammar kaba kyrteng *A Grammar of the Khasi Language for the Use of*

-
1. *College English*, "Where our Grammar Came From", reproduced in *Applied English Linguistics*, ed. Harold B. Allen.
 2. "The Khasi Language - Its Development etc."

Schools, Native Students, Officers and English Residents. La shon ia ka ha London, bad la thoh da u Rev. Hugh Roberts mynba u dang trei kum u Headmaster ka Cherrapunji Government Normal School, kata ha ki snem 1867 - 1870 bad 1972 haduh 1876. U la thoh la katei ka kot ban long u mot sah nam jong ka jingkit khlieh jong u la ka lawei ki samla Khasi. U thoh :

Dedicated to all my students and pupils in the Khasi and Jaintia Hills, in memory of the past, and as a token of my concern for their future moral and intellectual advancement, all in short that is conveyed in that beautiful, sublime and comprehensive word KHUBLEI. 3

U Dr. Hamlet Bareh u thoh ba kane ka grammar ka la plie ia ki khmat ki nongwei sha ki jnit ki jnat, ka jingjynsur, bad sha ka dur tynrai ka ktien Khasi. Ha kaba batai ia ka jingsawa ki kyntien, ka la palat lehse la ki kot grammar ba la pynmih shwa bad hadien la ka.4

Ia kane ka grammar la bud da ka jong u B.K. Sarma Roy uba la thoh bad pynmih ar tylli ki kot: *Ka kot ban Hikai Ktien Phareng*, bad *Easy Hints to Easy Grammar*, ha ka snem 1895.

Ha ka snem 1900 u Nissor Singh u la pynmih la ka *Hints to the Study of the Khasi Language*. Kane ka kot

-
3. Preface. Cf. *U Nongkit Khubor*, Dec 1892. Ka kot ka la poi shane ha ka snem 1892
 4. H. Bareh, *A Short History of Khasi Literature*, (3rd ed. 1979) p. 22.

U H. Bareh u la bakla ba u thoh ba u Hugh Roberts u la long principal naduh 1861 haduh 1871 nalar ba u la trei tang kum u Headmaster. U G.A. Jones u la buh ryntih ia ka por ha *Ka History jong ka Balang Presbyterlan*, pp. 46,50,54,58 bad cf. CHBP p. 71.

ka pyrshang bud la ka rukom thoh grammar ki English hi. La batal bniab ruh ia ki phang baroh, hynrei ka kot kam ladei shibun eh bad ki trai ri namar la thoh ia ka ha ka ktien English bad ka jingthmu hi ruh ka long, ha kito ki por, ban iarap ia ki bymdei Khasi ban sngew-thuh ia ka ktien Khasi. La kumno kumno kane ka kot ka dang iaid ha ki skul, bad ki jingeh babun ba ki nonghikai bad khynnah ruh ki la mad ha kaba pule ia ka.

Ka Grammar ba kham iaid kam ha ki snem bamyn-shwa dei ka *Khasi-English Course and Grammar* ba la thoh bad pynmih da u Mondon Barch ha ka snem 1929. Ka jingthmu u nongthoh kam da long eh ban hikai ia u Khasi ia ka aiñ thoh ne pyndon kam ia ka ktien la jong, hynrei: (1) ban iarap ia ki bymdei Khasi ban kren bad thoh ia ka ktien Khasi ha ka rukom bajem, basngew-tynnai, bad bakham klol, (b) bad ban iarap ia ki samla shong skul ban nang ban pynkylla sha ka English na ka Khasi. Namar ba ka rukom thoh ka long ha ka rukom barim, kam pynshai ei ei ruh ia u khynnah ha ka rukom ba la kdew ha ka lynnong VIII kane ka kot. Ka iasyriem ia ka *Hints* ha kaba ktah ia ki dkhot kren ba don ha ka Khasi. Kumno re kumno kam shym da iaid eh kumba iaid katei ka *Hints* ia kaba la pynphriang haduh saw slen. U nongthoh u batai ia ki sawa ki vowel bad consonant.

Baroh kitei ki kot ki kham mut eh ia ki bymdei Khasi ba ngi khot ki phareng bad dkhar kiba kwah ban nang ia ka ktien jong ngi, namar la batal shwa da ka English. Ban pule ha ki skul bad kolej jong ngi ki kot ki la dei ban long ha ka ktien Khasi hi. Kawel kaba u nongpule u lohi ha baroh ar ka long ba ki nongthoh kim shym la

sngewthuh bha ia ka adjective ka ktien Khasi wat la ki pdiang ba ka don. Ha ka jaka ban thoh "u brlew babha", "u kulai balong," u Nissor Singh bad u Mondon Bareh ki la jied ban thoh "u briew uba bha", bad "u kulai uba iong". Kane ka rukom ka la hiar pateng ha ki long dien haduh ba ka shynrong sentens, lada bud ia katei ka jinghikal, kan khapngiah shibun. Ha ka poitri lah ban pdiang bun ki /u/-/ka/ ha khmat ka adjective, hynrei ha ka prous lah ban kiar na kaba pynbun eh la ki determiner kumba ai jingmut u Dr. S.K. Bhuyan.

Kawei ka grammar ba la mih ka long *The Reader's Companion* (1931) da u Job Solomon. Une u nongthoh u la buh khyndai tylli ki dkhot kren kynthup ia ka artikl kum, *u*, *ka*, *ki*, *i*. U pdiang tang 22 tylli ki dak thoh ha ka Khasi. Wat lada ka jingthmu jong u ka long ban iarap ia ki nongwei ban kren Khasi, ha kaba u hikai kumno ban kynnoh ia u dak /e/ u la ialam bakla shibun ia ki nongwei namar ba u batai ba ka sawa utei u vowel ka long *ay* ha ka English. U la ialam bakla ruh ia ki nongwei haba u batai la ka sur u vowel /i/ ba ka long *ee*. Ngam tip haduh katno u Job Solomon u la pule shaphang ka aifi thoh Grammar, hynrei haba ka kdew ba ki kyntien NONGLEH, NONGOT bad kum kita kiba don kam ia ka *nong* ki long abstract noun, u la hikai bakla ia baroh ki nongpule, khamtam ia kito ia kiba u la buh ha ka jingmut ha ka por ba u la thoh ia ka kiba lah ban mut "nongiap" ka mut "death". Lah ban kdew bun ki jingduna, hynrei u nongpule u ngeit ba kiba la iald ha khmat ki la iohi lpa ia kito.

Ka grammar ba la thoh ha ka ktien Khasi ka la mih ha ka snem 1956 ba la thoh da u Rev. Father Hopewell Elias. La ai kyrteng ia ka da ka *Grammar Khasi*. Ka

jingthmu u nongthoh ka la long ban pynpule la ka ha ki skul rit.

Nalor kitei ki kyrteng ba la kdew u E. Blah u pynmih ha ka snem 1963 ia *Ka Grammar Phareng* kaba bud la rukom ba la thaw da ki English.

Ha ki kot pule da u John Roberts kum ha *Ka Kot Pule Khasi Balai* bad *Ka Kot Pule Khasi Basaw* la pynrung ia ka jingtip shaphang ka Grammar. Ia kato ka lynti ba la soi, la bud da u F. M. Pugh.

Ka jingthoh Grammar ka la kut shi sien shi sien ha ka snem 1974 haba u F.M. Pugh u la pynheh bød pynphriang ia *Ka Jingiar Ka Ktien Khasi* ba u la pynmih nyngkong ha ka snem 1965. Na ki nongthoh traj ri baroh uba la don ka jingtip babiang eh ha kito kl snem ha kane ka phang dei u F.M. Pugh uba la pas ia ka M.A ha ka English. *Ka Jingiar Ka Ktien Khasi* ka iarap ia ki trai shnong kumno ban pynbha ia ka jingthoh ia ka ktien bad ban airong airup ia ka da kl ktien kynnoh. Kane ka kitab ka ieng kyrpang tang ma ka hi ha ka histori ka Grammar Khasi. Kam dei pat ka kot Grammar kumba don kl nonghikal kiba mut kumta. Ha kaba ai kyrteng ia ki Dkhot Kren (parts of speech) u la bud thikna ia u John Roberts. Kumno re kumno ha kitei ki ar thup, u F.M. Pugh um shym poi kynmaw ia kawei ka jingshisha, namar ia ka *words* ha ka English ruh u khot "ktien", la ka *language* ruh "ktien" hi. 5

Ha ka snem 1974 i kong D. Franklin Basaiawmolt ruh i la pynmih ia *Ka Grammar Khasi*. La ka jingthmu ka la long na ka bynta ki skul bad ki kolej, ka jingbuh

5. La batal bniah shaphang kine kl kyntien ha ka lynnong I.

la ki ph: n̄g ban pule kan ladel tang ha ki skul bad katta ruh lada ki nonghikal kim shem ba kan pynkulmar pynban la ki khynnah ha ka por eksamin ha kaba ki hap ban pule lang ia ka grammar English de.

Ia kine ki grammar baroh, wat kito kiba la mih hadien ka snem 1957 ka snem ba u Noam Chomsky u la paw pyrthei ha kane ka phang, lah ban ong ba ki bud ia ka rukom thoh Grammar barim (traditional grammar). Kim long shuh ki bablang ia kane ka juk jong ngi kaba angnud ban iaid shaphrang. Haba ha ka English bad kiwel pat ki ktien ha sepngi ki la pule da kita ki Structural Grammar, Grammar of Remedy, Transformational Grammar bad Generative Grammar, ka jong ngi ka dang long hi ka khunlung.

Ka por ka dawa ban mih ki kot grammar thymmai na ka bynta ka jingpule ba kham shalor. Ym dub shuh ki riewstad na la ka ri kiba la lah ban leh ia kane, Kane ka juk jong ngi kam pdiang shuh ia kano kano ka nia kaba thew ban rai ba tang ba u briew u la nang ban thoh bad lah ban pynmih kot Khasi u la sngewthuh bha la ka ain thoh Grammar ruh ha ka ktien jong ngi.

X. KA KTIEŃ KHASI BAD KA DIKSHNERI

KA HISTORI ka dikshneri Khasi ka sdang naduh u William Pryse uba la pynmih ia ka *An Introduction to the Khassia Language* ha ka snem 1855, namar ba katei ka kitab ka la sdang ban buh ryntih ia ki katto katne ki kyntien ha ka English bad la pyntylla ia ki sha ka Khasi, dei ban fi ew ia ka kum ka dikshneri banyngkong ha ka ktien jong ngi wat lada la thoh bad la batai la ka ha ka English ruh. Ka jingthmu u nongthoh, imat, ka la long (1) ban iarap ia ki phareng bad dkhar ban nang ia ki kyntien ba ju pyndon kam man ka sngi; bad, (2) ban iarap ruh ban buh ryntih ia ka aiñ ban thaw sentens ha ka ktien Khasi. Katei ka kitab ka long ruh ka grammar banyngkong shaphang ka ktien Khasi.

Ka dikshneri baar dei kaba la pynmih da u Hugh Roberts ba la ai kyrteng *Anglo-Khasi Dictionary for the Use of Schools and Colleges* ha ka snem 1871. Ha katei ka kitab u Hugh Roberts u la pyrshang ruh ban bishar ia ka jingsyriem ka ktien Khasi bad kano kano kawei pat ka ktien ba kren da ki riewlum ka pyrthei. Ka la iarap shibun la ki nongpule ha kito ki por. Lada lah ban pynmih biang la ka, kan jin da la plie ia ki khmat jong ngi sha ki rukom pyndon kam la ka ktien la jong ha kito ki snem, bad ruh la ki jong ki riewstad ha ka juk ban dang mih. 1

1. Ia katei ka dikshneri la die paidbah la kumno kumno ha ka snem 1871. La shon ia ka ha ka snem 1870 kat kum U W. Reade. U.P A. Grierson u iohi ia ka sien shon baar 1875; nga iohi ia ka "New and Revised edition" ba la pynmih ha ka snem 1878 kaba don 318 pej bad 5 pej ka "Prefactory Remarks".

U Job Solomon u la thoh ban pynmih ia ka dikshneri balai ba u la ai kyrteng *English-Khasi Dictionary* ha ka snem 1895.

Kitei ki rangbah lai ngut ki la seng ia ka nongrim thoh dikshneri Khasi. Ki nongthoh dikshneri hadien ia ki lehse ki la ioh jinglarap shibun na kitei ki lai tylll ki kot. Kane ka jingpule kam wad ban bishar bad pynshong dor ia ki kot dikshneri ba la pynmih ha ki snem ba la dep kam kum ka aiñ thaw dikshneri lane *lexicography* namar ka wad ban shu buh jingkybmaw la kitei ki barim ba ki riewstad kin wad bad batai la ngl shaphang jong ki.

Ha kane ka spah snem baarphew la mih bun shuh shuh ki dikshneri. Ha ka snem 1901 u B.K.Sarma Roy u la pynmih ia ka *Khasi-Bengali-Hindusthani Dictionary*. Ym shym la lah ban ioh pule ia kane haduh ka por ba thoh. Ia kane la bud ha ka snem 1906 da ka *Khasi-English Dictionary* jong u Nissor Singh. La sngewthuh ba la dep thoh ia kane ka kot naduh ka snem 1904, bad la pynphriang ia ka da ka Sorkar Assam. U Nissor u la pynbud ia ka dikshneri jong u sa da ka *English Khasi Vocabulary* ha ka snem 1919. Dang don ki paralok kiba iadon kopi la kine. Kawei pat ka dikshneri ia kaba la thoh bad pynmih da u Amirkha Joseph, ka *English-Khasi Dictionary* ha ka snem 1922 kam don kopi shuh ha ki para lok ba ju iarap. Lada dang lah ban loh la kito ki barim, lehse ka Sorkar ne ka NEHU ka lah ban thaw lad ban pynshon kopi shuh ban lasah jingkybmaw ha ki pateng ban wan. Ki dikshneri ba dang loh ban ia pule bad kiba la pynmih kham hadien ki long; *The Readers' Companion* (1931) da

u Job Solomon; *Khasi-Phareng-Hindusthani and Grammar* da u Joshon Tariang (1932); *Sohoj Khasi Biakoren* (1933) da u Swami Probhonando; *Ka Kitab Ban Hikai Phareng bad Dkhar* da u Benjamin Franklin (1935); *Khasi Self Teacher* da u E. Blah (1964); *Anglo-Khasi Dictionary* (1966) da u A.K. Diengdoh; *Anglo-Khasi Pocket Dictionary* (1966) da u E. Blah; *Khasi-English Dictionary* da u A.K. Diengdoh (1967); *Dienshonhi* (1968) da u Iarington Kharkongor; *Khasi-English Dictionary* (1973) da u Massignor Emanuel Bars; *Greek-Khasi Dictionary. Hebrew Khasi, bad Aramaic-Khasi Dictionary*, baroh lai (1975) da u Rev. Fr. S. Sngi Lyngdoh, bad ka bakhatduh eh ha snem 1976 ka *English-Khasi Dictionary* da u E. Blah bad L. Harrison.

Na kitei baroh ka jong u E. Bars ka long ka bahen tam. Hynrei baroh ki hap ha kajuha kajingpynksan bad jingpynrem: kim shym la plie ne lam lynti thikna ia ki nongwei kumno ban kynnoh ia ki kyntien Khasi ba ki la pynrung. Ka jong u E. Bars ka iadei bad ki klas ha kham shaneng, pynban da ka jingbym don ki dikshneri kiban hikai ia ki sur kynnoh, kat kiba la mih ki la iarap hi shibun. Ngi la don kam ha kane ka spah snem ia ki dikshneri ban hikai kynnoh kat kum ka saians ka ktien kaba batai ia ka sawa ki dak.2

-
2. Ia katel ka jingthoh la pynshong nongrim na ka jingthoh u Rev. Fr. Sngi Lyngdoh, "Lexicography of the Khasi Language". Hynrei u Bah Kynpham Singh u la batal ba u Jeebon Roy um shym la thoh dikshneri kumba la kdew u Ft. Sngi Lyngdoh bad kumba la thoh ha ka sien shon banyangkong.

XI. KA JINGPYNKYLLA KTIEN

(Translation)

KA KTIEN KHASI ha ki dak thoh ka san na ka jingpynkylla ktien de. La sdang ban leh ia kane ka kam da ka Serampore Mission kaba ha Calcutta hapoh ka jingpeit jong u Dr. William Carey. Ka jingpynkylla ka long na ka ktien Greek sha ka ktien tnat Shala. Ki riewstad bamynshwa ki kdew ia ka snem 1824 kum ka snem ba la pyndep ia ka jingshon, nangta ki buh sa ka snem 1827, ka jingshisha ka long ba la shon ia katel ka kot ha ka snem 1831. U Rev. J. Jones bad u Rev. J. C. Evans ki thoh kumne :

La shon nyngkong ia ki bynta na ka Baible ha ka ktin Khasi da ki dak Bangla hynrei lait na kata ka jingshon kaba nyngkong la shon ha ki dak Phareng (Roman) La shon ia ka Gospel u Mathaios ha ka snem 1816 bad la sam ia ki kopi jong kane ha katto katne ki Khasi kiba la nang ban pule ha kata ka por. Kat kumba la ong ha ka "Tenth Serampore Memoir" la pynkylla lut ia ka Testament Bathymmal hamar ka snem 1827 bad la shon ia ka. Don ka kopi jong kane ha ka Baible House ha London hynrei ka snem kaba thoh ha kata ka kopi ha kaba la shon ia ka ka dei ka snem 1831. Kiwei kiwei ki nongthoh ki ong ba ka deiha ka snem 1824 ba la shon ia ka. Kane ka long ha ki dak Bangla. 1

Ym don kano kano ka jingshisha ba kham khraw ban la ki kyntien ki nongshon hi. U T. Rodborne u la buh ia ka jinglam khmat ha ki dak Roman bad ha ka rukom spel bamyntha. 2 Kane kan pynshisha shuh shuh ia ka snem ba la shon ia katel ka New Testament.

-
1. *U Nongialam Khristan*, August 1907,
 2. *U Khasi* (1979), pp. 147-148. U Dr. H Bareh u dang thoh haduh ka 1979 kumne, "In 1827, the Khasee New Testament was printed." U la dei ban pynbeit noh ha ka sien shon basaw ia ka *A Short History of Khasi Literature* jong u.

Ka N.T. Kashee, ka jong U Blei ban da ka ktien kaba la ieit jong ki briew na ka tram, na ka sashar, ka tarew, ym bakla. Pynbna kata kito ki dkhar mosputok ka jong kata kaba khatduh na ka mynno jong ngi, jong Prabhu, jong Pa ka jong U Jisu Khristo kaba bha ka bor na ka Ktien U Blei, na ka ktien ki Greek ka la long ha Serampore ha ka 1831.

Ia katei ka kam la pynbud sa ka jingshon ha ki dak Roman da ka Serampore Mission hi ha ka snem 1834 haba ki shon la ka Gospel u Mathaios. Ka jingpynkylla la ka *Bible* ka la iaid ter ter haduh u John Roberts uba la pyndep lut la baroh kawei ha ka snem 1897 ha kaba u la "pynbeit ruh katto katne ki jingbakla kiba don ha kaba la shon mynshwa" ³ ba la pynkhreh da u Thomas Jones, u William Lewis bad u Hugh Roberts.

Naduh kitei ki snem ka jingpynkylla ktien na ka English sha ka Khasi ka nang iaid. Ka jingtrei ba dang shen (July 1930) ka la long ka jingpynkylla ia ka kot u Oswald J. Smith, *Ka Kamram Jong Phi Ha Ka Kam U Blei* da u Boxtan L. Marbanang. Ia ka histori ka jingpynkylla Khasi ia ki kot ne ki jingrwai na kiwel pat ki ktien sha ka Khasi lah ban thoh kyrpang, hynrei la khmih lynti ba kiban leh ia kata ka kam kin ym klet la ki jingtrei ki jong u Rev. Khnong, Rev. Ksanbin, Rev. Morkha Joseph, Capt. Homiwell Lyngdoh, Soso Tham, D. Nihon Singh Wahlang, Wilson Reade, Primrose Garfield Gatphoh, Rev. Fr. Hopewell Elias, Theodore Cajee ki bym don shuh bad ngi mynta.

Ha ka spah snem bakhatkhyndai ym pat don ka jingpule bathikna shaphang ka jingpynkylla ktien wat ha ki ri sepngi ruh. Ka pongrim ba ki jied ka long ban shim ia ki kyntien balajan eh bad ka ktien ha kaba la

thoh ia ki dulir tynrai bad buh ia kl ha ka ktien jong
ngi. Kane ka paw na ki kirteng ki kam Balang kum
Rangbah Lyngdoh, Tymmen Bosan kum ka nuksa ha ka
jaka *Lyngdoh Rangbah bad Basan Tymmen*.

Kaei ka *translation* ? Ka jingkylli ka pynmih ia lal tylli
ki jubab bad baroh ki long kl babeit. (1)Ka jingpynkyl-
la dur kumba kylla dur u Enok, na ka met bakynja doh
sha ka met bakynja mynsiem ba un ym lohi shuh ia ka
jingiap; 4 (2) Ka jingpynlong kam ia ka jingthmu, kum
ka jingthmu ban thch kot ka long ka kam ynda la thoh
shishisha; (3) ka jingpynwan ia ka jingthoh ne jingkren
na kawei ka ktien sha kawei pat, kum na ka English sha
ka Khasi bad kumta ter ter. Kane ka jingbatai bakhat-
duh ka iadei dur bad kane ka jingpule jong ngi ha kane
ka lynnong.

Ka jingpynkylla ktien ka long, namarkata, ka jing-
pynpaw ha kawei pat ka ktien la ha ka thoh ne ka
kren ia kaba lajan eh, kaba iadei eh bad lada ym lah ia
kaba lajan bad ka jingmut bad ka ktien u nongthoh ne
nongkren nyngkong. Ka long ka bynta ka tnat jing-
stad ba ngi khot *comparative linguistics*. Ha kaba
batai la ka jingmut, ki nia bapher ruh kl mih namar
haba uwei u riewstad u lap la ka kyntien ba ladei
uwei pat u lap ia kaba ladei eh bad ka jingmut ha ka
ktien trai. Ban lah ban sngewthuh kham bha la ka
jingmih ki nia ia kiba ym don bad ym dei ban khang
lah ban shim kawei ka nuksa.

English : Man does not live by bread alone.

Khasi (1) : U briew um im tang u ruti hl.

Khasi (2) : U briew um im tang da u kpu hi.

Khasi (3) : Ym tang da u kpu hi un im u briew.

Khasi (4) : U briew um im tang da u atta.

Khasi (5) : U briew um im tang da ka ja hi.

Khasi (6) : U Khasi um kdang tang da u kpu.

Khasi (7) : U Khasi um im tang da ka ja beit.

Haba pule ia baroh hynñiew ngi sngew ba ki ladel suda bad ka jingmut tynrai; hynrei kano na ki ka long kaba kham ladel, bad kano pat kaba ladel eh, ka shong ha ka jingmut ba u nongpynkylla u pyndon kam. Ka shong ruh ha ka rukom bam ki briew kata ka jaka. Ha Palestine barim ki briew ki bam da u kpu katba ha ri Khasi pat ki Khasi ki bam da ka ja. Ha bun ki jaka ka ri India ki briew ki bam da ka ja, bad da u atta. Del hangne ba u nongpynkylla u hap ban jied la kaba u kwah ban leh. Lada u kwah ban wan rah la ka jingkren bad rukom im jong ngi ki Khasi, ka jingpynkylla u Khasi (5) ka long kaba ladel eh namar ba ngi bam ja man ka sngi. Lada u kwah ban lathuh ha ka Khasi ia ka rukom bam ki nong Palestine mynshwa, u dei ban buh da u 'kpu' hi ba ngin tlp ruh ia kata ka rukom bad ba ngin wad ia ka daw balei ba ki bam da u kpu. Hynrei lah ban khmih lynti ba u nongthoh baar un wan rah la ka jingmut bashai jong ka ktien tynrai ka jingthoh bad ia ka rukom pyndon kam ia ki kyntien. Ki nongpule ne nongsngap ki don kam eh ia ka jingmut. Lah ban don kiban rkhe beia la u nongkren lada u lathuh da ka jingthmu babha kumne :

Ma nga lok ki briew mynta bun kurim shong. Ai sngewbha ma phi peit sanphew tyngka kato barit. Khasi jong ma phi mynsngi kurim shong, baro la lohi lut kato. U Dkhar ma ngi rukom mynmiet kurim shong, luksan kumju long.

Lah ban kyli ialade ha la mynsiem balei u leit ong kumta ? Ha kaba kumno ka khap u ong kumta ? Lada

un kren ha ka English kumne un ong, hato u mut kumne ?

Many of my friends marry this time. You see, the smallest value of present to give is fifty rupees. You Khasis solemnize the marriage in day time, we all have seen this. We non-Khasis solemnize our marriage at night, but the expenses are the same to me.

Lah ruh ban sngewthuh la katei ka jingkren da kumwel pat. Namarkata, ha ka jingpynkylla ktien, ka JINGTHMU (context) u nongkren ka long ka badon kam eh ban sngewthuh. Kam biang ban tip la ka jingmut jong kawel pa kawel ka kyntien bad pyrshang ban buh la ka kumta. Kam biang ruh 'ban shu buh la ki SYNJUK KYNTIEN (phrase) bad la ki KYNDON (clause) ha ka rukom ba ki long ha ka dular tynrai. Ka jingpynkylla tang la ki kyntien, synjuk kyntien, bad kyndon ha ka sentens ne jingong kam biang satia. la kum kata ka rukom pynkylla ngi tip kum ka *literal translation* ha ka English. Hapdeng jong ngi, ki kot u Frank M. Pugh ki long kum ki mot sah nam kane ka rukom pynkylla ktien. Ka jingmynsaw ba ap la ki nongpule ka long ba ki lah ban sngewthuh bakla la u nongthoh la ka dular tynrai, la la u Shakespeare ne u Bose bad u Sterling ne u Rowe and Webb. Ki riewstad ha kane ka bynta ka jingpule kim kheiñ kor la kum kifa ki jingtrei; namar ka long ka dak bashai ka jingsah dien ban leh kumta, bad kham sah dien shuh shuh lada la pynbor la ki nonghikal ban hikal la kum kita ki jingtrei.

Ka rukom kylla ktien kaba shim la ka sentens bad la ka jingmut u nongkren ne nongthoh ka

long kaba ki riewstad ki burom bad kheiñ kor. Ha kane ka jingtrei u nongpynkylla ktien u del ban jied ia ki kyntien ba kham iadei bad kham kit jingmut lada um loh da kiba iadel eh ha ka ktien baar, u jied ia ki synjuk kyntien, bad ki kyndon bad pyndon kam ia ki ha ka rukom ba kham iadei bad kata kaba don ha ka ktien banyngkong. Ka jingjied ka long ka bakongsan tam. Lah ban shim sa kawei ka nuksa ban pyni kumno kane ka 'jingjied' ka don kam ha ka jingpynkylla ktien:

Original : You should call a spade a spade.

Khas (1) : Phi dei ban khot ia u mohkhiew u mohkhiew.

Khasi (2) : Phi dei ban khot ia ka tham ka tham.

Khasi (3) : Phi dei ban khot ia ka baiong ka baiong,

U 'spade' u dei u dak ha ka kot lakhalai; ka ka rong ka long ka baiong. Ki English ki khot spade ruh ia u mohkhiew. Lada ka jingjied ka long kaba iadel eh bad ka jingthmu u nongkren ha ka English, ka dei ban long ia ka jingpynkylla (3). Namarkata ki jong u M.A.K. Halliday, u Angus McIntosh bad u Peter Streven ki thoh :

"... ia ki kyrdon ka rukom pynkylla ktien lah ban buh lyngkot kumne : (1) Ka jingjied ia kaba lah eh ban iaryngkat na ka bynta kawei pa kawei ka kyrdañ bad ka mat, bad (2) kaba pynbha ia kane ka jingjied ha ka kyrdon ba kham baneng, la (a) na ka sakhi ba paw ha ka ktien tynrai, lane (b) na ki jinglong hi jong ka ktien ba la mut. 5

Uwei pa uwei u nongpynkylla ktien u shem katto katne ki JINGEH ha ka kam jong u, hynrei ynda u la *rai* ban ryngkang la ki bad ba u la

jled ia kaba u sngew dei eh ba u pynneh ia kaba u la pynkylla kumba ngi pule ia ka. Kan iarap shibun lada ia kita ki jingeh yn buh ryntih harum ba kiban law ia ki kin iohi ia ka lynti bashai.

1. *Ka Jingduna.* Ynda u la pyrshang ia ka kam, u nongpynkylla ktien u lap ba ym ju don koit ki kyntien kiban iadel tbak ha ki ar tylli ki ktien ba don ha khmat jong u. Ia kane la lap naduh mynshwa da bun ki riewstad. U Eugene A. Nida bad kito lai ngut ba la kdew haneng ki shem ba ym lah satia ban don kawei pa kawei ka kyntien ba iaryngkat ia kaba u nongpynkylla u lah ban pdiang kum kaba iadel bha.

2. *Ka jingbym don synjuk kyntien.* Ka jingduna ki synjuk kyntien (phrase) ka long kawei pat ka jingeh, namar lah ban don shibun ki synjuk ha kawei ka ktien, bad tang khyndiat ne ym don hi ha kawei pat, bad lada u nongpynkylla u buh ruma tang ban biang ki kyntien kata ia kaba u la pynkylla kan paw ha kawei pat ka dur bad kawei pat ka jingmut; hynrei ki nongpynkylla kim shem jingeh pat ban leh kumta lada ka dulir tynral ka long ha ka ktien ba duna synjuk bad ia ka jingpynkylla la leh sha kawei pat kaba don shibun. Kine ki rukom kren ha ka Khasi kin pynpaw pynban ia kawei pat ka jingbun lada ngi pyrshang ban buh ia ki kyntien kumba la kren ia ki (nga buh ha ka English de ba ki nongpule kin iohi ia kane ka jingpher ha ka jingmut) :

(1) Ah pyrthel shong basa shiphang sngi !
(O' world of an inn for a day !)

(2) Khleifi la thang, jwat la bam !
(Fat is burnt, and hard is chewed !)

U nongpule u lah ban lohi ba la pynkylla kumba la-
kren, hynrei ym don sentens ha ka English kum kitel;
namarkata, kim lah ban sngewthuh atu u nongthoh
wat la ha ka English hi u mut haba u kren kumtei.
Shuh shuh, ka jingpynkylla ba kum katei haneng ka
wan rah ia ka jingeh ba uba kren English un pei phang.
Ka sentens kaba pynshltom jingmut la u nongpule,
wat lada u sngewthuh ia iwei pa iwel i kyntien, kam
long ka sentens bapaka lada ia ka jingmut pat um loh
kem satia.

3. *Ka jingiapher ka Grammar.* Ki grammar jong ar
tylli ki ktien kim ju kham iadei bha, namar kumba ngl
la pule ha ka lynnong VIII ka Grammar English bad
ka Khasi ruh ki lapher hangne hangtai. Namar ba don
ka jingiapher kumta, u nongpynkylla na ka English
sha ka Khasi ne na ka Khasi sha ka English u dei ban
tip bha la ki grammar jong baroh ar ki ktien. Ia kane
lah ban jop da kaba pule duriap bad sani la baroh
ar, ban lohi la ka jingiapher ha ka shynrong sentens ki
ktien. Da kaba pule kumta ngim kylli shuh balei
ngim lah ban shah la u khynnah rit ban thoh "He John
he cries" ia ka sentens Khasi "U John u iam."

4. *Ka jingbymloh jingtip.* U nongpynkylla ktien u
shem jingeh ruh lada um lap na ka dulir hi ia kael kael
kaba al jingtip khyndiat shaphang kaba u nongthoh u
shem ha ka por ba u la thoh ia ka jingthoh jong u.
Lada lah ban tip, kan larap shibun eh ban wan rah lut
wat la ka jingsngew u nongthoh tynrai ruh ha kawel
pat ka ktien.

5. *Ka jingiapher ha ka rukom im ki briew kiba kren*
la ki ar tylli ki ktien ka pynmih jingeh ia u nongpyn-
kylla. Ka jingkylli ha u ka long ; la un thoh ha ka

ktien baar la ka rukom im ki brlew ka jaitbynrlaw u nongthoh banyngkong, ne un wan rah syndon sha ka rukom im ki Khasi bad pynlong Khasi lut la kito ki rukom pyrkhat u nongthoh duliir tynrai. Lada ngi shim biang ia ka English bad Khasi, u nongthoh u don ar tylli ban jied : ban buh ha ka ktien Khasi ia kael kael kaba pynpaw ia ka jingim ki English kat kum ka jingthoh, lane un wan rah lut la ki tyngshop bad rukom pyrkhat jong ki sha ka Khasi syndon. Lada u jied ia ka baar, u nongpule ha ka Khasi un sngew kumba ki jingjia ba la iathuh ki la jia ha khmat ka iing jong u. Kane ka la long ka sur ba la leh da u Soso Tham ha ka *Phawer u Aesop* bad ha ka "Ingkhong Shyllangmat". Ki nongpule ki duh noh la ka jingtip shaphang ka jingim ha Greece ne ha Scotland. Ka jingwan rah ia ka dur ba paw ha ka duliir tynrai sha ka ktien sha kaba ia kata ka duliir la pynwan kan long kaba iadei dur eh bad ka jingpynkylla ktien.

6. La u nongpynkylla u leh noh ne pyntam shuh ha ka ktien baar u ialam bakla ia ka jingsngewthuh ki nongpule. Dei namar kane ka daw bah ba ym lah satia ban kubur ia "U Ingkhong Shyllangmat" u Soso Tham namar ba u Sir Walter Scott um shym la pynrung ia ki katto katne ki rukom pyrkhat ba paw hangto. U Paul Valery um sngewtynnai kum ia kata ka jingpyrshang, u ong ba ka kamram ka jingpynkylla ktien kam long ban thaw ia kawel ka jingthoh halor kawel pat. Ym dei ruh ban leh ei ei na ka duliir tynrai. Ha kane ka jingdawa ruh u Soso Tham u la dei ban shah kynnoh ba u la leh noh khyndiat laifi ha ka "I Mei Jong Nga". U Dudley Fitts pat u kubur ba ha kaba pynkylla ia ka poltri, u nongpynkylla u lah ban thaw ia ka phawar

thymmal ha ka jaka kawei pat.⁶ Ym lah satla ban pdiang ia kum katei ka nia, namar ka bor jong u nongpynkylla ktien ka duna, bad la pynkhim lpa ia u da ka jingthoh ha ka dular tynrai. Um dei u nongbatai ne *Interpreter* hynrei u nongpynkylla (translator). U nongbatai ktien u lah ban pynmih ia kiwei pat ki kyntien kiba kit kajuh ka jingmut kum ha ka ktien banyngkong; katba u nongpynkylla pat um lah ban leh kumta. U nongbatai u lah ban pynbeit ia kaba u nongkren u bakla, hynrei u nongpynkylla pat um lah. Lada ka dei ka jingkren, u nongkren uba tip ia ki aiñ ka translation un leh bha ban pyndon kam da ki sentens balyngkot; hynrei la ha ka jingpynkylla ne jingbatai, "kano kano ka jingpyrshang ban bud ia ka ktien naduh ka jingbun ki dak, ne ka jingsawa ka long ka bajwat bad kabym lah pyrshang". ⁷

Haba ngi la khmih bniah katto ia ki mat badonkam ha kane ka phang jong ka jingpule, ia ki nongrim ba ju pyndon kam da ki nongpynkylla ktien ruh sngew del ban iapyni. Ha kaba leh la kane, yn pyndon kam da ki symbol :

K1 — Ktien u nongthoh ne nongkren tynrai.

K2 — Ktien baar sha kaba ia ka jingthoh la pynwan. Ka long ka sohpdung u nongpynkylla ktien.

1. Ban tip bha la ka K1 bad K2 dei ban da pule bniah ia ki grammar jong ki khnang ba u nongpynkylla

6. *On Translation*, ed. A. Brower.

7. M.A.K. Halliday et al, *Linguistic Science and Language Teaching*, p.133.

sha ka K2 un sngewthuh ia ka jingmut ki kyntien ha kawei pa kawei ka sentens: U nongpynkylla ktien u pule ruh ban sngewthuh ia ka jingiapher ki shynrong sentens ha ka K1 bad K2.

2. U nongpynkylla ktien um khamih bnlah ia ka jingiasyriem bad ka jingiapher ha ki ar ki rukom thoh. Ka jinglah ban ioh ia kito ka iarap shibun ban kem ia ka jingmut baiajan eh.

3. Ka bha ban shim shwa ia ka sentens baroh kawei; pynthikna ia ka jingmut jong ka, ka jingiadei jong ka bad kaba ha shwa, bad ka babud ia ka ruh. Kane ka lynti kamju kham pyndiaw ia baroh kiba ia pynkylla na kawei ka ktien sha kawei pat. Ynda la ioh ia ka jingmut ka sentens, dei ban pynthikna ia ka jingthmu u nongthoh lehse da kaba kylli, "u mut aïu da kine ki kyntien ?" Lada u nongthoh ne nongkren ha ka K1 u kren ei ei kaba kham rich, dei ban ral ruh ban wan rah ia kata ka rukom ha ka K2.

4. U nongpynkylla un sa wad nangta sa ia ki kyntien ba iadei eh, ba iajan eh, ba iasyriem ha ka jingmut ia kiba don ha ka K1; namar ymju lah hi ban ioh ka kyntien babeit eh, babiang eh ha ka K2 ia kawei pa kawei ka kyntien ha ka K1. Ka daw ka long ba man, la ka ktien - thylliej ka don la ka jong ka dur kaba pynpher ia ka na kawei pat. Ngi lah ban ai rong ai rup ia ka jinghren bad jingthoh ha ka Khasi, hynrei ngim lah ban leh lynter kumta ha kawei pat ka ktien.

5. Ka jingiapher ka *culture* ne rukom im ki briew ba kren la kito ki ktien ka dei ban long ka nongkdew

lynti ia u nongpynkylla ba un lah ban ral ia kano un pynpaw ha ka K2. Lada u jied ia ka rukom im kiba kren ia ka K1 un leh ia ka jong ka K2, lada u jied pat ia ka babha tam, kata ban pynpaw ia ka jong kiba kren ia ka K1 u la hap ban leh ia ka lynti baar; namar um lah ban pynkhleh ia kl.

6. U nongpynkylla u lah ruh ban pynbha ia kl kyntien ha ka K2 ba kata ka jingthoh kan i shong kun, hynrei um lah ban pynkylla ia ka jingmut tynrai. Ia kane kl leh da kaba pynbeit thymmai ia ka jaka kl kyntien, kaba rah ia ka laiñ ba na khmat shadien eh, bad ia kaba jied ban pynbelt ia ka jingbuh ter ter ia kl dkhot kum ha ka poitri.

7. Don kiba pynrung ia ka jingthmu la jong nalar kato ba la pynpaw ha ka K1, bad kumba la kdew na-neng, kam long kaba itynnat ban leh kumta, namar ka pynsniew dur ia kaba u nongpynkylla u la leh shi-tom. Ka jingai nia u Dudly Fitts ba lah ban shah ia u nongpynkylla ban thaw da kawel ka phawar halor kawel pat kam pynpaw ia ka jingtbit u nongpynkylla. U la long pynban u nongbatal. Del namar kata ka daw ba ym lah ban kubur ia kaba u Soso Tham u la leh ia ka "Patriotism" u Sir Walter Scott.

Kitei kl nongrim ba la pruid kin blang ha kaba pynkylla Khasi ia kano kano ka prous; hynrei kumba la kdew na neng ka jingpynkylla ia ka poitri ka long ka baeh tam. Ha kaba pynkylla ia ka poitri na ka K1 sha ka K2 u nongpynkylla u don kam ban kynmaw sa ia kl mat ba yn kdew harum ia kiba u lah ban shim kum kl nongrim ne lynti jong u.

8. Ba ki kynnoh (syllable) ha ka K2 man ka laifi
 kin iaryngkat ba kito kiba don ha ka K1, kum;
 Up into heav'n from Paradise in haste
 Th' angelic guards ascended, mute and sad
 For man; for of his state by this they knew,
 Much wond'ring how the subtle Fiend had stol'n
 Entrance unseen.

(Milton)

Kyrkleh te soit sha bneng na Paradise
 Angel ki kiew, ki lyngngoh bad sngewsih
 I'u briew; u long kumno mynta ki tip,
 B'u Ksuid, ki dum, u loh rung tuh na Dwar
 Bym i ka khmat.

Ha katel ka nuksa u nongpynkylla u la pynbiang ha
 ka K2 la ki sien kynnoh ha kawel pa kawel ka laiñ. Ha
 baroh ar ki ktien ngi loh san phut shi laifi lait noh ka laiñ
 bakhatduh ba la shim tang shiteng, kata tang ar phut.

9. Ia ka *dew* (rhythm) ruh la dei ban pynbiang
 kumba la leh ba neng ba ka khia ka wan ha ka kynnoh
 baar kum ha baroh ki iambic.

10. U nongpynkylla u dei ban pelt bha la ka dew
 jong baroh ar ki ktien khnang ba un lah ban pynrung
 ha ki nongpule ia ka jinglong ka jingmut ne *mood* haba
 ki pule la baroh ar; namar lada kane ka pulom kata la
 la kaba la pynwan sha ka K2 kam lah ban pynmih ha
 u nongsngap ia kael kaba u nongthoh ha ka K1 u mut.
 Ka Dew kan lalam lynti la ki nongsngap ban sngew-
 thuh de la ka kam ba la phawar ne rwal.

11. Namar bym ju loh kyntien ban iablang thik, u
 nongpynkylla u lah ban lehnoh ia katto katne ki kyn-
 tien, tang ba katba lah u dei ban wan rah ia kiba
 lajan eh. Ha katel ka nongmuna ba la pyni ha neng,
 la ki *angelic guards* ym lah satia ban kylla sha ka
 "Angel ba ap phira" namar lada leh kumta ki kyntien

bad phut ha ka K2 kin tam la kiba don ha K1; hynrei u nongpynkylla u sngew skhem ba ki nongpule kin sngewthuh ia ka kam ki angel ha Eden shwa ba kin kiew soit sha bneng. Ia ka jingieh noh ne ka jingpyn-rung ia katto katne kyntien la ju fiew ba ka long ka kam ba shong ha ka bor jong u nongpynkylla ktien.

12. U nongpynkylla ktien u peit de sa la ka hap-kyntien : la ka laifi banyngkong ka lahap bad ka laifi baar ne balai, ne bad kano bad u bud ia kata. Um del ban pynkylla ia kane. Kane harum ka long ka nuksa babha na u Soso Tham kaba pyni ba la bud ia ka K1 ha ka hapkyntien de.

Only an armour bearer firmly I stand
Wanting to follow at the King's command;
Marching, if "Onwards" shall the order be,
Standing by my Captain serving faithfully.
(P.B. Bliss).

Tang kum u nongrah atiar, nga, nga ieng skhem,
Ngan ap ban bud tang shu hukum u Syiem,
Ban tur, lada "shaphrang" u phah ia nga,
Ryngkat bad u Kapten kum shipai babha.

14. U Paul Valery, uwei na ki riwstad ha kane ka liang, u dawa ba ka don kam la u nongpynkylla ktien ban tip la ka rta uba thoh ia ka poem ha ka K1, bad katno snem u la don ha ka por ba u thoh ia ka. U ong ba kane kan iarap ban pharia, durlap bad tai nia, ia ka kham bha. Ym lah ban shim ba kaneka jingpyni ka iadel ia baroh, namar ym da don kam ban tip ia baroh, haba pynkylla ia ka jingthoh. Kumba la kdew ha neng, ka jingmut ka sentens bad kiwei pat ki bynta ka la biang. Ia ka rta u nongthoh bad ka por ba u thoh

ngi don kam ha ka Bishar Bnlah (criticism) ym ha a translation. Wat la u kdew lynti kumta ruh, u Paul Valery u ong ba ia ki jingthoh u myllung bashisha ym lah ban pynkylla. Ia kane ruh ym lah ban pdiang namar la pynkylla la ki poem jong bun ki myllung sha kiwei pat ki ktien.

Ha ka thoh ka tar Khasi, ngi iohi ba kham bun ka jingpynkylla ktien ka long tang ia ka poltri bad jingrwai niam; hynrei ym shym la shon ia kano kano ka Epik. Ia ka drama la pyrshang nyngkong eh da u John Roberts, bad hadien da u Frank M. Pugh. Ia ka novel rit u Charles Dickens, ia ka Phawer u Aesop, bad bun kiwei pat ki jingthoh da u Soso Tham. Hynrei dei ban kiar katba lah na ka *literal translation*, lada dang don kam la kane ka phang hadien; namar ba ka pynhiar dor la ka dulir tynrai haba u nongpynkylla um lah ban leh janai la ka kam. La kumno kumno ruh, ka jingtip la ki nongrim kane ka phang kan iarap shibun ia ki nongpynkylla ktien ha dien.

XII. KA KTIEN KHASI MYNTA BAD LAWEI

HA KI lynnong ba la dep ngi la pule ia ka histori ka ktien Khasi ha ki phang ba la jied. Ka jingsngew nguh ka leit sha kito baroh kiba la malt lynti la ka jingthoh dak ia ka ktien jong ngi. Naduh ba ki Phareng ki la leit phai sha la ka ri, la don shibun ki skul rit bad skul heh ha ka ri Khasi-Pnar; ki nongpule ia ka ktien Khasi ruh ki nang bun ha ka jingkheif. Kaba ngim dei ban klet ka long ba ka jingroi ha ka thoh kot Khasi ka la sdang hadien ba ka ri India ka ioh ia la ka jinglailuid.

Shwa ka jinglailuid, ka jingshong skul ka dang long ka barem shibun bad tang ki khun badon baem kiba la lah ban pyndep la ka jingpule jong ki. Ka high school ka dang dei tang ka Shillong Government High School sha kaba ki briew ki iabeh, hynrei ha ki snem bahadien, kata shwa ban lailuid la don kiwei de. Ka bai skul ka long ka barem, ki kot ki sla ruh kiba la thoh da ki phareng suda. Ka jingpule ia ka Latin ka dang long ka bynta bakongsan. Naduh, ki snem 1948 49 ka rukom pyrkhath bathymmai ka la sdang ban ioh jaka ha ka jingmut ki nongsynshar ia ka ri India, bad ha ki snem bahadien ka sorkar ka la pynshlur la ki nongthoh, khamtam ha ki jaka ba dang sah dien ban pynmih bun ki kot ki sla, bad ka da ai jingiarap tyngka de ban shon la bun ki kot thymmai. Lah ban ong khlem bakla ba lada ka sorkar kam shym la sei bor ban leh kumta, bun na ki kot ba la mih ha kine ki arphew snem ba la lah kin ym mih satia. Shihajar nguh, namarkata, ia ka sorkar India ruh.

Ki kot Khasi ba pynpule ha ki skul bah ne kolej ki la bun shikatdei eh kat haduh ba ki nongjied la ki ki la hap ban pynlut por phra ne khyndal bnai ban pule bniah bad lapoi ha ka jingiamynjur. Shisha ngi la don ka poitri, ka prous, ka novel, ki puriskam, ki kot jiug-kheif, bad kiwei de; hynrei dang duna ruh ha ki katto katne ki phang kum ki essay, ki kot histori ha ki phang babun, ki kot kiba pule bisbar la ka thoh ka tar, bad kiwei. Ka jingmih ka *Daialok* u F.M.Pugh ka la lam sha kawei pat ka bynta : kaba wad ia ka thymmei ri u Khasi da kaba ianujor ia ki ktien, bad la kata ka phang la leh kham bniah ha ka lynnong IV kane ka kot.

Katba nangbun ki kot Khasi, ka ktien Khasi ruh ka nang khleh. Kane ka la long kumta hi bad kano kano ka ktien ha pyrthei. Ka ktien Khasi mynta kam del shuh ka ktien Sohra bapaka. Ki nongthoh jong ngi ki la pynrung bun ki kyntien na ki tnat bapher ka Khasi. Kam long ka bamynsaw ban leh la kata lada ngim loh shisha ki kyntien babiang eh ha ka ktien thoh jong ngi; hynrei lada haba don hi, ka jingpynrung kyntien thymmai ka pynpaw pynban la kawei na kine ar : (1) Ba ngim da nang bha la ki kyntien ba la don lpa ha ka ktien thoh, lane (2) ba ngi pyrkhat meng teng teng ba kawei na ki dak jong ka jingkhaw jong ngi kum ki nongthoh ka long ba ngi la lah ban thaw kyntien thymmai. Hynrei lada ka long kawei na kitei ruh, ka babha eh ka long ba ngin lai wad suki da kaba kylli pyrthew, bad lah ban pynrung ia ki kyntien tynrai ha ki sien shon bahadien ia ki kot.

Kumba la kdew ha ka lynnong VII ngi la shim kylliang ruh bun ki kyntien na kiwei pat ki ktien ka pyrthei. Ka jingbun ki kot khubor Khasi ha kane ka

Juk jong ngi ka pynbun shuh shuh la ki kyntien shim kylliang.

Ym kum ha ka English, ka Hindi bad kiwei pat ki ktien, ngim pat don ka lynti ha kaba ngin pynmlien lalade ban kynnoh beit ia ka ktien ha ka sur Sohra. Kan kham suk shibun shah ban hikai lane ban shah hikai ruh ban nang kumno ban kynnoh ia ka ktien English bad Hindi namar ba la don ki kor ki bor ban iarap ia ngi, bad lada ngi leit shah hikai tang lai bnai la loh kem bha ia ka sur bad rukom ban pule lane kren da ka English. Kumta haba ngi kam ba ngi nang bha ia ka ktien Khasi, ka mut ba ngi la lah ban pule bad sngewthuh ia ka jingjylliew ne jyndong ka jingmut ha ki laiñ ba la thoh; ba ngi lah ban batai ia kiwei; ba ngi lah ban kren dorbar paidbah; bad ba ngi lah ban thoh kot Khasi. Kam shym mut pat ba ngi la nang ia ka sur Sohra.

Ha ka liang ka jingbun kyntien, ka dikshneri u Msgr/ E. Bars ka la pyni palat ia ki 42,000 kyntien ; hynrei la katta ruh dang don ki kyntien na ki kot ba la thoh ki riew rim ia kiba ym shym la pynrung ha katei ka dikshneri. Ngin dang riewspah shuh shuh ha ki kyntien.

Kumba la kdew ha ka lynnong IX dang dei ruh ban don ka Grammar kaban pynhun ia ki riewstad ha kata kawei pat ka phang ka jingpule. Ki grammar ba ngi don mynta, kim dei satia ki grammar Khasi bapaka ; lait noh ka jong i D. Franklin Bassaiawmolt la thoh ia kiwei ha ka ktien nongwei. Ia kum kito la dei ban weng noh na ki bynta ka jingpule, hynrei ka jong i D.F. Bassaiawmolt ruh ka kynrum kynram eh namar la thoh ia ka ha ka rukom barim la kaba ki

English ruh ki la kham kiar mynta. Kine ki long ki dur ka ktien jong ngi mynta.

Kaba kumno pat ka lawei ka ktien Khasi kan long ? Lada buh ia kane ka jingkylli ha ki paidbah kin pynmih ar tylli ki nia. Kawei kan al jingkyrmen bad kawel pat kan pynduh jingkyrmen la ngi. Ka rukom Khasi jong ngi ka long ba ngi burom ia ki nia baroh ; hynrei dei tang haba kawel ka pyndem ha kawel pat ba sa lah ban iakohnguh kylllang.

Ka ktien barim ka neh haduh ki sngi jong ngi namar kawel ka daw bah. Ha ki rta bamynshwa, ka jingiaid jingieng ka la long ka bashitom shibun. Ki lad ba ngi ioh mynta kim shym la don ha ki sngi ki kpa tymmen jong ngi. Ma ki ki iaiaid da ki kjat kat shaba poi, bad mynmlet pat ki wan phai sha la ting. Kiwei pat ki jaitbynriew ruh kim da shlan eh ban shong ha pdeng jong ki namar ba iapher ki rukom lm. Kumta ka ktien ka sah. Lada la lait ki lynti syngkieng kumba long mynta, ka ktien ba ngi kren ka la dei ban pher shibun khamtam haba ngim don ki kot ki sla ban pynneh pynsah ia ka ha ki jingthoh. Mynta bad lawei kam long shuh kumta. Ka ktien Khasi kan neh namar ngi pynpule ia ka ha ki skul jong ngi, bad ba ngi la don ruh la ki kot ki sla ban pynneh ia ka. Hynrei ha ki snem ban dang wan, ki kyntien na ki ktien nongwei kin nang rung bad kylla dkhoh jong ka ktien Khasi khamtam ia ki kyrteng jong ki tiar thymmai ba wan poi shane kiba ngim ju don mynno mynno ha ka jaitbynriew jong ngi. Wat lada kam pynsnlew ia ka ioh ka kot ka ri, ka jinglapol kha khleh ka lah ban pynkylla dur ia ka ktien Khasi namar da ka jingkren khleh ha ting ha sem ka jingtip ia ka ktien la jong ka la nang

synjor noh bad ka jingpdlang ia ki kyntien nongwei kan long kaba kham suk shuh shuh ; bad suki suki ki longdien jong ngi kin klet noh ia bun ki kyntien ha ka ktien la jong kumba ngi la klet mynta ia ki kyrteng ki syntlew ki skut, ki dieng ki siej namar ba ngi la nang ia ka English. Ha kane ka liang, wat ki nongthoh kiba na Sohra hi ruh kin shim kylliang na kiwel pat ki ktien. Ha ki sngi bahadien ngin don kam bun ki dikshneri na ka Khasi sha ka Khasi hi ba ngim sngewthuh ia bun ki kyntien barim. Shisha la don kawel ka jingjia, sngew mat ha sor Shyllong hi, ba uwei u nongialap u sngewthuh bakla ia i kyntien "pulit" jong u William Lewis bad u John Roberts. Haba uta u nongialap u kren shaphang "ki pulit shong neh" la ong ba u batai kumne : "Hangne ba sor, ki pulit ki kbih na kawel ka jaka sha kawel pat. Kim long kiba shong neh. Hangta ha bneng, u Trai u la khreh ia ki pulit kiba shong sah shong neh hajuh ban iada la ngi." Kaba pynsammut ia ki nongsngap ka long ba u la shim ba ki "pulit" ba la kdew ki dei ki pulit sorkar. Kumno re kumno la bujli ia kita ki kyntien hadien da ki "jaka shong neh." Lah ban don bun kum kine ki jingbatai bakla ia ki kyntien barim lada ngim don dikshneri na ka Khasi sha ka Khasi hi.

Ha ka spah snem ban wan ki kyntien ba ka thoh Khasi ka shim kylliang na ki ktien tnat, bad ktien-ri kin dang bun kyrhai, namar wat mynta ruh ha ki kot jong u B.C. Jyrwa bad u E.W. Dkhar la da dap lpa da kita. Ki riewtymmen kim kloi ban pynbeit ia ngi ki longdien haba ki lap ruh. Kane ka jingtyngkai ka lah ban pynmih ha dien ia ka ktien Khasi bathymmai. Ki nongthoh kot Khasi ki don ka bynta bakhraw ha kaba

pynneh pynsah ne pynkylla dur la ka ktien thoh katba ki mon.

Ki lynti ban iarap ki long : (1) ban don kawel ka kolej ha Sohra hi ha kaba ki nongpule kin bnlah ban tip la ki kyndong kynshrot kata ka ktien ; bad shisien shi snem lah ban pynlong ka kynja jingiakynduh lang ki nonghikai Khasi ha ki skul heh bad kolej kum ka jingpynthymmai bor la ka jingtip. (2) Ka sorkar ka lah ban pyrkhat ban plie la ka kynja skul bakyrpang ia kaba lah ban khot ka Institute of Khasi Language ha kaba yn don ka jingbikai, ka jingpule sani, bad ka jingūt bniah shaphang ka ktien Khasi ha ki phang bapher kat kum ki dustur thymmai ka jingstad shaphang ka ktien ka thylliej. Ka jingmih ka seng kum ka Khasi Authors' Society, la khmih lynti, kan lalam sha ka jingiaid ryntih ha ki lad ki lynti ban pynroi la la ka ktien de, nalog kaba pynkyntiew ia ka kyrdan jong ka ha ka thoh ka tar. Khatduh eh, ka shong ha ki nongkren ia ka ktien bad kiba pyndonkam ia ka. Lada ki kit khia, kan sah ka dur kaba ka don mynta, hynrei lada ki leh sting, kan kylla dur na kawel ka por sha kawel pat. Hynrei katba ka jaitbynrlew Khasi ka dang sah ha sla pyrthel, ka ktien Khasi ruh kan nehy

LA KUT.

APPENDIX

Dr. H. Bareh on the 1st Edition

Dr. Hamlet Bareh, a senior literary historian, has introduced the first edition of this work last year as follows :

"Sten, a journalist, previously Editor, *Implanter* and present Editor of *Ropecu*, writer of *Meghulaya Year Book* and critic of poetry, seeks to make up the lacuna in linguistics. The publication is therefore, to be treated of as a linguistic history. Probing into origin, he finds that God is the Author of language by which man learnt from Him directly the art of speaking although its links with Mon-khmer and its migration from the East cannot be discarded. Sculpture and rock carvings existing from time immemorial such as *Seh lama* at Baroto (Barato), indicating a ploughing and bearing the images of a yoke and bullock show a cuneiform stage that had developed in Khasi. The Cherra dialect according to linguists like I.M. Simon has attained its present position as the lingua-franca because of historical circumstances which are well known and has assumed greater importance in view of constant exposures to other influences. Sten notes down a few defects in the previous grammars as have appeared in print and seeks to suggest rectifications for a future guidance. On the basis of *lexicography* of Khasi language prepared by S. Sngi Lyngdoh, he presents the different dictionaries as have been published but has not offered critical assessment as should be necessary. He offers more appropriate view on translation which is more an art of skill. A literal translation is injurious since it cheapens the quality of the original but too much local colouring could alike be less helpful as it may kill the original beauty as one could gatherd from *U Inghong Shalang-mut*. A translation should be true to the theme of interpretation. A translation is a mirror which reflects things in real perspective. Translation in prose and poetry has to be handled differently. There is no denying the fact that Khasi has become more agglunative

owing to the increase of loan words which have become inherent as the traditional ones. The strength of the language has to be maintained by counter-acting adverse influence. Mixed Marriage, in this regard could be detrimental as it inculcates different ideas to one's own traditions and cultural heritage.

The treatment is too concise for a subject, the study being limited to a few themes, being devoid of uniform treatment and being devoid too of a base for ethno-linguistics. Linguistics in its wider scope explore rooms for comparative and analytical datum. The work has, however, done good service in introducing a study in linguistics".

The above critical summary has been printed on pages 80 82 of *A Short History of Khasi Literature* which came out in 1979, a few months after the first edition of this book was put on sale.

My Submission

I appreciate the speed with which Dr. Bareh has achieved in reading the first edition of this work which, as stated above, came out only a few months before his third edition was printed. Dr. Bareh has taken a keen interest in many of the chapters, but I am doubtful if he spent a few minutes in studying "Sentence Structure" of the Khasi language as presented in chapter 5 of the first edition because no reference to it is found in the above extract. I further submit as follows:

1. The sketches at a place called "Sehlama" at Barato do not have "bullock" as he stated, nor was that information provided in my book. He might have confused my reference with the bullock-like stones at a paddy field called Latuba to which I have not referred. The anomaly calls for correction.

2. He wrote well that I have "not offered critical assessment as should be necessary" of the dictionaries I

listed in chapter 7 of the first edition; but I have already written so. Paragraph 5 of the chapter is rendered into English as follows:

"I do not want to criticise the dictionaries published from one year to another, because I have no intention to do so in this book. I shall also refrain myself from pointing out whether or not the dictionaries follow the principle of Lexicography. The aim in this chapter is to record as far as it is possible each of such books which were published in our language which helped in moulding the future of the Khasi language".

Even in present edition, I have not considered it proper enough to analyse any of the dictionaries, because I am yet to see a few of the very old ones. The study of the principle of dictionary writing belongs to a separate branch of Linguistics known as Lexicography which this work does not.

3. I agree with Dr. Bareh that the work is "too concise" and "limited to a few themes, being devoid of uniform treatment". The book is not, however, to be studied as "ethno-linguistics" which is a separate branch altogether. Dr. Bareh himself has nearly discovered the area to which *Ka History Ka Ktien Khasi* belongs when he urged that it is "to be treated" as a "linguistic history". The book belongs to a branch of linguistics which is known as HISTORICAL LINGUISTICS. I have not allowed it to encroach upon the territory of studying the the Khasi language in the context of ethnology, and it would be improper therefore to expect it to be a treatise on general linguistics so much so to form "a base for ethno-linguistics". Other branches of linguistics are: descriptive linguistics, historical linguistics, comparative linguistics, (also known for a long time as Philology), contrastive linguistics, structural linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, institutional linguistics, ethno-linguistics, stylistics, lexicography, and applied linguistics. I am

therefore confident that the work has served the purpose well.

4. I am hopeful that other polyglots and linguists will in due course provide books for the study of the different disciplines of so vast a subject as Linguistics in our language.

AUTHOR

State Central Library
Government of Meghalaya
Shillong.

State Central Library
Government of Meghalaya
Shillong.